

IV

21

905.

A székeklyudvarhelyi ev. ref. kollegium
Ifjusági Könyvtára.

Könyvt. sz.

1580

IV. 21

*A könyvek kimelését, épségben és tisztán
való tartását figyelembe ajánljuk a nemes ta-
nuló-ifjúságnak.
Választmány.*

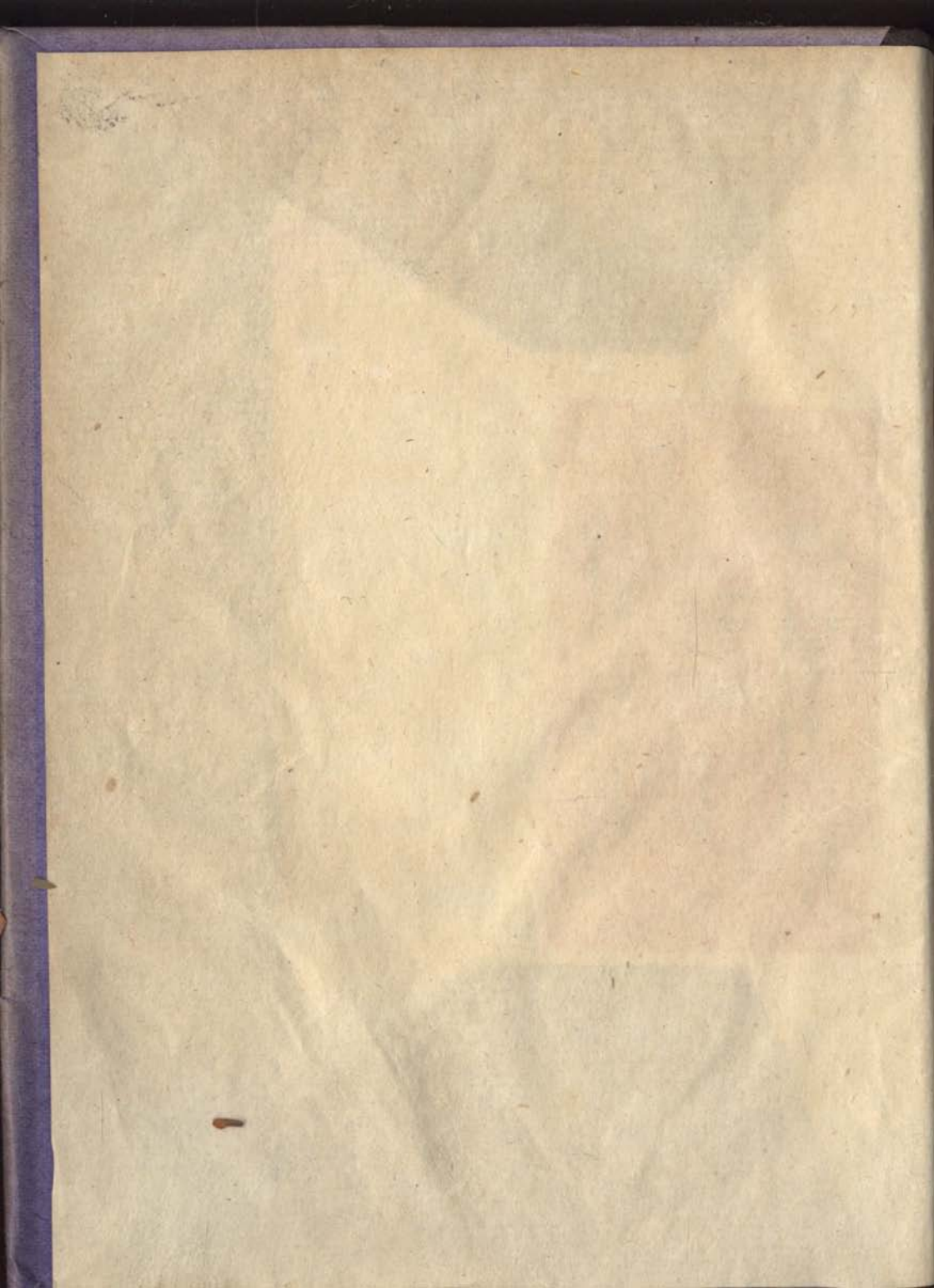
7783

2.50.11.

~~905~~

~~980~~

250. ~~250~~
VILÁGKRÓNKA. 18

NÉPSZERŰ ELÉADÁSA

az 1855. szeptember elejétől 1856. october végéig

TÖRTÉNT

NEVEZETESEBB ESEMÉNYEKNEK.

IRTA

BÉRCZY KÁROLY. 250

17 képpel.

PESTEN, 1855.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

20

20

VILÁK BOMBIKA

NEPZERTU ELEGABA

az 1933. szeptember 15-én, október 1-én

NYELVÉRTÉKES EGYETEM

NYELVÉRTÉKES EGYETEM

41961

ON 11. szeptember 1933

1. szeptember 1933

NYELVÉRTÉKES EGYETEM

ELŐSZÓ.

Az utas, ha napi útja végén magasabb hegytetőre érve, onnan a hátrahagyott térre visszapillant, egyszerre maga előtt látja az egész tájat, melynek egyes részeit már akkor szemlélte, midőn mellettök elhaladt. Ámde mily különböző e látvány a korábitól! Az erdő, melyet oly ropantnak hittünk, csak kicsi folt gyanánt tűnik fel magasabb és távolabb pontról széttekintő szemünknek; a folyamat alig látjuk fel-felcsillámlani, a hid rajta elenyészett, valamint a malom is, melynek zugása pedig oly kábitó volt, midőn mellette vitt el utunk; a magas templomtorony kis fehér pont s csak az elsőrt falvak fekvését jelöli. A berek, melynek virágai- s madárdalában útközben gyönyörködtünk, a rozszant hid vagy ereszkedő, melyen aggódva haladtunk át s számtalan tárgy, mi akkor fontosnak és érdekesnek tetszett, a hegytetőről nézve a távol kódébe mosódott el; a fellegek, melyeknek torlása déltájban zivatarral fenyegetett, eloszoltak; a mi reggel még az út reménye-, félelme- vagy gyönyöröként állt előttünk, azt este már csak emlékek nevezzük s visszatekintvén, a vidéknek csak főbb vonásait ismerjük meg.

Ily utas azon szíves olvasóm, ki egyszersmind hirlapolvasó is s a vi-

lágeseeményeket valamely napi- vagy hetilap hasábjain figyelemmel kísérté, most pedig velem egy hegytetőre jó fel, honnan e világnak egy év alatt viselt dolgait egy pillantással belátja. Az események részletei, hadjáratok, alkudozások, függőben volt kérdések fordulatai, melyek akkor az érdeket megfeszíték, távoli magaslatról visszatekintő szemünknek csak kicsi foltok gyanánt, vagy éppen nem tűnnek fel s csak a főbb vonásokat fogja látni okaival és következéseivel, akként összeállítva, hogy azon olvasóm is, kinek eddig hirlapolvasásra nem volt alkalma vagy ideje, a **világ** ezen egy évi *krónikájából* a közelmúltat lehető tisztán belássa s egyszersmind fonalat nyerjen, mely őt a folyó s jövő események megértésére vezesse.

Történetünket 1855-ki szeptember 8-ával kezdjük, mely napon Malakofftorony és déli Szabasztopol a szövetségesek kezeibe került s 1856-ki nov. elejéig viszzük.

E kis kötet feladata tehát, több mint egy év történetét előadni s tekintve a tér szűk voltát, e feladat megoldása csak is úgy válik lehetségessé, ha e könyv, mint a hegytetőről való kilátás, az évi múltnak csupán emelkedettebb pontjait fogja mutatni.

Pest, nov. 10. 1856.

I.

Miért kezdték a nyugati hatalmak a háborút Oroszország ellen Krimában? — Dél-Szebasztopol és különösen a Malakofftorony bevétele. — Örömnépek öt európai fővárosban. — Békehajlam. — Karsz vára ostroma, Omer basa ázsiai hadjárata, Karsz feladása. — Krimiai hadviselés 1855 őszén Szebasztopol mellett, a Csernája völgyben, Eupatóriánál. — Hajóhad mozgalmai. — Kinburn bevétele. — Téli fegyverszünet.

Szebasztopol déli része 1855-ki sept. 8-án elesett s ezzel a szövetségesek krimiai hadjáratának valóságos célja elérve lőn, mert Oroszország feketetengeri hadereje, melylyel Konstantinápolyt és Törökországot fenyegette, s déli Szebasztopol, mely a hajóhadnak a kikötőben biztos szállást adott, megsemmisítve volt. E hajóhad, mely a hadjárat kezdetén 19 sorhajó-, 12 fregatt-, 10 korvett- és 30 gőzösből állott 2200 ágyúval, e roppant hajóhad sept. 8-án többé nem létezett. A török portának nem volt többé oka attól tartani, hogy az oroszok egy szép reggelen hajóhadát pörköljék fel, mint ezt 1853 végén Szinope mellett tették; sem pedig, hogy a Bosporuson áttörve, fővárosát körülkerítsék. A *porta* szövetségesei *Anglia* és *Franciaország* sem kívántak többet ily biztosításnál, a negyedik szövetséges *Piemont* pedig mindenben az Angliától vett irányhoz alkalmazta magát s így nem volt egyéb hátra, mint írott betűben szerezni meg az orosz kormány azon kötelezettségét, hogy a feketetengeren hajóhadat többé ne tarthasson. Minthogy azonban már a korábbi alkudozások a miatt törtek meg, hogy az orosz kormány e flotta hajói számának csökkentéséről hallani sem akart: a szövetségesek nem teheték neki a

főnebbi ajánlatot; más részt az orosz czár sem akart békét ajánlani, miután még a Szebasztopol bevett része s kikötője fölött uralkodó északi erődök és csaknem egész Krimia birtokában volt, az ázsiai csatatéren pedig előnyös helyzete *Karsz* bevételével biztatta őt.

A békét azonban titkon ekkor már mind a két fél óhajtotta. A nyugati hatalmaknak nevezett angol- és francia kormány azért, mert Törökországnak a hatalmas szomszéd elleni biztosítása lévén a háború célja, ez meglehetősen el volt érve s a háború tovább folytatásának Oroszország megalázását kellett volna tervbe venni, ezt pedig a nyugati hatalmak nem akarták. Oroszország szintén ohajtá a békét, mert a két évi hadjárat pénztárát és katonaságát nagyon megviselte s ezenkívül a tengerpartok ostromzárása miatt kereskedelem és iparviszonya roppant veszteséget szenvedtek, mi nagy belelégtelenséget okozott. Egyébiránt úgy is vélekedhetett az orosz kormány, hogy néhány évi békeidő után, mely alatt katonaságát újra szervezze s birodalma legtávolibb végeit vaspályák által hozza kapcsolatba — könnyebben fogja terjeszkedési célját elérhetni, kivált ha ekkor Anglia és Franciaország nem

lesz többé egymással szövetségben ellene.

Most még azt kell elmondanunk, miért nem akarta Anglia s különösen Franciaország az orosz hatalom megalázását. Leginkább azért, mert a megalázó háborút nem lehetett volna többé Krimióban folytatni, hol az orosz még mindig erős állást foglalt el s így sikerre csekély kilátás lehetett, hanem új hadjáratot kellett volna nyitni Oroszország legkönyebben sebezhető pontjai ellen, melyek Lengyelország és a balti tengerparti tartományok. Ha tíz év előtt tör ki az orosz-török háború, a nyugati hatalmak hihetőleg az imént említett pontokon támadták volna meg a közös ellenséget s nem a távoli Krimióban. De most nem tartották tanácsosnak a háború kezdést Európában, melyet 1848/9 utáni izgékony állapotában a harc lángjai könnyen tűzbe boríthatnának, mit pedig az angol kormány nem s a francia még kevésbé óhajtott, jól tudván ez utóbbi, hogy a külföldön élő száműzöttek és menekültek ép úgy lesik az alkalmat, mint az országban lappangó titkos társulatok, a császári kormányrendszer és jelen állapot felforgatására.

Ez volt tehát oka annak, hogy Anglia és Franciaország Krimióban kezdték az orosz ellen háborút s hogy Dél-Szebasztopol bevétele után semmi kedvök sem volt a csatáért Európa főnebb említett pontjaira áttenni.

Ily körülmények közt a helyzetet tisztán belátó s az európai háborútól leginkább ovakodó *ausztriai* kormány báró *Prokes-Ostent* Párisba küldé

közbenjáróul a harczoló felek közt, melyeknek egyike sem tehette meg az első közeledő lépést. E diplomata utazásának nem volt ugyan közvetlen sikere s talán leginkább azért nem volt, mert Oroszország Szebasztopol elvesztése után rögtön nem békülhetett; de valószínű, hogy ekkor történt az első előkészítő lépés a békére, mely Karsznak az oroszok általi bevétele után nem sokára komolyan szóba jött.

Azonban ne előzzük meg az eseményeket s mielőtt a tanácskozási asztalok titkaiba tekintenénk, tartunk szemlét a csatatéren történtek felett.

Szebasztopol, ezen ujkori Trója, bevétele oly nevezetes esemény, hogy e világkrónika lapjain rövid leírását nem mellőzhetjük. A tizenegy hónapig tartott ostrom tömérdek vérbe és pénzbe került; sok ezer katona, ki a győzelem reményével jött a félszigetre, ezt el nem érve veszett el az erősség falai alatt; nem azok végezték be a nagy munkát, kik elkezdték s ezt még a fővezérekről is ellehet mondani, mert *St. Arnaud* és *Raglan* lord, kik az angol-francia sereget Krimia földére vezették, elhalván, az elsőt *Canrobert* s később miután ez nem birt boldogulni, *Pelissier* tábornok váltotta fel a főparancsnokságban; *Raglan* helyét *Simpson* pótolta; *Omer* basát a török sereggel Ázsiába küldték; az ostromlottak pedig eleinte *Mentsikoff*, később *Gortsakoff* herczeg fővezénylete alatt állottak. A hajóhadnál szintén megváltozott a parancsnokság; *Hamelin* francia admirál után *Bruat*, *Dundas* angol admirál után *Lyons*

következett; a tábornokok közt is sok változás történt; *Napoleon* és *Cambridge* herczegek haza tértek; úgy hogy Szebasztopol bevétele napján alig volt egy jelen azon főemberek közül, kik az egy év előtt tartott hadi tanácsban a Krimiába indulást elhatározták, vagy inkább ki mondták, mert most már tudva van, hogy e terv egészen *Napoleon* császártól származott s *St. Arnaud* annak csak gépies végrehajtója volt.

Állítják, hogy a szövetségesek, ha az almai csata után azonnal meg-rohanják Szebasztopot, azt az ellentállásra készületlen találják, s könnyű szerrel bevehették volna. De ez nem történt meg; az oroszoknak idejük maradt bástyákat és védműveket emelni s ezt a gyorsan tábornokságra emelkedett *Totleben* vezérlete alatt meg is tették, annyira, hogy ez erősség 11 hónapon át a nyugati hatalmak legnagyobb erőfeszítéseivel dacolni birt.

A védművek közt legnevezetesebb volt a *Malakoff* torony, a mennyiben e hely volt egész Szebasztopol kulcsa. Csodálatos, hogy e felfedezésre csak egy kemény tél pusztító lefolyása s több ostrom meghiusulása után jöttek az angol-francia mérnökök. *Canrobert* egy ily ostrom siker telensége miatt adta át *Pelissiernek* a főparancsnokságot, ki jun. 18-án szintén szerencsétlen és sok áldozatba került ostromot intézett Szebasztopol ellen, de ebből legalább azon meggyőződésre jutott, hogy a *Malakoff* bevétele annál biztosabban s aránylag annál kevesebb veszteséggel sikerül, mennél közelebb férhetni a város alá azon viárok kkal, honnan

a rohamoszlopoknak megindulni kell. A korábbi ostromok is azért hiúsultak meg, mert a katonáknak nagy téren kellett áthaladni, míg a várfalakhoz értek s ezalatt a legborzasztóbb kartácszápornak voltak kitéve. E naptól kezdve tehát a legénység nagy része éjjel nappal ásta a közelítő árkokat, míg végre aug. hó derekán a francziák a *Malakoff* külső sánczaihoz 10 ölnyre, az angolok pedig az úgynevezett *Redan*-bástyához 100 ölnyre jutottak.

Pelissier és *Simpson* tábornokok aug. 25-én újra kezdték lövetni Szebasztopot s ezen ágyútűz védelme alatt a közelítési munkálatokat végkép befejezván, sept. 5-én megkezdtek a hatalmas bombázást, melynek párja még nem volt, mióta a világ áll. A szövetségesek részéről 820 ágyú és mozsár három nap és éj alatt 350,000 bombát, granátot és golyót szórt Szebasztopol falaira; *Gortsakoff* herczeg 1200 ágyúból felelt; a lakosok és katonák bombamentes sziklaodúkba vonultak, a város több helyen kigyúlt s égése messze kivilágítá az eget és a tengert.

Igy viradt fel sept. 8-ka. A megelőző éjen a haditanács megállapítá az ostromtervet, mely szerint Szebasztopol déli részét (az északit a tenger védte) a francziák három helyen, az angolok egy helyen fogják megrohanni. A fő figyelem és erő a *Malakoff* toronyra lőn irányozva. A katonák elhelyeztetek s oly nagy volt a lelkesültség, hogy a katonák az első roham sorba helyezést jutalomnak vették.

Reggeli 8 órakor még egyszer elkezdett irtózatosan bömbölni a 820

Malakoff ostroma.

ágyú torka s a bombázás pontban déli 12 órakor adott jelre megszűnt. A trombiták megharsantak, a dobok megperdültek s a francziák kiugorván a futóárkokból, fejlesztve zúdultak át az említett tíz ölnyi téren, mely köztük és a Malakoff külső sánca között volt. Egy perc alatt lenn voltak a sánczban s a feltámasztott létrákon méhrajként hemzsegték fel, bár felülről borzasztóan tizedelte őket a kézi granát, kartács és apró fegyvertűz. Ezeket *Mac Mahon*, a folyvást ömlő tartalékot *Bosquet* tábornok vezénylette. Megmászván a bástyát, puskatusára öltre került a dolog, az orosz tüzekek ágyútisztító rudakkal védték magokat s három órai véres küzdés után a francziák a Malakofftorony teljes birtokában voltak s kitűzték a zászlót, mely a többi hadtestnek szolgált jelül a roham megkezdésére.

E roham három ponton történt, de csak egyen sikerült. Az angolok *Windham* ezredes alatt a nagy Redan (fűrész) bástyától roppant veszteséggel voltak hátrálni kénytelenek. Egy ezer főnyi hadoszlop bátran áthaladt a 100 ölnyi téren, iszonyúan söpörve a szemközt ömlő kartács által. De nem rettent vissza s megmászta a külső falat. Itt ismét nagy tér nyílt előtte s egy karózatot rekesz megül a kartács és puskaágyú hasonló pusztítást vitt végbe. A tartalék, valamely tévedés miatt, lassan érkezett s nem bírta pótolni az elesetteket. Két órai véres harc után a támadók fele visszavonult, fele a csatatéren maradt. A világ pedig, mely csak a *sikernek* adja a *dicsőséget*, az angolok vitézségét nem mál-

tányolva, Szabasztopol bevételének érdemét egészen a francziáknak adta; holott pártra nem hajlók ítélete szerint az angolok legalább annyi, ha nem több elszántságot tanúsítottak a Redannál, mint a francziák Malakoffnál. *Salles* tábornok francia hadteste a központi bástyafoktól, melytől szintén távolabb álltak a futóárkok, hasonlóképp visszaveretett.

Egyébiránt kár volt minden további csepp vér- és fáradságért. Malakoff elfoglalása után az orosz sereg sem maradhatott tovább a déli részen, mert e pontról az egész halászás és belvárost s a kikötőt be lehetett érni ágyúgolyóval, annyira, hogy Gortsakoff herczeg az ott rekedésnek tette volna ki magát, ha azonnal át nem kel a nagy kikötőn már hetek előtt épített hidon az északi részre, miután az ellenség a Malakofftól a hidat is összelöhetette volna. Ennélfogva délutáni három órakor megkezdődött az átvonulás s hogy az üldözés lehetlenné váljék, az oroszok fátylakkal, égő szalmával és szurokko-szorúkkal minden felgyújthatót lángba borítottak és légbe röpítettek maguk után. A győztesek az elfoglalt téren egy füstölgő roppant romhalmot találtak.

A francziák részéről e napon öt tábornok, 140 tiszt és 1500 emberesett el, tíz tábornok, 240 tiszt és 4500 ember megsebesült: az angolok a Redan ostrománál 26 tisztet és 2000 embert vesztek, 114 tiszt és több ezer ember sebet kapott; az oroszok vesztesége pontosan nem tudható, csak az bizonyos, hogy az ostromhat utolsó napja alatt húszezernél több lett harczképtelenné.

Pelissier tábornagy.

A romok közt dühöngő tüzet csak 15-én sikerült eloltani. *Pelissier* az elfoglalt városba már mint tábornagy tartotta bevonulását. A császár távirati uton adta tudtul kineveztetését s ő ezt még a győzelem első mámorában vette. *Malakoff* herceggé 100,000 frank évi jövedelemmel 1856. év aug. havában nevezte őt ki az érdemet jutalmazó császár, *Simpson* megmaradt tábornokul s egy ezred tulajdonosa lett 13,000 pfrt jövedelemmel.

Szebasztopol bevételének hire Sz. Pétervárra legelőbb, sept. 9-én, Párisba és Londonba sept. 10-én érkezett. E két utóbbi városban nagy volt az öröm; falragaszok, ágyúzás, harangzugás, önkénytes kivilágítás hirdetéik a világra szóló győzelmet; a párisi nép ujjongott, a francziáknak tulajdonítva a bevétel dicsőségét, míg Londonban az öröm közé az iménti ok miatt féltékenység is vegyült. Ezen kívül Konstantinápoly, Turin, sőt a svéd Stokholm is örömmünepet ült.

Az orosz czár a hadsereghez intézett iratban jelenté Dél-Szebasztopol elestét s Oroszország nevében köszönetet mondott a derék őrségnek, hogy csaknem egy egész évig védte a néhány nap alatt emelt bástyákat. Kinyilatkoztatá továbbá Sándor czár, hogy Nikolajeffbe és Krimíába fog utazni s hogy Dél-Szebasztopol odahagyása legkevésbé sem módosítja azon elhatározását, miszerint semmi — Oroszország méltóságával ellenkező békefeltételt el nem fogad.

A békére azonban, mint ezt főnebb említők, már ekkor mind a két fél kormányainál meg volt a hajlam

s ezt csak az gátolhatta volna meg, ha a szövetségesek új csapást ejtenek az oroszokon. De ez nem történt; ellenkezőleg az orosz sereg győzött, megadásra kényszerítvén *Karsz* várát s e győzelem sokkal nagyobb zajt ütött és nagyobb dicsőségére vált az orosz fegyvernek a bel-közvélemény előtt, mint szegyenül Szebasztopol felének elvesztése, melyet oly sokáig védeni is érdem volt; annyira, hogy Sándor czár ekkor a nemzeti büszkeség megsértése nélkül békélhetett.

Karsz, ázsiai török Örményország fővárosa s erős vára, az e vidéki török birtoknak úgy szólván kulcsa. Az Ázsiában győztes oroszok június elején három hadoszlopban átlépve a török határt, azonnal *Karsz* ostromzárolásához fogtak, melyet *Williams* angol tábornok, *Vasszif* basa és *Ismail-Kmety* basa védelmezett, csekély helyőrséggel s még kevesebb élelmi készlettel ellátva, *Muravieff* orosz tábornok 30,000 embere s nehézségek ostromszerei ellen.

Mindamellett a védelem vitézül folyt s a helyőrség több ízben verte vissza az ostromlókat. De midőn ezeknek végre sikerült *Karsz*ot úgy bekeríteni, hogy török részről oda többé se élelmet, se erősítést nem lehetett küldeni: *Williams* az élelmezés könnyítése végett kénytelen volt sept. 16-án 3000 lovaszt elbocsátani, kiknek nagy részét, midőn az ostromlók táborán át akartak törni, az oroszok levágták. Ugyanakkor egy 1000 lóval hozott készletszállítmányt fogott el *Muravieff* s így a bekerített vár helyzete napról napra kétségbeesettebbé vált, annál inkább, mert *Williams* tábornoknak a Konstanti-

Karsz ostroma.

nápolyban lévő angol követhoz segítségért intézett kérései felelet nélkül maradtak. Williams hetvennél több ily sürgönyt küldött, lord *Stratford de Redcliffe* meg is kapta azokat, de se kormányát nem értesíté a karszi végszükségről, se nem intézkedett az iránt, hogy az ostrom felmentésére valami történjék.

Az egyetlen, kitől a karsziak megmentést várhattak, *Omer basa* volt. Ő *Pelissier*nek még májusban fővezérré történt kinevezésekor lemondását nyújtá be a szultánnak, vagy azért, mert *Pelissier*nek magát alárendelni nem akarta, vagy mert látta, hogy a török seregnek *Szebasztopolnál* nagyon alárendelt állás jut. A szultán azonban nem fogadta el lemondását s az ázsiai sereg főparancsnokságával bizta meg. Ekkor

Omer basa 40,000-nyi sereget gyűjtve s a török kormány azon ígérését bírva, hogy erősítés, ruházat, élelem, hadkészlet és zsoldpénz utána fog küldetni, áthajózott Ázsiába s *Szukum-Kale* tengerparti erősségben várta az ígérlet teljesítését.

Szukum-Kale észak feléjével magasabban esik mint *Karsz*; s *Omer basa* ezt azért választotta kiindulási ponttúl, hogy innen keletnek nyomulva s orosz-Georgiát fenyegetve, *Muravieff* tábornokot *Karsztól* visszavonulásra kényszerítse; mert ha *Omer basa* *Kutaisz* várost Georgia szélén elfoglalhatja, mint erre biztos kilátása is volt: akkor az orosz seregnek haza kell sietni, ne hogy útja elvágatván, mindenestől a török földön két tűz közé szorúljon. Ezenkívül *Omer* céljához az is tartozott

hogy a szomszéd cserkesz népeket részére nyerheti s e végett *Samyl* cserkeszvezérhez küldött is néhány tisztet.

A terv igen helyes, igen czélszerű volt s ha nem sikerült, Omer basát legkevésbé terhelheti a vád. Először is a bizalmatlan s az orosz és törököt egyaránt gyűlölő, sőt némelyek szerint az oroszok által megnyert *Samyl* nem mozdult a tőle várt segélyt; másodsor (s ez a legfőbb) a török kormány semminemű készletet, erősítést és pénzt nem küldött utána.

Ily körülmények közt a török seregben a fegyelmet és jó szellemet csak ama roppant népszerűség tarthatta fenn, melylyel Omer mint vezér birt. Főembereit is szerette a legénység; ezek *Ferhad-Stein* basa a lovaság vezénylője, *Ilinszky*, *Abdi* basa s két angol ezredes *Ballard* és *Simmonds* voltak.

October végén késő ősze hajlott az idő s Omer basa annak volt kitéve, hogy a folyók szokásos áradása meggátolja hadműködését. Megindult tehát a szükséges tábori készletek nélkül s *Ferhad-Stein* basát a Kutaisz-Tiflisz felé vezető országúton 7000 lovassal előre küldvén, ő maga a gyalogság- és tüzéséggel az Inguri folyó felé indult meg, melynek tulsó partján 16,000 orosz talált elszáncolt táborban. E táborral szemközt hallatlan vitézséggel keltek át az Inguron Omer csapatai s az oroszokat több órai harcz után, vad futásnak indították, négy százat ölvén le s őt ágyút és sok társzerket ejtvén zsákmányul.

Ez volt Omer basa utolsó győ-

zelme. Az elemek a körülményekkel szövethetnek ellene. Az inguri győzelem után megeredtek az ég csatornái, éjjel nappal omlott az eső, a folyók és patakok megdagadtak s midőn a zivatar daczára előnyomuló sereg végre a Rionhoz ért, melyen túl Kutaisz feküdt, e folyam két nap óta annyira megáradt, hogy az átkeletről szó sem lehetett, míg oldalban a Karsz mellől ellene küldött sereg útját elvágással fenyegette s visszavonulni kényszeríté őt. Az oroszok e közben a tartomány lakosait láziták fel ellene s így elől a felkelőkkel küzdve, hátulról és oldalban az oroszokkal harczolva, fölötte zivataros éggel, térdig érő iszapban, éhen, fázva, rongyosan kellett a török seregnek városról városra verekedni s az utczaharcra ezekben is készen állani. E visszavonulás a legborzasztóbbaknak volt egyike. Omer basa dec. vége felé ért Redut-Kaléba s gyalogságát hajókon rögtön Trapezuntba szállítá, hova maga is követte azt, onnan Konstantinápolyba menvén, hogy az ellene tett vádakát eloszlassa.

A fővadász volt, miért nem siegett Karsz felmentésére; mert hiszen — Omer basa nem foglalhatván el Kutaiszt s így Muravieff sem kényszerülván visszavonulásra — Karsz az oroszok kezébe esett. Ámde Muravieff tábornok nem szuronyszegezve, nem rohammal foglalta el a várat; a vitéz helyőrség az éhség hatalmának hódolt meg s nem az orosz fegyver előtt. A katonák közül sokan éhen haltak, a többiek elsatnyúlva tengődtek. Lóhúst csak betegek, az egészségesek kis darab kenyeret s

fekete kávé t kaptak naponként — s ez már két hónap óta tartott így. *Veli* basa Erzerumból ezer szekérnyi élelemmel útban volt Karsz felé, de az oroszok minden útat elvágván a szállítást lehetlenné tették.

Nov. 15-én tartott haditanács határozata folytán, Muravieff beegyezésével futár ment Erzerumba oly feltétellel, hogy ha az nem hoz kedvező hirt, akkor Williams becsületes pontok alatt feladja a várat. E futár 22-én oly hírrel érkezett vissza, hogy Szelim basa Erzerumból ki sem mozdult s felmentésre nincs remény. Ehhez képest *Williams* és *Vasszif* nov. 27-én kilencz becsületes feltételpon alatt feladták a várat; a 8000 főnyi helyőrség hadi fogságba jutott, a nem rendes katonaságazonban smind az, kit Williams tábornok választott, szabadon mehetett. Ez utóbbiak közt volt huszonkét magyar és lengyel tiszt; *Ismail-Kmety* basát Williams már nov. elején kiszöktette a várból.

Williams tábornokot, ki a béke megkötése után haza kerülén, az angol parlament indítványa folytán *karszi báró* czímet nyert, továbbá *Vasszif* basát, hat más fogoly basával Pétervába küldte Muravieff, hol megérkezésük napján Karsz feladásának megünnepléséül valamennyi templomban háládó isteni tisztelet tartatott, s az utcázakon töméntelen nép tolongott a foglyok- és a törököktől elvett zászlók megbámulására. E körülményt különösen azért jegyezzük meg, mert ez ünnepély ama tény emelésére szolgált, hogy az orosz fegyver nagy győzelmet vívott ki, mely után szégyenszem nélkül lehet békét kötni.

Krimióban ezalatt több ponton folyt, de semmi nevezetesebb eredménynyel, a csatázás, kivéve *Kinburn* bevételét, melynek fontossága azonban Karszé mellett egészen elenyészett.

Dél-Szebasztapol átadása után az oroszok az északi részen foglaltak rendkívül erős állást s míg az ezen oldalon lévő *Szievorna*, *Konstantin* és *Katalin* erődökből folyvást lötték a déli részt és háborgatták ebben a szövetségeseket, addig az itt kezdődő magaslatokon tábort ütve, *Bakcsiszeráj*- és *Szimferopolon* át szakadatlan összeköttetésben álltak a krimiai félsziget szűk bejárásánál fekvő Perekoppal és így Oroszországgal, honnan erősítést s mindennemű készletet bőven kaphattak.

A szövetségeseknek tehát feladatukká lón az oroszok Szebasztapol-Perekop közlekedési útját elvágni s ezt csak Szebasztapol és Szimferopol közt kísérthették meg, nem pedig felebb, hol a tenger távolsága és a terület kopársága a lehetlenséggel határos. E czélból a Szimferopoltól nyolcz mértföldnyire fekvő Eupatória kikötő városba franczia, angol és török csapatokat, számra 50,000-en felül, szállítottak oly tervvel, hogy e hadsereg Eupatóriától lefelé, egy más hadtest Dél-Szebasztapol s a Csernája völgy mellől felfelé nyomulva, két tűz közé szorítsa s átörje a hadi úton álló orosz sereget.

A szövetséges sereg zöme a *Csernájavölgy* felett tanyázott, szemközt a *belbeki* magaslatokon erősen elszánczolt táborral, melyben 120,000 orosz állott, Szimferopolig erős lánczot

képezve s ezen felül Perekopig lépcsőzetes védállást foglalva.

Szebasztopol déli részéből a szövetségesek az északi erődökben lévő oroszokkal néztek farkasszemet, a nagy kikötő levén köztük, melyen át szorgalmasan ágyúzták egymást. Itt világos előnyük volt az oroszoknak, kiknek az alattok fekvő déli rész inkább kezök ügyébe esett, mint az angol-franciáknak a magasan fekvő északi oldal, hova a golyó csak fáradtan ért fel. Mennyire urai voltak a helyzetnek az oroszok, az is tanúsítja, hogy egész a békekötésig a szövetséges hajóhadnak egyetlen csolnakát sem engedték a nagy kikötő vizén megjelenni.

A hajóhad is kétfelé oszlott. Az egyik rész *Karsz* mellé szállított csapatokat, melyek az *arabati* földszorost elvágják s *Vrangel* orosz tábornokot onnan elűzzék; azután az *azovi* tengerre mentek a hajók s ott *Taman*, *Fanagória* és több más parti várat s minden előtalált halász- és gabonahajót elpusztítottak. A hadjárat alatt elvett vagy elégetett orosz kisebb hajók száma a 600-at meghaladja.

A hajóhad másik része oct. 7-én *Odessza* előtt megjelent s miután e várost bombázással fenyegette és egy hétig rettegésben tartá, 14-ént tovább ment s ugyanaz nap *Kinburn* alá ért.

Kinburn vára a fekete tenger egy hosszas ágának balpartján fekszik, melybe a *Dnieper* folyó torkolata szakad. E tengerág jobb partján *Kinburn*nal szemközt van *Ocsakoff* s e két vár mintegy kaput képez, melyen át kell menni annak, ki *Nikolajeff*be szándékozik.

Három napi bombázás után *Kinburn* 1500 emberből álló helyőrsége megadta magát, *Ocsakoff* parancsnoka pedig légbe röpítetté a várnak tengerre néző részét s így megnyílt a *Nikolajeff* felé vezető út, mely városnak elvesztése az orosz birodalom hasonló sebet ütött volna, mint Dél - *Szebasztopolé*. *Nikolajeff*nek szépségre és erőre nézve *Pétervár* és *Moszkova* kivételével egész birodalomban nincsen párja; székhelye volt ez a fekete tengeri nagy admirálnak, van 38,000 lakosa, 25,000 katonára számított kaszányaerődjai s mi legfőbb, tizenkét hajógyára, melyekben roppant tevékenység uralkodik.

*Nikolajeff*nek azonban egy hajszála sem görbült meg s az egész e vidéki hadjárat czéltalannak bizonyult. Egyedüli célja t. i. az lehetett volna, hogy elfoglalván *Cherzont*, *Nikolajeff*t és *Odesszát*, mely városokba az orosz kormány a *Dnieper*, *Bug* és *Dniester* folyamokon folyvást szállíthatott eleséget hadserege számára, a szövetséges sereg egy része *Cherzonnál* partra szálljon s onnan lefelé *Perekop*nak nyomulván, az ottani szorost elvágja s így a *Krimiából* ki- vagy bevezető utolsó ajtót is bezárja, hogy a benn lévő oroszok semminemű segílyt többé ne kaphassanak.

Mondják, hogy *Pelissier* tábornagy terve csakugyan ez is volt; e kelepcebe akarta ejteni az oroszokat s ezért nem támadta meg a belbeki sereget. A terv kivételéből azonban mi sem lett. Nehány könnyű gőzös tett ugyan kémszemlét a *Bug* folyón, melynek partján *Nikolajeff*

áll, de további kísérlet- s minden eredmény nélkül tért vissza, Chersonhoz nem is közeledett, Odessza pedig egészen megkímélve maradt s mintán a téli viharos időjárás közelgett, nov. 12-én az egész szövetséges hajóhad Konstantinápoly mellé téli szállásokra költözött, két francia hajót hagyván a Dnieper torkolatának ostromzárolására.

Ezalatt, a hadműködés fősúlya a Kinburn-nikolajeffi hadjáratra s Perekop elzárására levén irányozva, Eupatóriánál s Belbek mellett semmi nevezetesebb, semmi döntő nem történt. Az eupatóriai főparancsnok *Allonville* tábornok tett ugyan néhány nagyobb kémszemlét s egy alkalommal, határozott eredmény nélkül, meg is ütközött az oroszokkal, de a kopár vidéken takarmány és víz hiánya miatt visszatérni volt kénytelen; Pelissier pedig a Belbeknél néhány jelentéktelen állásból kiverte az orosz előhadat, de a helyzetet nem tarthatta meg s nov. elején a hadjáratot Krimában 1855. évre bevégezettnek tekinté; minélfogva a 20,000-re menő császári testőrséget Franciaországba, a lovasság nagy részét Konstantinápolyba küldte télire, a közel 200,000 emberből álló szövetséges sereget téli szállásra rendelte s csak annyi erőt hagyott nyílt téren, mennyi a védelmi állás megtartására s arra volt szükséges, hogy a jövő tavasszal ott lehessen kezdeni a hadjáratot, hol az idén végezve lőn.

A belbeki magaslatokon levő orosz tábor előtt a természet maga erős védvonalakat emelt, s ezeket Gortsakoff herczeg annyira megerősítette, hogy — hozzájárulván az utaknak a téli esőzések általi megromlása s a völgyületeknek hófúvtaggali betöltése — az oroszok itt teljes biztonságban voltak. E hadsereg, melynek számát a perekopi tartalék csapatokéval együtt 180,000-re tették, Perekoppal zavartalanul fen tartá a közlekedést s onnan rendszeren vetterősítést, hadi- és élelmi készletet.

Más részt Pelissier tábornagy is megerősítettén az elfoglalva tartott Csernája- és Bajdarvölgy szorosait, komolyabb támadásra nem gondolt s a téli tábori élet csendét apróbb portyázásokon kívül legfőlebb a Szebasztopol déli és északi része közt váltott s megszokottá vált ágyúdörgés zavarta meg.

Ily időszak legalkalmasb volt a diplomatiái békealkudozásokra, annál inkább, mert a két ellenséges félnek egyike sem volt a másika fölött nagy előnyben; az oroszoknak Karsz bevétele után nem voltak új harcban megtorlandó sebei; a szövetségesek pedig, a főnebb említett ok miatt nem akarván Európában kezdeni háborút, Krimában meglehetősen bevégezték munkájukat s az itt még nyerhető győzelem értéke nem állott arányban a lehető veszteséggel, mely legrosszabb esetben a mindenestől ott veszés is lehetett volna.

II.

Ausztria béketörekvései. — Gr. Eszterházy Bálint az öt feltételpontot Pétervárra viszi, Sándor cár 1856-ki jan. 16-án elfogadja. — Az öt pont. — Európa nem bizik a béke megkötésében. — Ennek okai: a porosz elleni ingerültség; a svéd szövetség keresése; Napoleon szavai a párisi ipartárlat bezárásakor s a testőrség fölötti szemle alkalmával; harcokszünetek; harczias hangulat; párisi nagy haditanács. — A parlament megnyitása, miniszteri s ellenzéki nyilatkozatok. — A kormányok békeelhajtásának okai. — A párisi congressus febr. 25-én megnyílik. — Tagjai. — Követek terme és titoktartás. — Páris a congressus alatt. — Ali és Orloff. — Napoleon fiának születése. — Hivatalos testületek elfogadása és napoleoni szavak. — Az ügyállás Krimában és Ázsiában.

Szebasztopol bevétele és a fekete tengeri flotta megsemmisítése után Ausztria, mely a bonyadalom kezdete óta a béke helyreállításán fáradozott, egy részről Oroszországot akarta arra bírni, hogy elvesztett állását a fekete tengeren ismerje el; más részről a nyugati hatalmakat kívánta visszatartani oly követelésektől, melyek a békét hátráltatnák s minők például a nagyobb területi változást illetők lehetnének.

E czélból tett első lépései azonban sikertelenek maradtak, részint mert az orosz cár Szebasztopol elvesztése után azonnal nem békélhetett, részint, mert a nyugati hatalmak nem akartak semmi oly közvetítést elfogadni, mi nem egyenesen Oroszországtól származik.

Karsz bevétele s a keleten ezáltal nyert erkölcsi súly az orosz kormányt végre hajlandóvá tette arra, hogy alkudozásba bocsátkozzék; miután azonban a folyó háború miatt se Páris se Londonban nem volt képviselője, az első ajánlatot az ausztriai kormány által tevő.

Ezen ajánlat a fekete tengerselegesítése volt, csakhogy az orosz kormány e semlegességét először úgy magyarázta, hogy a Bosporus

és a Dardanellák minden nemzet hadihajói előtt zárva maradjanak, a fekete tengeren csak Orosz- és Törökország tarthassanak hadihajókat s ezeknek számát e két hatalom egymás közt s minden más állam beavatkozása nélkül határozza meg. Mint-hogy azonban e módszer a nyugati hatalmakat a feketetengerről kizárta s a portát egészen az orosz kegyelmére bízta volna: Anglia és Franciaország dec. elején ezen ajánlatot lényegesen módosítva, Ausztriával együtt megállapodtak ama közös feltételek iránt, melyek alatt a szövetségesek Oroszországgal alkudozásra lépni képesek lennének.

E közös feltételeket öt pontba foglaltan gróf Eszterházy Bálint, Ausztriának pétervári, de pár hónap óta Bécsben mulató követe vitte az orosz czárhoz, akkori hír szerint oly utasítással: hogy ha megérkezése napjától számított 15 nap alatt kedvező választ nem nyer, Pétervárt követségi személyzetével együtt hagyja el. A követ gróf dec. 17-én indult el Bécsből s az orosz fővárosba dec. 26-án érkezvén meg, a vitt javaslatokat következő napon gróf Nesszelrode államkancellárnak átadta.

Gróf Eszterházy után néhány

napjal báró *Szeebach* szász követ a francia udvarnál és gróf *Nesselrode* veje érkezett Pétervárbá, s megérkezésének nagy fontosságot tulajdonítanak arra nézve, hogy *Sándor* császár engedékenyebbé lett az ausztriai követ irányában, kit eleinte hidegen fogadott.

Az említett öt pont, melynek elfogadás esetére békeelőzményül vagy is oly alap gyanánt kellett szolgálni, melyen alkudozásokat kezdeni lehessen, következő volt:

I. A *Duna* fejedelemségek fölötti orosz véduraság teljesen törültesse el; Oroszország e fejedelemségek belügyeibe ne avatkozhasse s ezt a porta se tehesse; a szerződő hatalmak azonban a fejedelemségeknek új szervezetet s állandó védelmirendszert adjanak. A szövetségesek visszaadják az elfoglalt orosz területet, Oroszország viszont engedje át Besszarabiának azon részét, melyen át a Dunatorkolatok a fekete tengerbe szakadnak.

E pont megértésére tudni szükséges, hogy az eltörölni kívánt orosz véduraság abban állott, miszerint Oláh- és Moldvaország fejedelmeit az orosz és török kormány közös beegyezése nevezte ki, elébb élethosszig, de az 1849-ki balta-limáni szerződéshez képest csak hét évre s így a határidőnek 1856. májusban kellett letelni; továbbá, belzavarok esetére Orosz- és Törökország a fejedelemségeket egyenlő számú csapatokkal szállhatták meg.

II. A *Duna* és torkolatainak szabadságát európai intézmények biztosítsák s e végett a szerződő hatalmak mindenikének joga legyen a fo-

lyam torkolatánál egy vagy két könnyű hadi hajót állomáson tartani.

III. A *fekete tenger semleges* legyen, nyitva minden nemzet kereskedelmi-, de zárva hadi hajói előtt; Orosz- és Törökország csak annyi könnyű hajót tarthasson ott, mennyi a parti szolgálatra szükséges; arzenálok, vagy is hadi kikötőket és hajógyárakat a fekete tengeren egyikök sem tarthat.

IV. A *ráják* vagy is a törökországi keresztyének kiváltságai szentesítenek.

V. A hadviselő hatalmak fenntartják azon jogukat, hogy e négy ponton kívül európai érdekek külön feltételeket is alkothassanak.

Az orosz kormány ezen V-ik pontot először egészen visszaütötte, valamint az első pont végrészét is, mely Besszarabia egy részének átengedéséről szólt; a többi pontnak elfogadására hajlandó volt.

Az e hirt hozó futár 1856. jan. 10-én érkezett Bécsbe; 11-én gróf *Buol* ausztriai külügyminiszter az angol és francia követtel hosszan értekezett s ennek folytán 12-én telegrafi úton ama viszonzválasz ment Pétervárbá, hogy a felküldött javaslatok módosításokkal nem s csak tartalék nélkül fogadhatók el, más különben gróf *Eszterházy* Pétervárt azonnal el fogja hagyni. Együttal herezeg *Gortsakoff* is rendkívüli futárt küldött kormányához s engedékenységet javasolva, de ezt alig remélve, már-már elutazásra tett előkészületeket.

Igy, a szakadás pontján állottak az ügyek január közepén s egész Európa kész volt arra, hogy jövő ta-

II. Sándor orosz czár.

vaszszal a háború újult dühvel s növekedett bonyodalommal fog kitörni, midőn jan. 16-án távirati úton érkezett Bécsbe a Pétervárott két óra előtt feladott hír, hogy II. Sándor császár azon feltételeket, melyeket gróf Eszterházy Bálint Ausztria és a nyugati hatalmak részéről vitt Pétervárra egyszerűen és tartalék nélkül elfogadta békeelőzményül. — Később köztudomásúl lőn, hogy a pétervári kabinetben a harcspárt az öt pont visszavetése mellett szavazott, a békepárt pedig ingadozott, midőn végre Sándor császár elhatározása az utóbbinak adott túlsúlyt.

Közel egy év előtt Miklós császár halála s öt hó előtt Szebasztopol bevétele híre okozott csak Európaszerte hasonló izgalmat ahhoz, melyet az orosz távirati- s néhány óra alatt mindenfelé elterjedt sürgöny a fővárosokban idézett elé.

A közvélemény azonban s ennek közlönye a sajtó általán véve csekély hitet és reményt helyezett abba, hogy e békeelőzményből valóságos békekötés forrja ki magát. Ily hitlenségre akkor egynél több alapos ok volt. Először is például ott állt a tavali négy biztosítékpont és az eredmény nélkül szétoszott bécsi értekezlet, melyen bebizonyult, hogy az orosz kormány időnyerés végett ígér egyetmást, de ígéretének később el nem fogadható értelmet ad; továbbá, mind Oroszország, mind a nyugati hatalmak oly harcziás előkészületeket tettek a jövő tavasszal folytatandó hadjáratra, hogy a harcviharos láthatárnak közeli kiderülésében bízni alig lehetett.

Tartsunk e diplomatai és fegy-

veres készülődések fölött rövid szemlét.

Napoleon császár keveselte a négyes (angol- francia- piemonti- török) szövetséget, mely eddig az orosz hatalom ellen küzdött s az eddig semleges nemzeteket is háború-résztvétebe vonni igyekezett.

Leghathatósabb támasza mindenestre *Ausztria* lett volna, de ezen állam diplomatiája a fegyveres avatkozástól minden áron tartózkodott; a Dunafejedelemségek katonai megszállása által meggátolta azt, hogy a háború lángjai Európa belseje felé terjedjenek; mint buzgó közbenjáró folyvást a béke helyreállításán fáradozott s bár egy részt a dec. 2-ki szerződés erkölcsi súlyával a nyugati hatalmakat támogatta, de más részt az orosz kormány ellenében a semlegesség teréről soha sem lépett le s még leghatározottabb lépése az volt, midőn kijelenté, hogy az imént említett *öt pont* visszautasítása esetére követé Pétervárt el fogja hagyni, mi azonban még épen nem vont volna maga után háborút, sőt még diplomatai viszonzszakítást sem.

Poroszországtól annál kevésbé lehetett segílyt várni Oroszország ellen, sőt ellenkezőleg az orosz csári házhoz rokonsági viszony által is kapcsolt porosz király nyíltan az orosz pártján állott, s a semlegességet is megsértette oly tények által, hogy például hadi készülékeknek porosz területen és tengeren át Oroszországba vitelét megengedte vagy elnézte, élelmi szereket nyíltan szállított oda, Karsz bevételeért Berlinben Te Deumot tartatott, a nyugati javaslatokat nem pártolta; szó-

val, a porosz semlegesség csak pusztá hang s a porosz politika oly határozottan az orosz felé hajló volt, hogy a nyugati sajtó nyíltan fenyegetné a porosz kormányt, miszerint — ha nem változtatja politikáját — az angol és francia kormány jövő tavasszal szárazon és tengeren háborút fog neki izenni, miről az angol kormány a poroszt már értesítette is.

Ily eshetőséggel a küszöbön ketős szükséggé vált új erőt nyerni a szövetséghez. Ezen erő legalkalmasabb lett volna északon az orosz és porosz ellen egyiránt — a *svéd és dán* szövetség megnyerésében. A történet lapjaira tekintve látni fogjuk, hogy a svéd nemzet természetes elensége Oroszországnak, mely tőle Finnlandot elvette, de viszont, ha a térképre nézünk, arról győződünk meg, hogy Svédország egészen hatalmában úgy szólván torkában van Oroszországnak, mely a sérelmet keményen torolhatja vissza; minélfogva a svéd kormány csak oly feltétel alatt léphet fel fegyveresen Oroszország ellen, ha a nyugati hatalmak biztosítják őt a védelemről, mert ha az orosz izzé-porrá nem töri e háborút, akkor az orosz teszi ezt meg Svédországgal, mely leginkább keze ügyébe esik.

Nagy feltűnést és zajt okozott tehát 1855. nov. elején a hír, hogy Napoleon császár *Canrobert* tábornokot Stokholmba küldte, a küldetésnek természetesen nem lehetvén egyéb célja, mint Svédországot csatlakozásra bírni, mi ha megtörténik, akkor a háború csakugyan európaivá válik. Ez volt a közhit Európaszerte s azt, hogy Canrobert a becsületlégi-

órend nagy keresztjét vitte *Oszkar* svéd királynak, csak ürügyül tekintették. A stockholmi nép nagy lelkesedéssel fogadta a francia követ-tábornokot, mindenféle haditervek keletkeztek, senki sem kételkedett a szövetség megkötéséről és az orosz elleni háborúról.

A francia hivatalos lap dec. 20-án közölte a nyugati hatalmak és Svéd ország közt kötött szerződést, melyből kitűnt, hogy a svéd király csak arra kötelezte magát, miként a svéd és norvég területnek bármely részét Oroszországnak se át nem engedi, se véle cserére nem lép, se pedig orosz megszálló csapatokat arra nem bocsát; míg más részt a nyugatiak arra kötelezték magokat, hogy Oroszország hasonló követeléseinek meggátolására elégséges tengeri és katonai haderőt fognak küldeni.

E szerződésben Svédország az orosz elleni tetteles fellépésre nem kötelezte ugyan magát, de általános volt a hit, hogy a szerződésnek titkos cikkei is vannak, melyek a jövő tavaszi hadjáratot a balti tengeren megállapítják; hogy Svéczia 70,000, Dánia 30,000, s a két nyugati hatalom együtt 100,000 embert fog küldeni, hogy e seregnek Canrobert lesz fővezére, sőt Napoleon császár úgy nyilatkozott, miszerint az északi hadjáratot személyesen vezényelni szándékozik.

E soha sem teljesült s akkor is alkalmasint vakhireket most csak azért közöljük, hogy felfogható legyen az 1856. elején nyilatkozott közvélemény, mely a békereményeket hitetlenül mosolyogta meg. Ezt tenni különben még számos egyéb oka volt.

Jelesül, minden lap bizonyosként irta, hogy *Spanyolország* is csatlakozni fog a nyugati szövetséghez s 30,000 embert állít a csatatérre, miért viszont Franciaország a carlista mozgalmakat fogja végkép elfojtani.

Továbbá *Napoleon* császár egyes szavai is a harcias hit megerősítésére szolgáltak s ilyesek voltak azok, melyeket a *párisi ipartárlat* bezárásakor s a Krimiából visszatért *testőrsereg* fölött tartott *szemle* alkalomával mondott.

Az ipartárlat Párisban a háborús világ közepette a művészetek, ipar, kereskedelem, és földmívelés haladásának volt képviselője. A roppant palotát fejedelmek, herczegek s az elszigetelt oroszok kívül Európa minden államának polgárai látogatták, megtekintvén benné azt, mi jelest, nagyszerűt Európa felmutatni képes. E tárlat bezárása 1855. nov. 15-én nagy ünnepélylyel ment végbe, a császár nagy pompával személyesen jelent meg s a bitor mennezet alatt álló trónon helyet foglalván, midőn az 1200 zenész harsogó hangszerei elhallgattak s *Napoleon* herczeg a tárlat eredményét felolvasta — beszédet tartott, melyben *a jelenlevő külföldieket felszólította, hazatértem mondanak meg polgártársaiknak, hogy nyilatkozzanak a szövetségesek mellett vagy ellen, mert ily fontos európai ügyben a közönyösség rossz számítás s a hallgatás hiba.* E szavak leginkább a német szövetség államaira céloztak s ezeket hívták fel csatlakozásra.

Hat héttel később a Krimiából hazatért testőrsereg vonult a fővárosba. A párisi nép dec. 29-ét a nagy

francia család pompás ünnepének nevezte. Az utcák zászlókkal, oszlopokkal, diadalivekkel voltak felékesítve, s a tolongás oly roppant volt, hogy járni alig lehetett. A lelkesültég minden képzeletet meghaladott; hiszen e napon megszűnt a a pártérdek s csak a szív és nemzeti büszkeség dolgozott, midőn Páris városa, mint egy anya a szűnnapokra hazajövő fiai elé, ment a szebasztopoli győzők elé, kik naptól barnán, csonkán, bénán, rongyosan, mint a zászló mely a Malakofftorony tetejére volt kitűzve s most a sereg előtt lobogott — tértek vissza az őket ölelő rokon karok közé.

A csapatok egy nagy téren voltak felállítva s *Napoleon* császár tábornoki egyenruhában, fényes kísérettől követve, elébük lovagolt és beszédet tartott hozzájuk.

Napoleon császár hosszú derekú férfi s így különben alacson termete lóháton magasnak látszik. Éles, komoly, sötét arca nem megnyerő, de ha megszólal, hangja és szavai titkos varázserővel bírnak. S ő úgy megtudja választani szavait, mint kevés ember e világon. Jelen beszéde is, bár csak a katonákhoz volt intézve, egész Európának szólt. Megdicsérvén a hazatérteket, visszahívásuk okául azt adta, hogy *Franciaországban most harczedzett seregnek kell lenni, mely minden percben oda indulhasson, hova a szükség parancsolja s azért felhívására mindig készen álljanak!*

E szavakat a távirat azonnal széthordta s a vérmesebb következtetés, mit belőlük vontak, az volt, hogy a szövetségesek Oroszország

Napoleon császár.

nyugati tartományaiba, vagy éppen a lengyel földre akarják áttenni a harcz színhelyét, vagy pedig az oroszhoz szító porosz kormányt fogják megtámadni; annyi azonban e beszéd után bátran feltehető volt, hogy ha a nyugati kormányoknak a béke megkötésére legkisebb kilátások is

volna, a francia császár nem ejt vala ily buzdító szavakat, melyek az egész hadseregnek hizelegve, ebbe új lelkesedést, új dicsvágyat, új eredményeket öntenek.

Ezenkívül a harczkészületek minden oldalról szakadatlanúl s nagyobb hévvel folytak mint valaha, a fegy-

vergyárakban szokatlan nagyságú és horderejű ágyúk, röppentyűk, puskák, a hajógyárakban új modorú ágyúnaszádok, gyors gőzösök sat. készültek s különösen Anglia oly fokra fejté tengeri haderejét, minőn még soha sem állott, szárazföldi hadereje pedig csak akkor volt valami kevéssel nagyobb, midőn I. Napoleon hatalma megtörésére minden erejét megfeszíté.

A közvélemény a szövetségesek államaiban mindenütt, de különösen Piemont- és Angliában a háború mellett buzgott; az első, segélye jutalmául olasz területi növekedést remélt; a másik még csak most akart komolyan fogni a háborúhoz és szerezni dicsőséget, mely eddig a francia fegyvert illette. Az angol nép, hogy a hadsereg és a háború iránti részvétét tanusítsa, a krimiai katonák számára 220,000 pftnál többet gyűjtött össze, nem számítva tömérdek más adományt, mint rum, pálinka, dohány, szappan, bor, harisnya, könyv sat.

A szövetségesek e készülődéseivel teljes arányban állott az orosz lelkesedés is. Sándor czár, három testvére s több főrangú úr kíséretében nem csak Moszkovát, Odesszát és Nikolajeffet látogatta meg, hol mindenütt kitörő lelkesedéssel fogadtott, hanem Krimiát és itt a táborhelyeket is beutazta s jelenlétével és szavaival kitartásra buzdítá a katonaságot, érdempénzeket osztott s Gortsakoff herceget a hadviselés jövő teendőivel egészen felhatalmazta. Napoleon császár ipartárlati felhívó szavaira válaszul népfelkelést rendelt, Besszarábiát, a Pruthvona-

lat s a balti tengerpartokat erősítette; a Pétervárott összegyűlt tábornokok a hadi tanácsban kinyilatkoztatták, hogy a birodalom még egy harmadik és negyedik hadjáratra is elegendő készlettel, emberrel és segédeszközökkel bír; szóval minden jel oda mutatott, hogy a tavaszi harcz az eddiginél sokkal elkeseredettebb leend.

E hitet végkép megerősíté ama körülmény, hogy 1856-ki jan. 11-én Párisban nagy haditanács gyűlt össze a jövő tavaszi haditerv megállapítása s minden *lehető* eset fontolóra vétele végett. Az első ülésen maga Napoleon császár elnökölt, jelen volt Jeromos, Cambridge és Napoleon herczeg, tizenkét angol, francia és piemonti tábornok és admirál, gróf *Valevszky* francia külügyminiszter és lord *Cowley* angol követ a francia udvarnál. Miután pedig e haditanácsban Törökország nem volt képviselve, ebből azt következtették, hogy a tanácskozások a török földtől távoli balti tengeren és nyugati Oroszországban tartandó hadjáratra vonatkoznak.

Ily harcziás jelenségek mellett nem csoda, ha a *békeelőzmények* Oroszország részéről történt elfogadása a békének megkötésére még teljes reményt nem adott, még akkor sem, midőn a békeelőzményt Anglia, Francia-, Török- és Oroszország követei s az ausztriai külügyminiszter febr. 1-én Bécsben aláírták s elhatározták, hogy a most nevezett öt állam felhatalmazottjai a végleges békeegyezmény megkötése végett febr. 23-áig Párisban összejöjjenek.

E február 1-ei ülés előtti napon

jan. 31-én *Viktória* angol királyaszszony a parlamentet megnyitván, trónbeszédében szintén jelenté, hogy az ausztriai császár neki és a francia császárnak nem rég azon ajánlatot tette, miszerint az orosz czárnál jó szolgálatival közbenjár s törekedni fog a viszály kiegyenlítésén, s hogy ezen ajánlat elfogadtatván, bizonyos feltételek iránt egység jött létre, mely — úgy reméli — békekötés alapjául fog szolgálni.

Az angol trónbeszéd e békülékeny hangján kívül, *Clarendon* és *Palmerston* lordoknak a parlament első üléseiben tett nyilatkozatai is békések voltak. Az első az egész minisztérium nevében jelenté, hogy a párisi békealkudozásoknál teljes erejéből fog a béke megkötésére törekedni; a második pedig reményét fejezte ki, hogy a béke három hónap alatt meg lesz kötve s arra kérte az alsó házat, hogy az értekezletek folyama alatt az ügyekbe ne avatkozzék. Az ellenzék részéről a békés hangulat ellen azonnal szót emelt az öreg *Roebuck* és *Lacy Evans* tábornok; amaz úgy vélekedett, hogy ha a béke a jelen alapon megkötetik, úgy Konstantinápoly tiz év alatt Oroszország birtokában lesz; emez pedig azt nyilváníta, hogy Anglia elég erős a háborút jobb feltételek kivívásáig egyedül is folytatni.

A következő három hét változatos hírek és sejtések közt folyt le. Miként, élőszóval vagy jegyzékek által fognak-e a meghatalmazottak tanácskozni? minő rendben? részt vevend-e Poroszország? sikerül-e a nehézségek megoldása? *Nikolajeff* is a lerontandó arzenálok közé lesz-e so-

rozva? ezen és hasonló kérdések voltak napi renden a sajtói vitatásokban s a többség véleménye az volt, hogy a szövetségesek az V-ik pontba oly kemény feltételeket foglalnak majd, miket Oroszország nem teljesíthet. A békében még ekkor is kevesen hittek.

E sorok írója a következők által látja igazolva véleményét, melyet a tollából folyó „Politikai ujdonságok“ f. e. febr. 13-ki számában közlött s mely oly értelmű volt, hogy a párisi értekezleten részt veendő hatalmak közt egyedül Piemont az, mely határozottan nem óhajtja a békét, hogy erre Ausztria és Franciaország legbuzgóbban törekedik, ama bizonyosság állván előttük, hogy ha a béke e tavaszon helyre nem áll, a háborút nem lehet tovább Krimában és Azsiában folytatni, hol az orosz bajos legyőzni, hanem, hogy az ellenséget európai déli és nyugati tartományai-ban kell majd megtámadni, miből azután oly európai háború támadhat, melynek végét senki sem képes előre belátni. — Napoleon császárnak ezenkívül érdekében állt, hogy a Párisba összehívott értekezletnek sikere legyen s hogy ő 1856-ban ugyanazon hatalmakkal köthessen békét, melyek az 1815-ki bécsi congressuson nagybátyját és családját a trónról örökre száműzték. Végre fiának születését éppen az értekezletek idejére várta s a számító éles eszű férfiú arra is helyezett súlyt, hogy a trónörökös bölcsőjénél Európa nagy hatalmainak képviselői álljanak.

Az értekezlet, vagy mint a francia hivatalos lap nevezé, a *congressus* febr. 25-kén nyílt meg. Tagjai a

következők voltak: Franciaország részéről, gróf *Valevsky-Colonna* külügyminiszter és báró *Bourqueney* bécsi rendkívüli követ. Ausztria részéről: gróf *Buol-Schauenstein* külügyminiszter és báró *Hübner* párisi rendkívüli követ. Anglia részéről: gróf *Clarendon* külügyminiszter és lord *Cowley* párisi követ. Oroszország részéről: gróf *Orloff* a csári tanács tagja s az orosz csár tábarnok hadsegéde és báró *Brunov* követ a német szövetségnél. Piemont részéről: gróf *Cavour* miniszterelnök és m. *Villamarina* párisi követ. Törökország részéről: *Ali* basa nagyvezér és *Mehemed Dsemil* bey párisi követ.

Poroszország, mely az ausztriai javaslatokat nem akarta magáévá tenni, az első ülésekben nem volt képviselve s csak a mart. 10-én tartott hetedik ülésben határozattalván el meghívata, ennek folytán báró *Manteuffel* miniszterelnököt és gróf *Hatzfeld* párisi követet küldte meghatalmazottakul.

Az ülések a külügyminisztérium ügynevezett *követek termében* tartattak. E terem a császár és császárné életnagyságú képei és I. Napoleon mellszobra díszesíték. A földig érő zöld szőnyeggel fedett kerek asztal körül tizenkét aranyozott székek állt s még egy külön a jegyző *Benedetti* számára. A meghatalmazottak ünnepélyes fogadást tettek, hogy a tanácskozások tárgyait és folyamát mély titokban fogják tartani s csak az lesz hiteles hír, mit a francia hivatalos lap közöl. E titoktartás végett a terem körül öt szoba csak azért ürttetett ki, hogy senkinek alkalma ne legyen hallgatózni.

Mindamellett, hogy a tanácskozásból igen sok, csaknem minden átszivárgott a nagy közönségbe: erről az akkori lapok tesznek tanúbizonyságot, melyeknek hasábjai a történetekkel s ezeknek bírálataival valónak tömve.

Felesleges volna e helyen a congressus 25. ülésének részletes történetét s az ezen idő alatti hírhullámzásokat felsorolni; itt röviden csak azt jegyezzük meg, hogy a meghatalmazottak az első ülésben martius 31-éig tartó fegyvernynyugvást kötöttek, a mart. 30-ki 19-ik ülésben a békepontokat aláírták s ezek szentesítéseig a fegyvernynyugvást meghosszabbították; e nap után pedig april 27-éig még hat ülést tartottak, melyekben a kötött békével összefüggő kérdéseket tárgyaltak.

1856-ki martius és april hava Párisban zajos, izgalmas két hónap volt. A béke megkötésének bizonytalansága, mely némelyeknél remény, másoknál félelem volt, folytonos érdekeltséget gerjesztett, a börzén nyereszkezőktől kezdve egész a napszámosokig mindenkiiben. A törvényhozó test ülősszaka, a császár fiának születése, a sok ünnepély, császári ebéd, hangverseny, katonai szemle sat. mind e korszakra esik, midőn a külföldi hatalmazottak s fényes kíséreteiknek jelenléte az élénk párisi népet különben is eléggé felvillanyozta.

A congressus ülései előtt és után mindig roppant embertömeg sereglett össze a meghatalmazott követek látása végett, kik közt leginkább feltűnt az orosz gróf *Orloff* és *Ali* basa a török nagyvezér.

Ez utóbbi alacson, vézna s még

fiatal ember; szegény szüléktől származott, egy vízhardó nevelte őt fel, ki iránt ő, mint miniszter legnagyobb hálát és kitüntetést tanusított. A szegény árva fiúnak az állam első hivatalára emelkedése egy részt kiváló eszéről ad bizonyosságot, de más részt a török intézményekre is kedvező világot vet, a mennyiben ezek a legmagasabb polczról sem zárják ki az alsó néposztály fiait.

Gróf *Orloff* ellenben a legrégebb s legelőkelőbb orosz családok egyikének ivadéka. Miklós csárnak meghitt barátja s nem csak politikájának, de szíve titkainak is avatottja volt. Öles természetű s 71 éves kora daczára roppant erős férfiú. Sűrű tömött haja most kezd őszülni. Arczvonásai finomak, modora megnyerő. Élceiről, erejéről, befolyásáról a párisiak nem győztek eleget beszélni. Híre járt akkor egy nyilatkozatának is, mely szerint igen sajnálta, hogy boldogult ura Miklós czár és Napoleon nem ismerték egymást, mert megvan győződve, hogy igen jó barátok lettek volna. — Mellesleg megjegyezzük, hogy II. Sándor czár sept. 7-ki koronáztatása alkalmára *Orloffot* grófi rangjáról herczeggé emelte.

Míg a congressus ülései s ezeknek átszivárgott tárgyalásai a politikai világot feszültségben tartották s a legellenkezőbb sejtésekre adtak alkalmat: azalatt a diplomaták szűkebb zárt körében a béke megkötése rég el volt határozva s csak a pontok formulázása volt még hátra. A béke leghőbb óhajtója a hadviselő felek közt minden esetre Napoleon császár volt, most még inkább, mint valaha, miután mart. 16-án virágvasárnap

reggel fia született, kinek számára trónt és uralkodást biztosítani élete első feladatává lön.

A születést Páris lakóinak 101 ágyúdörgés hirdette. A császár ez alkalmat különösen felhasználta ama fényes szertartás és pompa kifejtésére, melyről nagybátyja I. Napoleon ismeretes volt már. A törvényhozó test, melyet pár héttel előbb hívott össze, együtt volt s elnöke gróf *Morny* jelenté az örvendetes eseményt, melynek hírének időközben a távirda az ország minden megyéjébe s Európa minden országába oly gyorsasággal vitte szét, hogy néhány óra múlva már több udvar szerencse kívánatai érkeztek ő felségéhez. Az újszülött számára kettős keresztelési szertartás volt rendelve; egy ünnepélyes, melyre a császár magát a pápát óhajtá megnyerni s egy szükségbeli, mely még ugyanaz nap ment végbe s melyen a kis herczeg *Napoleon Jenő, Lajos, János, József* neveket nyert. *Napoleon* t. i. a dynasztia neve; *Jenő* anyjáról lett, ki Eugénia, Jenke; *Lajos* atyjáról; *János* és *József* pedig keresztatyja- és anyjáról, amaz a pápa *Mastai János* (a *Pius* név választott), emez a svéd királyné *Jozéfa* lévén.

A trónörökös születése fölötti öröm több kegyelmi tényre, jótekonyságra és kinevezésre adott alkalmat. Nempolitikai fogoly 1500 nyert szabadságot; a törvényes viselkedet ígérő politikai menekülteknek a visszatérés Franciaországba megengedtetett, minek azonban igen kevesen vették hasznát; jótekonny célokra 160,000 frank utalványoztatott; *Randon, Bosquet* és *Canrobert*

tábornagyokká lettek, sokan a becsületrendet kapták; Páris tizennégy színházában a császár költségén ingyen előadások tartattak; szóval minden el lön követve, hogy a napoleoni csemete születése az országnak örömet okozzon, mi azonban még sem volt általános, a mennyiben ezt onnan lehetne következtetni, hogy a város kivilágítása alkalmával

kiengesztelődés korszaka mutatkozik; miből a béke megkötését jósolták; a törvényhozó test előtt arra hivatkozott, hogy a napoleoni uralkodó család a népből származott, mely azt általános szavazattal két ízben szentesíté; az államtanácsot arra kérte, támogatná őt azon törekvéseben, hogy az ország bölcs szabadság élvezetébe jusson. E különböző vála-

Táborozás Szabasztopol mellett.

a hivatalt nem viselők házai sötétben maradtak.

Az örvendező hivatalos testületek elfogadása mart. 18-án ment végbe. A császár tábornoki egyenruhában, trónusán ülve s a miniszterek, tábornagyok és admirálok környezetében fogadta ezeket. Szavai, mint rendesen, most is nagy figyelmet gerjesztettek. A diplomatai testülethez tartott beszédében azt mondta, hogy *Europára nézve általános*

szokból sokan ama következtetéseket vonták, hogy a császár az intézményekben változást tenni s fiát demokratikus nevelésben részesíteni készül; sőt meglehet, hogy e szavaknak ilyforma célzásuk lehetett is, mely esetre Napoleon császár elérte célját, kivált ha azzal nem gondolt, hogy nyilatkozatait a történet is feljegyzí az utókor számára.

Ezalatt Krimában és az ázsiai csatatéren semmi nevezetes összeüt-

közés nem történt. Az oroszok Karszban megfészkeltek, a törökök pedig Erzerumban összpontosúlva erősítették e várost; a kemény tél miatt azonban minden hadműködés lehetlenné vált.

Hasonlókép Krimióban, hol az angol sereg fölötti főparancsnokságot az öreg Simpsontól a fiatalabb *Codrington*, az orosz sereg fölöttit pedig herczeg Gortsakofftól *Lüdersz* tábornok vette át. A téli időszak a fegyvernynyugvás kötését itt is csaknem fölöslegessé tette, mert az egyhangú téli táborozást alig szakította meg

néha néha egy egy őrjárat golyóváltás.

Szebasztopol északi és déli része közt az ágyúzás folyton folyt, minden fontosabb eredmény nélkül; a szövetségesek a déli részen a híres hajószertárakat, azután a Miklós, Sándor, Pál erődöket, az úgynevezett fehérműveket s végre Karabelnája külváros középületeit is levegőbe röptették, kő kövön nem maradt, de semmi újabb s olyas sérelem nem történt, mely a békének Párisban mart. 30-án történt aláírását meggátolhatta volna.

III.

A párisi congressus és az 1856. mart. 30-ki békekötés. — Az orosz terjeszkedés meggátolása és a kereskedelem biztosítása, mint a békekötés két fő célja. — Öt bizottmány: — Új nemzetközi törvények. — April 15-ki szerződés Anglia, Ausztria és Franciaország közt. — Miért népszerűtlen a békekötés Angliában s miért népszerűbb Franciaországban? Orosz hangulat s okok a béke mellett. — A török intézmények reformja a hathumájum által. — Ellenszegülés és zavargások. — A békekötés hatása Piemontra és többi Olaszországra.

A párisi congressus XXV. ülésének története, a jegyzőkönyvekkel és kellő okmányokkal ellátva, maga egy terjedelmes kötetet adna: mi itt azonban csak az eredményre t. i. a békeszerződésre vagyunk kénytelenek szorítkozni, mely nagy fontosságú okmány lényegét a helyhez mért lehető terjedelemmel már csak azért is közöljük, mert a keleti kérdés végkép még befejezve nincs s bármikor ujúljon is az fel, a háborút e szerződés valamely pontjának megsértése fogja okozni.

A meghatalmazottak kilencz hetet töltöttek együtt Párisban; ezen időből öt hét, febr. 25-től mart. 30-ig,

a szerződés megalapítására volt szükséges; ezután april 16-áig mellékes bár szintén nagy fontosságú s részben nagy következtetésű kérdések kerültek vitatkozás alá; a mondott napon a munkálat már be volt fejezve s csak a másod meghatalmazottak maradtak a francia fővárosban a végett, hogy a mart. 30-án aláírt s az illető fejedelmekhez szentesítés végett elküldött szerződéseket, mi helyt visszaérkeznek, kicseréljék; mi april 27-én megtörténvén, a congressus szétoszlott.

A mart. 30-ki szerződés aláírása nagy ünnepélyességgel ment végbe. A congressus tizennégy tagja állami

díszöltözékben s minden rendjelével felékesítve gyűlt össze s minthogy a hét példányban kiállított okmány minden czikkét külön kellett aláírni, e munka másfél óráig tartott. Az aláírás sastollal történt, melyet élő sas szárnyából húzván ki, az udvari ékszerész különösen feldíszített s emlékül Eugénia császárné tartott meg.

A meghatalmazottak ezután Napoleon császárhoz mentek tisztelkedni, az utcákon pedig falragaszok s a hadastyánok palotájából száz ágyúlövés hirdetésként Páris városának a nagy fontosságú eseményt.

A szerződést magát csak a szentesített példányoknak ápril 27-én történt kicserélése után tette közzé a francia hivatalos lap. Az okmány tartalma azonban ekkor már nem volt titok, miután egy angol szerkesztő a legnagyobb titoktartás dacára is néhány nappal előbb megszerezte és közölte azt, utána pedig a külföldi lapok is lenyomatták s csak a francia lapok várták be a hivatalos közlést. A titok elárulói később kitudatván, fogsággal bünhődtek.

Az *Ausztria, Anglia, Piemont, Orosz-, Porosz-, Francia- és Törökország* közt márt. 30-án kötött *államszerződés* 34 cikkének és három mellékszerződésének lényege következő:

1. Ausztria kivételével, mely nem volt hadviselő fél, a fennevezett hatalmak örök időre békét kötnek.

2. A háború alatt elfoglalt területek oly gyorsan, mint csak lehet, kiürítendők.

3. Az orosz császár Karsz várát s az elfoglalt török földet visszaadja.

4. A szövetségesek viszont Szabasztópolt, Balaklavát s a többi krimiai várat s várost adják vissza.

5. A hadviselő hatalmak teljes amnesztiát adnak azon alattvalóiknak, kik az ellenséges ügynek szolgáltak.

6. A hadi foglyok kölcsönösen visszaadtnak.

7. A szerződő felek Törökországot az európai népjog előnyeibe s államközösségébe felveszik, függetlenségét és területi épségét biztosítják s ennek megsértését általános érdekű kérdésnek tekintik.

8. Mielőtt jövőre Törökország s a többi szerződő hatalmak közt háborúra kerülne a dolog: mindenik hatalom külön, közbenjáró avatkozása által e végső eszköz alkalmazásának meggátolását megkísértheti.

9. A török szultán közli a szerződő hatalmakkal azon firmánt, melyet Reresztyén alattvalói sorsának javítása végett adott ki, — a hatalmaknak azonban azért nincs joguk a szultán beligazgatásába avatkozni.

10. Az 1841. júl. 13-kiegyezmény újra átvizsgálatván, ez némely változással következőkép újított meg:

1. A szultán kijelenti, hogy míg országá békeállapotban van, a Dardanellák és Bosporus tengerszorosaiba semmi idegen hadihajót nem bocsát; más részről a többi hat szerződő hatalom a szultán e határozatának tiszteletben tartására kötelezi magát. 2. A szultán azon hadihajókat, melyeken a vele barátságos hatalmak követségei jönnek, e tengerszorosokon át bocsátja. 3. Úgy szintén át bocsátja azon hadilobogó alatt járó könnyű hajókat, melyeket a szerződő hatal-

mak a Dunatorkolatokhoz küldhet nek s melyeknek száma egy egy hatalom részéről kettőnél több nem lehet. 4. E szerződés (mint a főszerződvény I. sz. alatti *csatolványa*) megerősítettik.

11. A fekete tenger *semleges*, nyitva minden kereskedelmi-, de zárva minden hadihajó előtt, kivéve a 14 és 19 cikkben kijelölt hajókat.

12. A kereskedelem a feketetengeren minden akadálytól mentlegyen, Orosz- és Törökország pedig a feketetenger partján fekvő kikötőkbe consulokat bocsássanak.

13. Az orosz czár és a török szultán kötelezik magokat, hogy a fekete tenger partvidékén katonai tengeri arzenálok (hadi kikötőket és hajógyárakat) állítani vagy fenntartani nem fognak.

14. Az orosz czár és a török szultán egymás közt a következő pontok iránt egyeztek meg: 1. Kötelezik magokat, hogy a feketetengeren semmi más hadihajót nem tartanak, mint azokat, melyeknek száma, ereje és nagysága a 2-ik pontban van megállapítva. 2. A szerződők a feketetengeren egyenként *hat gőzhajót*, melyeknek a víztükör fölötti hosszúsága ötven metre (rőf) s tartalma legfőlebb nyolczszáz tonna (16,000 mázsá) lehet, és *négy könnyű gőzöst vagy vitorlahajót*, melyeknek tonna tartalma legfőlebb 4000 mázsányi lehet, tarthatnak. 3. Ezen *egyezmény*, (mint a főszerződvény II. sz. alatti *csatolványa*) megerősítettik.

15. A bécsi congressusnak a vizek hajózását illető határozatai a Dunára és torkolataira is kiterjesztetnek. A dunai hajózás jövőre sem-

mi oly akadálnak, vámnak, adónak nem lesz alávetve, mi e szerződésben világosan nincs meghatározva.

16. E végett európai bizottmány alakul a szerződő hatalmak egy egy küldöttjéből, melynek feladata lesz a Duna torkolatait zátonyoktól s a hajózást nehezítő egyéb akadályoktól megmenteni. E munkálatok költségeinek fedezésére vámot lehetszedni a hajóktól, mely vám magasságát a bizottmány szótöbbséggel határozza meg. E vám minden nemzet hajóit egyenlőn terhelje.

17. Egy más állandó bizottmány is alakul Würtemberg, Bajorország, Ausztria, Szerbia, Törökország, Oláh- és Moldvaország (mint dunaparti államok) küldöttjeiből s ezen állandó bizottmány teendője az lesz, hogy a hajózási szabályokat dolgozza ki, minden akadályt szüntessen meg, az egész folyam mentében a szükséges munkákat hajtassa végre s a főnebbi cikkben említett bizottmány eloslása után a Duna torkolatainak hajózhatósága fölött őrkdjék,

18. Feltétetik, hogy két év alatt mind az európai, mind az állandó bizottmány bevégi a kellő munkálatokat; ekkor az európai bizottmány feloszlik s ennek eddigi jogait az állandó fogja gyakorolni.

19. E szabályok végrehajtásának biztosítására a szerződő hatalmak mindenike *két könnyű hajót* tarthat a Duna torkolatánál.

20. Az orosz czár a besszarábiai határigazításba egyezését adja s a szerződő hatalmak küldöttjei fogják az új határ vonalait kijelölöni.

21. Az Oroszország által Besszarábiából átengedendő terület Mold-

vaországhoz fog csatoltatni, a lakosoknak azonban három évig szabadságukban áll javaikkal együtt elkölteni.

22. Oláh- és Moldvaország török főuraság alatt s a szerződő hatalmak biztosítéka mellett ezentúl is bírják eddigi kiváltságaikat. A biztosító hatalmak egyike sem gyakorolhat fölöttük kizárólagos véduralmat, sem pedig belügyeikbe nem avatkozhatnak.

23. A szultán Oláh- és Moldvaországban a független és nemzeti igazgatást, úgy szintén a vallási, törvényhozási, kereskedelmi és hajózási teljesszabadságot meghagyja; a jelen törvények átvizsgálatnak; egy külön bizottmány haladék nélkül összeül Bukarestben s feladata lesz a fejedelemségek jövő szervezése iránt javaslatokat tenni.

24. A szultán igéri, hogy mind Oláh- mind Moldvaországban azonnal országgyűlést fog összehívni, mely a társadalom minden osztályát képviselve, a szervezés iránt a közökhajtást fejezze ki. Egy külön utasítás a bizottmány viszonyait ezen országgyűlésekhez szabályozni fogja.

25. A bizottmány Párisba küldi munkája eredményét; a szerződő felek Törökországgal végegyességre lépnek s a szultán egy hatiserifben fogja a szervezetest végleg megállapítani e két fejedelemségben, mely jövőre a szerződő hatalmak együttes biztosítéka alá lesz helyezve.

26. A fejedelemségekben fegyveres erő fogja a bizosságot fenntartani és a határokon védeni s e védrendszabályokat gátolni nem lehet.

27. A belnyugalom veszélybenforgása esetére a rend fenntartása

iránt a szerződő hatalmak értekeznek s csak ezek beegyezésével szabad a töröknek fegyveres közbenjárást használni.

28. Szerbia jövőre is a török portától fog függeni, a szerződő hatalmak együttes biztosítéka alatt.

29. A török porta helyőrségi joga Szerbiában fennmarad; fegyveres beavatkozás a szerződő felek előleges beegyezése nélkül nem lehet.

30. Az orosz czár és a szultán megtartja ázsiai birtokait oly állapotban, minőben a háború előtt voltak. Az ázsiai határvonal hitelesíteni s ha szükséges, kiigazítani fog, mely célra két orosz, két török, egy francia és egy angol biztosból álló bizottmány megy a helyszínére s munkálatait nyolcz hónap alatt bevégezi.

31. Anglia és Franciaország 1854. mart. 12-én, Ausztria 1854. junius 14-én, Piemont pedig 1835. mart. 15-én kötött Törökországgal olynemű szerződést, melyhez képest e hatalmak Törökország bizonyos területrészeit hadcsapatokkal megszállhatták. E területrészeket a jelen szerződés szentesítés után mihelyt csak lehet, ki kell e hatalmaknak üríteni. A kivonulás módja és időközei iránt mindenik hatalom külön egyezkedjék a portával.

32. A háború előtti szerződések megújításaig a kereskedés a háború előtt érvényes rendszabályok szerint folyjon.

33. A francia császár és az angol királyasszony egy részről, más részről az orosz czár mai nap a következő — jelen szerződéshez csatolt — kötvényre lépett: 1. Az orosz

czár kinyilatkoztatja, hogy az *Aland* szigeteket nem fogja megerősíttetni s ott se katonai, se tengeri telepeket nem fog tartani. 2. A jelen egyezmény (mint a főszerződvény III. sz. a. *csatolványa*) megerősíttetik.

34. A jelen szerződés szentesíttetni fog s a szentesítések négy hét alatt, vagy ha lehet hamarabb is, Párisban kicseréltetnek.

Következik a tizennégy, főnebb elésorolt meghatalmazott nevének aláírása s egy ideiglenes pótczikk, mely kiköti, hogy a tengerszorosak bezárására vonatkozó rendelet alól a szövetségeseknek seregeit haza szállító hajók kivételnek.

A congressus febr. 25-étől mart. 30-áig nyúló működésének tehát e fő *államszerződvény* s azon *három mellékszerződés* letteredménye, mely mint a főszerződés 10. 14. és 33. cikkének csatolványa főnebb van közölve.

Vonjuk már most össze e szerződés pontjait, értelmét és horderejét s felvilágosító jegyzetekkel kísérve vizsgáljuk, minő változást szült ez az európai államélet rendjében.

A keleti háború, bár mi volt is ürügye, azért folyt, mert Anglia és Franciaország az orosz hatalmat meggátolni akarták dél felé terjeszkedésében s jelesül abban, hogy Törökországot és ennek fővárosát időjártával elfoglalhassa.

Oroszországnak a török földre *három útja* volt; a feketetengeren hadihajókkal áttörni a Bósporus szorosán Konstantinápoly alá; Európában Oláh- és Moldvaországon át hadsereggel nyomulni le; és Ázsiában szintén száraz földön ha-

tolni Örményországon át a főváros felé.

A békekötés fő feladatának tehát annak kellett lenni, hogy e *három utat* a terjeszkedni óhajtó szomszéd elől elzárja.

Az *első utat a feketetengeren* a békekötés *11-ik czikke* akként zárta el, hogy e tengert tisztán kereskedelmi *semleges* tengerre tette, melyen — a parti szolgálatra szükséges s a Dunatorkolatokra felügyelő hajók kivételével — semminemű *hadihajónak* megjelenni szabad ne legyen. Ezen oldalról tehát Konstantinápoly biztosítva van az orosz megrohanás ellen, mert Oroszország Szebasztopol előtt valamennyi hadihajóját a feketetengeren elvesztvén, itt hadi flottával csak úgy jelenhetne meg, ha újat építene. Ámde ezt a békekötés 13-ik czikke meggátolni törekszik, kikötvén, hogy a feketetenger partvidékén sem az orosz, sem a török ne tarthasson katonai tengeri arzenált, minő például Szebasztopol volt, hol új hajóhadat lehessen felszerelni. A congressus 4-ik ülésében Anglia azon kívánságot fejezte ki, hogy *Nikolajeff* is, mely nem ugyan a feketetenger-, de az ebbe ömlő Bug folyam partján fekszik, szünjék meg arzenál lenni; de Oroszország tiltakozott ez ellen, mondván, hogy a parti szolgálatra szükséges megengedett számú hadihajókat itt kell építtetnie, ezeknél többet és nagyobbakat azonban se itt, se a feketetengerhez tartozó vizeken nem fog építtetni. Nikolajeff tehát csak a congressus jegyzőkönyvébe vett ígéret folytán szünnék meg arzenál lenni. Alkalomszerűleg megjegyezzük itt,

hogy a békekötés után még fél év sem múlt el, midőn ama hírek, mik szerint Oroszország Nikolajeffben nagyszámú kereskedelmi hajókat épített, aggodalmat kezdtek okozni, miután a kereskedelmi hajókat hadiakká felszerelni nem lehetlen, sőt könnyű dolog.

A feketetenger semlegességének biztosítására szolgál továbbá a 12-ik cikk, mely kiköti, hogy a partvidéki városokba konzulok bocsátassanak, kiknek fő feladata ugyan a kereskedelmi- s az illető alattvalók érdekeinek védelme, de egyszersmind ellenőrködhetnek arra nézve is, hogy például Oroszország épít-e hadihajókat? A 10-ik cikk végre s ehhez csatolt szerződés meghatározván, hogy béke idején a Bosporus és Dardanellák tengerszorosain semmi idegen hadihajó át ne mehessen: Konstantinápoly és a török föld a tengeri oldalon való megrohanás ellen meglehetősen biztosítva van.

A második utat a Dunafejedelemségeken keresztül akként akarták a nyugatiak megnehezíteni Oroszországnak, hogy a békekötés 22-ik cikke Oroszország eddigi véduragságát Oláh- és Moldvaország fölött megszüntette s e két tartományt a szerződő hatalmak biztosítéka alá helyezte. Ennélfogva az orosz haderő nem léphet többé — mint eddig léphetett — oláh- és moldován földre, nem avatkozhatnak a fejedelemségek belügyeibe s nem gyakorolhat népességére oly hatást, mely az erre tervezett hadjárat útját megegyengetse. Orosz foglalás ellen teljesen védve csak akkor lehetne Törökország, ha a fejedelemségek független

és nemzeti igazgatás alatt erőre fejlődve, áttörhetlen gátat képeznének az orosz és török föld között. E célból hozta a congressus a 23—27 cikket, melyeknek foganatosítása végett bizottmányt nevezett ki; ez azonban közbejött akadályok miatt maig (november 1856) sem kezdhetette meg működését.

A harmadik út ellen Ázsiában, a békekötés alig hárított egyéb akadályt, mint hogy a 30-ik cikk az ázsiai orosz-török határok kiigazítására és hitelesítésére szintén bizottmányt rendelt.

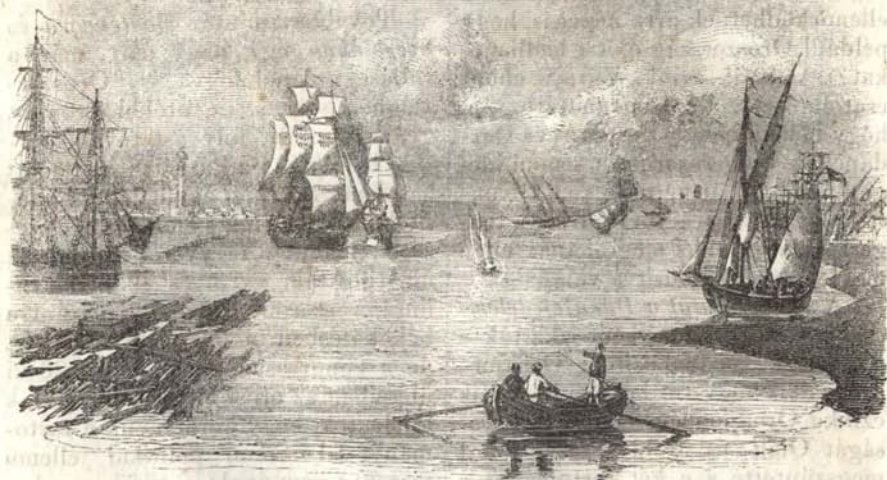
Továbbá, miután Montenegro és Szerbiában egy nagy párt, már a vallásegységnél fogva is, Oroszországhoz szit s ez utóbbi örömet gyakorolna itt folyvást tovább terjedő befolyást: a Párisban szerződött hatalmak Szerbiát együttesen biztosítékuk alá vették s előleges beegyezésük nélkül a fegyveres avatkozást megtiltották, a 23. és 29. cikk tanúsága szerint. Montenegro iránt a békekötésben nincs ugyan említés, de a congressus mart. 25 és 26-ki üléseiben az orosz meghatalmazottak kijelenték, hogy kormányuk e tartománnyal semmi politikai jellemű viszonyt nem ápol; a török meghatalmazott pedig hozzátette, hogy a porta Montenegrot a török birodalom kiegészítő részeként tekinti.

A nyugati hatalmak Oroszország irányában végre attól tartva, hogy e hatalom nem csak a fekete tengeren délkeletnek, de a balti tengeren északnyugatnak is terjeszkedhetnék, mint ezt e század elején Finnlandnak Svédországtól elfoglalásával bizonyítá: e terjeszkedési vágy ellenőr-

ségeül a 33-ik cikkben s a hozzá csatolt külön szerződésben azt kötötték ki, hogy az orosz czár az Aland szigeteken erősített helyeket ne tarthasson. Az Aland szigetek a balti tengeren a bothniai és a finn tengeröböl között fekszenek. Számuk 200, de csak 80 lakható, a többi kopár kőszirt. Nagyobb jelentőséggel csak egy bír köztük, *Bomarsund*,

talán még azt, hogy az orosz kormány Besszarabiából egy darabot átengedni tartozván, a határt ezentúl nem a könnyen átléphető Pruth folyó, de hegyek fogják alkotni. Jobb védvonal leend eaz új a réginél, ezt még a következés mutatja meg.

A békekötés második fő czélja a kereskedelmi viszonyok könnyítése s különösen a Duna és torkolatjainak

A szulinai Dunatorkolat.

melynek várát 1854-ben *Baraguay d'Hilliers* francia tábornok és *Napier* angol admirál, földig rombolták. A békekötés 33-ik cikke tehát azt határozza meg, hogy Bomarsund újra, vagy más erőd ne épülhessen e szigetekben, melyek megerősítve az egész balti tengeren uralkodhatnának.

Az orosz terjeszkedés korlátozására más egyéb nem történt, kivéve

felszabadítása volt, mely iránt a 15—19 cikk rendelkezik. A kongressus e cikkeket fogadtatását is bizottmányra bizta. Hogy azonban a Dunatorkolatok szabadsága biztosítva legyen, okvetlen szükséges volt ezeket orosz birtokból elvenni s a szerződő hatalmak biztosítéka alá helyezni, miután a Dunának három nagyobb torkolata közül a *szulinai*

torkolat leghajózhatóbb levén, orosz kezelés ezt is annyira elzátonyosodni engedte, hogy a hajózás sok bajjal járt, sőt néha lehetlenné vált.

E torkolatok Besszarábia orosz tartományhoz tartozván, a békeszerződés 20. és 21. cikke szerint az orosz czár beegyezt a besszarábiai határ akénti változtatásába, hogy e tartománynak mintegy harmadrésze s benne a Dunatorkolatok Oroszországtól elszakíttatván, Moldovához csatoltassanak. E határigazítás ismét *bizottmány* dolga lett.

Ezekhez képest a párisi congressus *öt* külön bizottmányt rendelt határozatainak végrehajtására, jelesen:

1) a Dunafejedelemségek újjászervezésére,

2) a Duna és torkolatainak hajózhatóvá tételére,

3) a hajózási szabályok kidolgozására és a Dunakorlatok hajózhatósága fölötti örökösre, mely bizottmány állandó leendő;

4) a besszarábiai határigazításra; és

5) az ázsiai orosz-török határok kiigazítására.

E bizottmányok működéséről alább fogunk szólni, valamint azon szultáni rendeletről is, mely a törökországi keresztyének sorsát vallás- és nemzetiség különbség nélkül javítja s mely a békekötés 9-ik cikkében akként van említve, hogy az semmi esetre sem ad jogot a szerződő hatalmaknak a török beligazgatásba való avatkozásra.

Nevezetes még a 7. és 8. cikk. Az előbbi biztosítja a török portát, hogy Európa többi önálló államaihoz

képest a nemzetközi jogokra támaszkodhatik, európai kérdésben róla nélküle nem fognak határozni s hogy a török birodalom függetlensége és területi épségének megsértése háború eset. Az utóbbi cikk pedig azt határozza meg, hogy jövőre Törökország és a szerződő hatalmak valamelyike közt csak akkor támadhat háború, ha ezt a többi hatalomnak barátságos úton meggátolni nem sikerült. Erre nézve a congressusnak később, ápril 14-én tartott ülésében ama jegyzőkönyvi megjegyzés lőn csatolva, hogy azon államok, melyek közt komoly surlódás támad, mielőtt fegyverhez nyúlának, egy barátságos hatalomhoz fordulnak kiegyenlítés végett. E tordalék azonban csak mint *remény* s nem mint *kötelezettség* fordul elő a congressus XXIII. jegyzőkönyvében.

A többi cikk az elfoglalt területek és hadi foglyok visszaadása, a háborúban compromittáltak megkegyelmezése- és a megszállott területek kiürítéséről szól. A 31-ik cikk, melyben a nyugati két hatalom, Ausztria és Piemont a megszállott török területnek, mihelyest csak lehet, kiürítésére kötelezi magát, a congressus későbbi, ápril 4-iki ülésében oly kölcsönös nyilatkozatok által nyert megerősítést, hogy a szövetségesek hadcsapatai hat hónap alatt haza jönnek keletről, az oroszok Karsztot és területét gyorsan kiürítik, Ausztria pedig szintén gondoskodni fog csapatjainak a Dunafejedelemségekből leendő visszahívása iránt, gróf Buol ama reményt fejezvé ki ez alkalommal, hogy a csapatok honn lesznek, mielőtt még a

hadviselő felek a török földről kivonulnak.

Háttra van még azon *hat* ülés eredményéről szólni, melyet a congressus ápril 2-ától e hó 27-éig tartott.

Ezen eredmények egyike ama határozatok megalapítása, melyek jövőre háború idején a *tengeren* nemzetközi törvények gyanánt lesznek érvényesek a congressuson egybegyűlt hatalmak közt, valamint azon államok közt is, melyek a következő *nyilatkozathoz* járúlnak:

1) A kalózkodás eltörülve van és marad. — (Eddig t. i. háború idején az ostromzár alá helyezett tengeren kereskedést üzni nem volt szabad s a kormány az állam hajóin kívül magánosak hajóit is felhatalmazhatta arra, hogy a kereskedést üző ellenséges vagy semleges hajókat is elfogalhassák. Ily foglaló hajók *kalózhajóknak* s a meghatalmazások *kalóztelekeknek* neveztettek. Kik ily meghatalmazás nélkül fogtak el bármily hajót, azok mint *tengeri rablók* büntetés alá kerültek).

2) A semleges lobogó fedezi az ellenséges árukat, de nem a hadi dugárakat. — (Például, ha Anglia Oroszországgal háborút visel, a semleges porosz hajót angol hajók csak azon esetre tartóztathatják le, ha fegyvert, lőport, golyót, hadkészleteket szállít az orosz számára).

3) Ellenséges lobogó alatt a semleges árut nem s csak a hadi dugárút lehet zár alá venni. — (Például a főnebbi esetben angol hajó nem tartóztathatja le az orosz hajót, ha ez porosz árúczikket szállít, csak lőport, golyót, szóval hadi dugárút ne vigen.

4) A zárlatoknak, hogy jogilag kötelezők legyenek, hatályosaknak kell lenniök, azaz oly haderő által fenntartatniok, mely elég erős arra, hogy az ellenséget a parttól távol tartani képes legyen.

Végre, a békeszerződménynek még egy pótléka van, melyet Törökország függetlenségének biztosítása végett *Anglia, Ausztria, és Franciaország ápril 15-én* kötöttek s melynek szövege következő:

1) A szerződő felek együtt és külön biztosítják a török birodalomnak az 1856-ki mart. 30-ki párisi szerződésben kikötött függetlenségét és épségét.

2) A mondott szerződés minden pontjának megtörését *háború esetnek* tekintik a jelen kötést aláíró hatalmak. Ez esetben a szükségeseknek tartott rendszabályokra nézve a magas portával egyetérteni, egymás közt pedig azonnal egyezkedni fognak szárazí és tengeri haderejük alkalmazása iránt.

3) A jelen kötés megszentésittik s kicseréltetik.

Ennyi volt az irott betűbe foglalt s közzé tett határozat, mit a párisi congressus felmutathatott eloslása napján; miután az ápril 8-ki 22-ik ülés — mindamellett, hogy a váltott eszmecsere következtéséinél fogva a congressus legfontosabb ülésének mondható — határozatra nézve meddő maradt s léteztéséről csupán a jegyzőkönyv módosított tartalma tanúskodik.

Erről azonban, mint a nápolyi és általában az olasz jelen izgalmaoknak ha nem is eredeti okáról, de nevezetes emeltyűjéről, ezeknek bővebb tár-

gyalásakor alább emlékezünk; — most térjünk azon hangulat vizsgálására, melyet a párisi békekötés Európa főbb államainak közvéleményében keltett.

A nyugati két állam lakossága előtt meglehetősen különböző színben tűnt fel a béke. Mert habár e háború, mely az abban részt vett hatalmaknak havonként 369 millió frankjába került s mely miatt 1,800,000 ember állott fegyverben, nem is mutathatótt fel valamely nagyszerű eredményt, de a francia fegyver legalább dicsőséget vívott ki magának Szebasztopolnál, melynek bevétele egyenesen a francziák vitézségének lón tulajdonítva; míg az angolok a nagy Redan ostromától visszaveretvén, e hadjárat legdicsőbb tetteként legfőlebb Karsznak Williams általi védelmét említhették.

Ezenkívül *Anglia* a háború kezdetén volt gyöngye s most, midőn mind tengeri mind szárazföldi hadereje roppantná fejlett, lévén kénytelen a kardot hüvelyébe visszadugni, ez közzúgolódást idézett elő, a lapok kikelték a béke ellen s egy közülök gyász szegélyzet közt jelenté, hogy *Anglia* gyalázatos békét kötött. Ehhez járult a kalózkodás főnebb említett eltörlése. *Anglia* mint legelső tengeri hatalom, ezelőtt kalóz hajóival a tengerek egyedüli ura volt háború idején; a kalózok minden hajót megmotozhattak s más államok tengeri kereskedelmét megsemmisíthették. A kalózat eltörlésével *Anglia* e szerint nagy hatalmat veszített s ez a mondott okokkal összevéve a békekötést oly népszerűtlenné tette, hogy Palmerston és Clarendon lor-

dok átallották elfogadni a királyaszony által a béke létrehozásáért nekik ajánlott czímeket és rendeket. a parlamentben pedig a békekötés miatti ellenzéki támadásoknak oly módon vetettek véget, hogy mesterséges többség által köszönő feliratot szavaztattak meg, melyben a parlament örömét fejezi ki a béke dicsőséges és czéljának megfelelő feltételek melletti helyreállítása fölött. Az ellenzék ez alkalommal leginkább a kalózat eltörlése s a miatt kelt ki, hogy Oroszország Szebasztopol s a feketetenger keleti partjain lévő várait, Anapát, Redut- és Szukumkalét sat. újra felépítheti, hogy *Nikolajeff* is fennállhat s így a feketetenger semlegessége nincs biztosítva. Mindamellett egy nagy párt örömmel üdvözölte a békét s ez a kereskedők pártja volt, örülvén a háború megszakította kereskedelmi forgalom helyreállításának, mely *Anglia* és Oroszország közt évenként sok millió font sterlingre rug.

Ugyanezen ok *Franciaországra* nézve is érvényes, sőt még érvényesebb volt, a mennyiben itt a háború költségeinek fedezésére kell roppant összegek is inkább terhére estek a lakosságnak, mint oda át *Angliában*. Ez összegek nagy része nemzeti kölcsönök útján folyt az állampénztárba s hogy a pénzvviszonyokban a háború folyása alatt fennakadás ne legyen, a hitelintézet nyereszletei s minden lépten keletkező új vállalatok részvényei bizalmat öntöttek a közönségbe, mely e részvények magas árkeletét látva, pénzét érettük közforgalomra adta. Etes tapintatuak már ekkor látták, hogy ez mesterséges

állapot, mely csak addig tart, míg a vállalatok kiviteléhez kellvén fogni kitűnik, hogy a befizetett pénz nem elég s vagy a vállalatokat kell abban hagyni, mely esetre a részvényesek buknak, vagy még több pénzt kell az ipar és kereskedelemtől elvonni, mi a bukást késleltetheti ugyan, de még terjedtebbé teendi! Napoleon császár szintén így vélekedhetett, midőn a háború végével új értékes papirok kibocsátását megtiltá, de az ország a már meglevőkkel is eléggé el volt árasztva s 1856. oct. havában csakugyan bekövetkezett Franciaországban a pénzválság, melynek vég következéseit belátni nem lehet.

Azonban eltértünk célunktól, mi annak fejtegetése volt, hogy a békekötést szívesebben vették a francziák, mint az angolok, az elébbiek részére esvén a harci dicsőség, melyet császárok a krimiai seregek ünnepélyes bevonulásával, szemléjével s a félhivatalos sajtó hizelgő czikkeivel még inkább kiszínezett, míg más részt a lapok sem a krimiai téli nyomorról, sem az uralkodó közvéleményről nem írhattak oly őszintén és szabadon, mint az angolok. Azután az eszme, hogy a béke Párisban köttessék meg, hizelgett a párisiaknak, kik midőn a congressus alatti ünnepélyek és haszon mámorából a békét hirdető ágyúdörgésekre felébredtek, örvendő éljant riadtak; míg a békével elégtelen rész zuglódását a harangok örömkongása nyelte el.

Oroszország Karsz bevétele után, mely biztosítá, hogy enmegalázás nélkül köthető a béke, ezt óhajtá s Orloff gróf oly utasítást hozott a congressusra, hogy lehetőleg békülékeny

szellemet tanúsítson. Az orosz közvélemény előtt, a mennyiben ilyes létezik, a fegyverdicsőség egyenlő, sőt az oroszoké még nagyobb volt, a mennyiben Európa két leghatalmasabb államán kívül még más két s így összesen négy állam egyesült haderejének sikeresen ellenállni birt. Továbbá a balti, a fekete, és az azovi tenger ostromzára miatt a kereskedés, ipar és földmivelés teljesen pangott, annyira hogy a békét mind a kereskedők, mind a földbirtokosok óhajták s főgőlebb az ő orosz párt ellenezte, mely a harci dicsőség s a háború folytatása mellett buzgott. E párt élére a hír *Konstantin* nagyherceget, a czár legidősebb öcsését, helyezte, ki egyszersmind az orosz tengerészet és admirális főnöke s a tengeri háború folytatására, vagy inkább orosz részről megkezdésére és a kronstadti hajóhadnak az angol-francia flotta elleni küldésére erősen készült. Mindamellett Sándor czár a béke részére hajlott s bár sokan azt hitték, hogy ez népszerűségét aláásni fogja, a következők ellenkezőt bizonyított, miután kevéssel a békekötés után Varsóba s innen Berlinbe utazván, a nép mind a lengyel földön, mind a balti tartományokban, mind végre Pétervárott lelkesülten fogadta. Miként is ne? az orosz nép a lefolyt háborúról csak annyit tudott, hogy azt az elhunyt Miklós czár a görög egyház érdekeiben s a török uralom alatt szenvedő görög vallásuk védelmére kezdte, Sándor czár pedig e czélt (az alábbi *hathumájum* kieszközlése által) elérte s az ellene egyesült Európa elleni harcot dicsőséggel végezte be, mint ezt

Konstantin orosz nagyherceg.

Karsz bevétele s a Pétervárott nagy pompával körülhordozott karszi fogoly basák és elfoglalt ágyúk, zászlók sat. tanusíták. Továbbá, ha a feketetengeren nem is jelenhet meg orosz hadihajó: detörök hadihajó más hatalomé sem jelenhet meg; mi pedig Besszarábia egy részének elesését illeti, ez figyelmet alig érdemlő kis pont s a Dunatorkolatok elvesztése sem bír a régi jelentőséggel, miután a Dunát Rassova mellől Küsz-tendzség a feketetengerrel nem sokára csatorna fogja összekötni (mire egy franczia társulat már alakult is) s ekkor a torkolatok fölöslegessékké válnak. A Dunafejedelemségek fő-

lötti véduraság, mely eddig Orosz és Törökországot illette, megszűnik ugyan, de azért Oláh- és Moldvaország a Párisban szerződött hatalmak biztosítéka alá s így orosz biztosíték alá is lesz helyezve. Így értelmezték Oroszországban a békeszerződést s az élesebb eszűek utógondolatban azt is hozzátették, hogy hiszen Anapa, Redutkale s a többi cserkeszvidéki vár, úgy szintén Szebasztopol is felépíthető; hogy Nikolajeff megmaradhat arzenálnak s erről a szerződésben említés sincs; hogy ha Bomarsundot felépíteni és az Aland szigeteket megerősíteni nem is lehet, de lehet egy főnebbi pontot, mi e

vesztéseget pótolja : és hogy mind-ezeknek jó hasznát lehet majd venni akkor, ha a megkezdett katonai új szervezés a haderőt még tömörebbé teendi; ha a birodalom legtávolibb végeit vasutak fogják összekötni és így a hadsereg szállítás gyorsan lesz eszközölhető s ha végre a két nyugati hatalom nem lesz többé egymással szövetségben. Az ipart és kereskedelmet szintén emelni fogják a vasutak, melyeknek építésére Oroszország újabban angol tőkepénzeseknél keres 80 millió sterling kölcsönt, leginkább azért, hogy legyen Angliában párt, melynek érdekében álljon az orosz elleni háborút meggátolni.

II. Sándor czár a béke fő eszközöit bizalmával, ranggal és czímmel ajándékozta meg. Gróf *Nesselrode* államkancellár az ősz diplomata lépven hivataláról, a czár herczeg *Gortsakoff* bécsi követet nevezte ki helyébe, *Orloff* grófot pedig herczegi rangra emelte.

Ausztria, Porosz és egész Németország kormányai a béke megkötése mellett buzgólkodván, ezt örömmel üdvözölték; a népeket illetőleg pedig, ezekre a békéből ama kettős haszon háromolhatott, hogy míg egy részt a Duna felszabadulása által közép Európa a kelettel közvetlen összeköttetésbe jut s angol-francia hajók véges végig járhatnak a Dunán a termények felkeresésére, addig viszont a német ipar keletre s különösen a polgárisuló Dunafejedelemségekbe öntheti gyár- és kézmű czikkeit. A Duna felszabadulása által legtöbb gyarapodást remélhető városok közt főhelyen áll Pest, mely

fekvésénél fogva majd központul szolgálhat.

A mart. 30-ki párisi békekötés, vagy is inkább a háború, mely erre alkalmat adott, legtöbb változást okozott *Törökország* állam életének rendében, mintán a portát erkölcsileg oly rendszabályok hozatalára kényszeríté, melyek az eddigi katonai polgári és vallási intézményeket gyökerestől felforgatják.

A szultán t. i. azon segélyért, melyet a nyugati hatalmaktól az orosz ellen kapott, kénytelen volt szövetségeseinek megígérni, hogy államintézményeit akként javítandja, miszerint ezek az európai polgárisodás számára legalább tért nyissanak. Ennélfogva Ausztria, Anglia és Franciaország követei Konstantinápolyban Ali és Fuad basákkal értekezleteket tartottak, melyek a következő 21 pontot eredményezték :

1) A szultán a gülhanei *hati serif* rendeleteit és a *tanzimat* törvényeket fenn fogja tartani. (*Hati serif* szultáni rendelet; a gülhanei *hati serif* Resid basa műve s 1839-ben a gülhanei kastélyban kelt; innen neve; tartalma pedig az, hogy a szultán valláskülönbség nélkül valamennyi alattvalója életét, javait és becsületét biztosítja. E *hati serif* alapján hozattak 1844-ben a tanzimat törvények, a nem mahomedán alattvalók sorsának javítása iránt).

2) A szultán új rendelet által biztosítja a görög és örmény egyház régi kiváltságait.

3) Az egyházi hatalom a világtól külön választatik s ennél fogva a patriarkai hivatal és zsinat fel van mentve a világi hatóság alól? a pa-

triarkák hivatala holtig tart; a felső és alsó osztályú papság külön fizetést húz.

4) A szultán minden vallásfelekezetet és nemzetiséget egyenjogúnak nyilatkoztat s keresztyén templomok építhetésére engedelmet ad.

5) A mahomedán vallásról keresztyénségre térő nem fog üldöztetni s az ilyenre szabott halálbüntetés megszűnik.

6) A keresztyének minden államhivatalra képesek.

7) Köziskolák építtetnek, melyekben mahomedánok és keresztyének államszolgálatra képeztessenek.

8) A keresztyének számára külön polgári bíróságok szerveztetnek. E bíróságok, mihelyest vegyes érdek forog fenn, mahomedán és keresztyén tagokból alakíttatnak.

9) A fennálló polgári és fenyítő törvények összeszedetnek és a szükséghez képest módosíttatnak.

10) E törvénykönyv a birodalom minden nyelvén közzé fog tétetni.

11) A hörtönrendszer átalakíttatik.

12) A rendőrség átalakíttatik.

13) A keresztyének minden katonai rangra képesek s ezentúl köztük is ujonczozás lesz.

14) A tartományi községtanács átalakíttatik s a tanácsban jövőre a keresztyének is képviselve lesznek.

15) A keresztyén idegenek fekvő birtokot is szerezhetnek ama meg-szorítás mellett, hogy e fekvő birtok saját törvényhatósága s ne azon kivételes alá essék, melyet európaiak számára szerződések biztosítanak.

16) Egyenes adó fog kivettetni s államhivatalnokoknak ezentúl nem

lesz szabad egyes adónemeket hasonbérbe venni.

17) A közlekedési eszközök szárazon és vizen javíttatnak.

18) A szultán állambáztartási költség fejében évenként csak bizonyos meghatározott összeget költ-het.

19. A koustantinápolyi legfőbb államtanácsban minden nemzetiség két tag által lesz képviselve.

20) A kereskedelem javára hitel-intézetek állíttatnak.

21) Az érczpenzügy átalakíttatik.

E huszonegy reformpont legnagyobb részt az angol követ lord *Stratford de Redcliffe* műve s 1856. január végével készen volt már, midőn a komor, mogorva, de azért finom fogású angol követ attól tartva, hogy a miniszterek vagy a nagytanács gátoskodhatnának a keresztyének egyenjogúsítása ellen, a jeget akként törte meg, hogy egy álarczos tánczvigalmat adott, melyre a szultánt meghívta, megjelenését annak bizonyosságául állítván a tömeg előtt, miszerint ő, a próféta utódja, ki még soha keresztyén ember küszöbét át nem lépte, most ezt megtevé s az egyenjogúsítási reformokat elvileg helyesli.

És *Abdul-Medsid* el is ment az angol- s pár nap múlva a francia követ báljába, hol számára trón volt felállítva, evett, ivott, a követekkel kezet fogott, először vett részt európai mulatságban, s példája — bár a vakbuzgók ebben mód nélkül megbotránkoztak — oly hatással volt, hogy a miniszteri- és a nagy tanács ellenzés nélkül fogadta el, a szultán

pedig febr. 18-án kelt ünnepélyes *hati serifben* erősíté meg ezen reformot, melyhez hasonló terjedelműt békés uton, forradalom nélkül s az uralkodó fejedelem saját akaratából kifolyni a világ még alig látott.

E *hati humajunnak* is nevezett szultáni firmánt vitte magával Párisba *Ali basa* a congressusra, hol az a békeszerződés 9-ik czikkében van megemlítve s bár e közlés a czikk szavai szerint a szerződő hatalmaknak nem ad jogot a török birodalom belügyeibe avatkozásra, mindamellett e firmánnak a szerződévényben megemlítése a portára erkölcsi kényszerrel gyakorol.

A reform roppant horderejét ama tény világosítja fel, hogy a szultán európai birodalmának tíz milliónyi népességéből csak egy millió mahomedán, a többi keresztény. Ekilencz milliónyi többnyire szláv fajú nép ügyesség, ismeret, életrevalóság dolgában rég felülmúlta a lassú közönyös török fajt s ezt csak kiváltságai védték amazoknak a politikai államéletben való felülkerekedése ellen. E kiváltságok most ledűlnek, ha t. i. a reformpontok életbe lépnek s ha általában foganatosíthatók, mit egyébiránt a nyugatiak azonnal kétségbe vontak, és méltán, mert kis Ázsiában, hol a többség még is mahomedán, lázongások törtek ki csaknem mindenütt, hol a hathumájumot kihirdették; a nagyobb városokban pedig a porta azt sokáig kihirdetni sem merete. Lázító röpiratok keringtek, állítván hogy a szultán e reformokat nem önként, hanem a keresztényen hatalmaktól kényszerítve irta alá s így azok nem kötelezők; a

porta a zendülések elnyomására hadcsapatokat küldeni kényszerült s annak volt kitéve, hogy a mahomedán katonák nem fognak fegyvert saját testvéreik és vallásuk ellen, vagy a haderő nem lesz elégséges a napról napra növekvő izgalom elnyomására.

Ily körülmények közt a nyugati hatalmak eleinte nem akarták egész seregüket haza hozatni a török földről, attól tartván, hogy ezek távoztával a lázadás általánossá válik s erőt vesz a közigazgatáson: de miután a párisi congressus jegyzőkönyvébe vett ígérletükhöz képest a török területéről hat hónap alatt elvonulni tartoztak s a szultán ezen ígérlet megtartásához ragaszkodott, ennél fogva az angol-francia sereg augusztus hó végével — s így a békeszerződés kicserélése után négy hónappal — a török földről kivonult; az angol flotta azonban a feketetenger közelében s az ausztriai megszálló sereg a Dunafejedelemségekben maradt.

Különös jelenség, hogy a nyugatiaknak Törökországból elvonulása óta a mahomedán zavargások megszűntek s a rend inkább helyreállt. Ennek megfejtése alig lehet egyéb, mint hogy a porta látván e reformok kihirdetésének első hatását, az alkalmazást halasztgatja s ezt a más érdekekkel elfoglalt európai hatalmak nem sürgethetik, vagy sürgetni tanácsosnak nem látják, a mahomedán népség pedig azt hiszi, hogy e hathumájum is, mint sok török ígérlet, írott betű marad, mert az angol-francia távoztával nem lesz ki életbe léptesse.

A congressusi munkálatoknak *Piemontra* és egész Olaszországra gyakorolt hatása oly fontos ügygyé fejlődött, hogy az ezzel kapcsolatban álló történetek elmondásának külön fejezetet kell szentelnünk.

IV.

Piemont reményei. — Viktor Emánuel. — Az olasz ügy a párisi congressuson s gróf Cavour jegyzéke. — Piemonti országgyűlés. — Izgatottság déli s közép Olaszországban. — Nápolyi viszály 1855 derekán. — E viszály 1856-ban felújúl. — Zavarok Parma-, Carrara-, Nápoly- s más helyeken. — A nyugati hatalmak engedményeket sürgetnek a nápolyi királytól. — Ausztia sikertelen közbenjárása. — A nápolyi kormány nem enged, a diplomatiái viszony megszakad, a nyugati követtségek elhagyják Nápolyt. — Az angol flotta Maltánál, a francia Toulon mellett. — Francia korviszonyok, pártok s ezek működései. — Az angol-francia szövetség lazulása. — Dunafejedelemségek ügye.

A keleten folyt háborútól legtöbb hasznót a hadviselő felek közt *Piemont* remélt. Midőn ezen ország királya II. *Viktor Emanuel* a nyugati hatalmakkal és Törökországgal 1855 elején szövetségre lépett s *Lamarmora* tábornok fő-parancsnoksága alatt Krimiaiba az orosz ellen tizenhat ezernyi sereget küldött: az angol és francia kormány és sajtó nem győzte eléggé dicsérő szavakkal magasztalni a piemonti, vagy (miután Szárdinia sziget Piemonthoz tartozik) a szárd nemzet szabadelvűségét, vitézségét, életrevalóságát s Piemontot az olasz államok közt nyíltan mint államként jelölte ki.

Viktor Emánuel a legünnepelebb nevek egyike volt ekkor nyugaton, annyira, hogy midőn 1855. nov. végén Párist s dec. elején Londont meglátogatná, a kormány és a nép hasonló ünnepélyekkel és lelkesültséggel fogadta őt, mint a minőt Viktória Párisban s Napoleon Londonban tapasztalt. A császár nagy vadászatot, seregszemlét s egyéb mulatságokat rendelt tiszteletére, a

becsületrend nagy keresztyével s még egy más érdemrenddel-, az angol királyasszony a térdszalagrenddel díszíté fel vendégét; a nép pedig szűnni nem akaró éljenzéssel üdvözölte a déli külsejű, harcias arczú s többnyire huszár ezredesi egyenruhában megjelenő királyt.

Mindennek s kivált az angol lapok biztatásainak rendkívül örültek a piemontiak, sőt a többi olasz állam szabadelvű polgárai is. Azok területi nagyobbodást s Olaszországban Piemont számára államfenntartást reméltek; ezek — külön válva Mazzini köztársasági törekvéseitől — Manin volt velencei doge monarchiai elveihez csatlakoztak s arról álmodtak, hogy Piemont jutalma az orosz ellen adott segélyért nem lesz kevesebb, mint egész Olaszország különböző államainak a Piemontban uralkodó szavójai ház alatti egyesítése.

És ime 1856. márt. 30-án megkötötték a béke és Piemontnak a lefolyt háborúból nem lett egyéb haszna s az adott segélyért nem lett

II. Viktor Emánuel, Piemont királya.

egyéb jutalma, mint hogy másodrendű állam létere a nagyhatalmakkal ugyanazon tanácsasztal mellett ülhetett s velök együtt irhatta alá a békeszerződést, melyből reá azon — inkább teher mint haszon háromlott, hogy a Dunatorkolatoknál ezentúl szintén tarthat két őrhajót.

Ez keserű csalódás volt a fennhéjázó remények után. Anglia és Franciaország érezték, hogy Piemont irányában nem jártak el méltányosan, annál kevésbé, mert a piemonti meghatalmazottak mart, 22-ről kelt írásban követelték az olasz kérdésnek a congressuson való tárgyalását.

Gróf *Valevski* és lord *Clarendon* e kívánságot annyiban teljesíték, hogy a béke aláírása után tartott ülések egyikében, ápril 8-án, szóba hozták több más tárggyal együtt az olasz ügyet is.

E tárgyak következők voltak :

1) A nyugati hatalmak a háború alatt hadsapatokat kényszerültek *Görögországba* küldeni; ideje volna e megszállást megszüntetni, mit azonban komoly bajok nélkül tenni nem lehet, míg valódi módosítások nem történnek a görögországi dolgok jelen állapotában.

2) A pápai államot francia és ausztriai hadsapatok tartják megszállva s e megszállásnak is csak úgy lehetne véget vetni, ha Poroszország néme mely kormányai engedmények által vonnák magokhoz az eltevért szellemeket, különösen, ha a nápolyi király megjavítaná kormányrendszerét s amnesztiát adna a politikai foglyoknak.

3) Belgiumban Franciaország

kormányja ellen a legsértőbb, legelenségesebb közleményeket nyomtatják s nyiltan prédikálják a lázadást és orgyilkosságot, minélfogva Belgiumot a sajtótörvény módosításának szükségére figyelmeztetni kell.

Gróf *Orloff* orosz meghatalmazottnak e tárgy fölötti vitában részt venni nem volt utasítása; gróf *Buol* pedig kijelenté, hogy a meghatalmazottakat csak a keleti kérdés elintézésére s nem más független államok belügyeibe való avatkozásra hívták össze, minélfogva a pápai államoknak ausztriai hadsapatok általi megszállására nézve minden nyilatkozattól tartózkodik.

A porosz meghatalmazott báró *Manteuffel* e kérdéseket csak fölületesen s általános értelmű kívánsatokkal érintve, különösen azt kívánta, hogy a congressus tárgyalja Neufchâtel ügyét is; mely Poroszországhoz tartozó hercegségben a fennálló szerződések ellenére forradalmi hatalom uralkodik.

A congressus azonban se Neufchâtel ügye-, se a főnebbi három pont iránt nem hozott határozatot s a vitatkozást csupán jegyzőkönyvbe vette, melyet később az eléfordult hevesebb szóváltások miatt módosítani kellett.

Gróf *Cavour* és marquis *Villamarina* Piemont meghatalmazottai e tárgyalással nem elégedtek meg s ápril 16-án egy második jegyzéket nyújtottak a nyugati két kormányhoz oly panasszal, hogy az olasz kérdés nem nyert kellő megoldást s további intézkedést kíván.

Ezen, következései miatt nagy fontosságú jegyzék lényeges kivonata

ez : „Alólirottak (Cavour és Villamarina) remélték, hogy a congressus ligyelembe veendi Olaszország komoly állapotát s orvoslási eszközökről gondoskodni fog. De e reményben csalódtak. A gyűlés széteszlik anélkül, hogy Olaszország bajain enyhítene. Ebből sok rossz következhetik. Olaszországban az 1848 és 49-ben behozott visszahatási rendszer folyvást tart s a kormányok eljárása a népeket több helyen állandó ingerültségbe és lázas forrongásba hozta. Ezen izgatottságot ujabban annak reménye csillapítá, hogy a békekötés majd segít a bajon. De ha köztudomásra jut, hogy a congressus mit sem tett e részben : az izgatottság még hevesebben törhet ki. A népek látván hogy a diplomatiától mit sem várhatnak : forradalmi tέρre léphetnek, mi Piemontot roppant veszélynek tenné ki. De e veszéllynél még fenyegetőbb az idegen megszállás az olasz földön. A forrongás által zaklatva Piemont kényszerítve lehet oly rendkívüli eszközökhöz nyúlni, melyeknek következményeit lehetlen felszámítani. Ha Piemont elbukik, Olaszország megszűnik létezni ; de a nyugati hatalmak ezt meg nem engedhetik s ennél fogva komoly figyelembe véve Olaszország állapotát, Piemonttal egyetértőleg kijelölik majd a hatásos gyógyszerét.“

Az angol kormány e jegyzéket egészen, a francia kormány pedig csak az abban kifejtett elveket fogadta el, de az alkalmazásra nézve kifogásokat tett. Lord Clarendon felelt is reá, kijelentvén a felség nevében, hogy az egyházi területnek idegen seregek általi megszállása Euró-

pa egyensúlyát zavarja, békéjét veszélyezi, a mennyiben e hibás kormányzást szentesíti s a népben forradalmi hajlamot táplál, minél fogva ő felsége kormánya reméli, hogy a francia és ausztriai megszállás megszüntetése a pápa alattvalóinak helyzetén javítani fog.

A piemonti meghatalmazottak e két jegyzéke s az april 8-ki jegyzőkönyv Olaszországban roppant zajt ütött s oly izgalmat okozott déltől északig mindenfelé, hogy midőn az angol parlamentben junius 5-én az olasz ügy pendítettet meg, lord Clarendon arra kérte a gyűlést, halasztaná el egy ideig a tárgyalást, mert ez most ártalmas lehetne; azaz, hogy egy két olaszpártoló nyilatkozat, egy kis biztatás Anglia részéről, könnyen elszórhatná az üszköt Olaszországban.

A piemonti országgyűlésen a szélső ellenzék anélkül is mindent megtett az elégtelenség terjesztésére. A békeszerződés fölötti vitály mind a senátusban, mind a követkamarában gyűjtogató heves beszédek közt folyt le s azzal végződött, hogy az országgyűlés a kormány nemzeti politikáját és a meghatalmazottak eljárását helyeslé és a megtartandó politika iránt bizalmát fejezte ki. Gróf Cavour kinyilatkoztatta, hogy a congressuson mindent megtett, mit tehetett; a francia és ausztriai csapatoknak a pápai államból való kivonulását s több olasz kormány igazgatási rendszerének megváltoztatását kívánta, minek folytán az ausztriai és piemonti politika egészen elvált egymástól; végre, hogy a piemonti kormány el van határozva az

ország függetlensége és szabadsága védelmére.

E nyilatkozatok gróf Cavourt csakhamar Olaszország legnépszerűbb emberévé tették. A Turinban lakó nápolyi menekültek köszönő feliratot, nápolyi, romagnai, toszkánai s egyéb olasz városok titkon üdvözlő leveleket intéztek hozzá az olasz ügy védelméért; emlékpénzt verettek tiszteletére, mellszobrát készítették el sat.

Mondanunk sem kell, hogy mindez nem csak a hála, de nagyobbrészt az olasz szabadelvűség nyilatkozata volt, mely az olasz egység melletti izgatásra ezen eszközök között használt fel. Legsikeresebben hatott ez Nápolyban és az e királysághoz tartozó Szicília szigetén, melynek közelében Malta szigetén az angol-olasz légiónak többnyire forradalmár katonái valának elszállásolva. A nápolyi kormány ezeket igen veszedelmes szomszédoknak tartá s „bérenczeknek“ nevezé el.

Egyébiránt Nápolynak más tekintetekenél fogva is legtöbb oka volt attól tartani, hogy államában az ingerültség veszedelmes fokra fejlődhetik s ez azután a nyugatiak avatkozását teheti szükségessé. Az előzmények erre már meg voltak. Alig múlt még néhány hónapja, hogy egy angol-francia hajórajnak a nápolyi öbölbe küldéséről volt szó. A dolog így történt:

A nápolyi király *Bourbon Ferdinand* a keleten folyó háború alatt nem csak segélyt nem adott a szövetségeseeknek, sőt minden alkalommal az orosz ügy buzgó pártolójának bizonyult. Jelesül, a gabonának az

országból való kivitelét megtiltá s miután a keletre menő angol-francia hajóknak igen alkalmasan esik a nápolyi partokon rakodni meg élelmi készlettel, e tilalom a nyugatiak elleni indulat- és az orosz hajlamnak volt világos tanújele.

Továbbá az angoloknak és francziáknak nem nagy becsületök volt Nápolyban; egy angol követségi egyénen a rendőrség csúfot tett a színházban; egy francia hajó üdvözlő lövését pedig a messzinai erődből s hajókról nem viszonzták.

Ezekhez járult még az is, hogy *Mazza* rendőrfőnök túlszigorúan örködött a rend fenntartása fölött; a házkutatások és befogatások tömegesen folytak s nem ritka eset volt, hogy a politikai vádlottakat bebörtönzés mellett botozással is büntették. A rémület annyira ment, hogy az emberek az utcán is alig mertek járni. A hegyek közt rablóbandák hatalmasodtak el, többnyire üldözött forradalmárokból állók; ezek viszont költsön fejében a kormány elfogott emberein kegyetlenkedtek. A pártok mindamellett titkon működtek; az egyik *Murat Luczian* fiát *Joakimot*, a második a piemonti király fiát, a harmadik *Ferdinand* nápolyi király fiát akarta trónra ültetni; míg a negyedik és ötödik párt a szavójai ház alatti olasz egység vagy köztársasági rendszer mellett izgatott.

Igy álltak a dolgok 1855. augusztus havában és september elején. Anglia és Franciaország a gabonakivitel tilalmának megszüntetését, a sérelmekért adandó elégtételt, a politikai foglyok szabadon bocsátását és a forradalomra vezető kormány-

rendszer megváltoztatását ismételve sürgették s midőn a barátságos sürgetés nem használt, a francia követ felszólította a nápolyi kormányt, tenne eleget 14 nap alatt Franciaország követeléseinek, különben megszakítja a diplomatiái viszonyokat s elhagyja Nápolyt. A nápolyi követ Londonból időközben el is távozott, sőt már azt is bizonyosként híresztelték, hogy egy angol-francia hadjárat készül Nápoly elé menni.

Nem tudjuk, megtörtént volna-e ez, sőt az utóbbi eseményekből ítélve méltán kétségbe vonhatjuk e rendszabály komolyságát s azt, vajon több volt-e ez fenyegetésnél? elég az hozzá, hogy e flotta küldésének és Szebasztopol bevételének híre egyszerre érkezett Nápolyba s ez utóbbi annyira megdöbbené a királyt, ki Szebasztopol bevéhetlenségének és az orosz sereget győzhetlenségnek hitte, hogy a nyugatiaktól kívánt elégtételre azonnal hajlandónak nyilatkozott.

Igy történt, hogy *Mazza* rendőr-főnök letétetett s a rendőrügyet, had- és külügyet az eddigi egyénektől mások vették át. E miniszter-változás megnyugtatta a nyugati hatalmakat, kivált Franciaországot, mely örült a kibékülésre ürügyet lelhetni. A botozás megszűnt s a politikai vétségek elleni szigor csökkent ugyan Nápolyban s a nyugatiak visszaléptével az izgalom is csillapult: de azért a kormányrendszer a régi maradt, Poerio volt miniszter s több politikai elitelt börtönben ült, a nép elégtelensége pedig elfojtott forrongásokban folyvást mutatkozott.

Ily hangulatban találta a nápolyi közszellemet a mart. 30-ki békekötés, az april 8-ki jegyzőkönyv, gróf Cavour két rendbeli jegyzéke, a piemonti országgyűlés sok lángra szító beszéde, az angol szabadelvű lapok biztató izgató cikksfolyama s az ezekből hibásan elvont azon álhiedelem, hogy a nyugati hatalmak erőhatalommal is készek közép Olaszország idegen csapatok általi megszállásának s a nápolyi jelen állapotnak véget vetni.

Közbejötték még a *parmai* zavarok is, hol a kormány emberei ellen részint megkísérlett, részint véghezvitt gyilkosságok miatt a hercegség mart. 19-én ostromállapotba lőn helyezve, területére ausztriai helyőrség jött s ennek katonai parancsnoka egyszersmind a polgári hatalmat is átvette. E rendszabály a szomszéd Piemontban féltékenységet keltett s az *italianissimi*-k, mint az olasz túlszabadelvűeket nevezik, mindent elkövettek arra, hogy Piemontot Ausztriával háborúba bonyolítsák.

Továbbá a modenai hercegség *Massa-Carrara* városában felkelési kísérletek történtek; a *toszkánai* partvidéken hasonló célból egy csomó fiatal ember akart kiszállani; Mazzini párhívei titokban és nyíltan működtek; Nápolyban nem csak a polgárság, de már a katonaság közt is terjedt az elégtelenség s ehhez képest a kormány is elővette régi szigorát s a közigazgatás és igazságszolgáltatás önkénye, az elfogatások és politikai perek sűrűsége által a nyugati hatalmaknak azon aggodalomra adott okot, hogy ezen eljárás még inkább siettetni fogja a több

izben megkísérlett felkelés kitörését.

Miután pedig e felkelés nem csak az olasz félszigetet, de egész Európát is fenyegethetné következeisével: Anglia és Franciaország a nápolyi kormányt a jelen rendszer megváltoztatására ismételve felszólíták s Napoleon császár követül az erélyességéről ismert *Brenier* bárót küldé a nápolyi udvarhoz.

A nápolyi király a felszólításokat kereken visszautasítá és saját belkormányzati jogárahivatkozott, melybe más kormány nem avatkozhatik. A kívánt engedményeket, *Poerio* s mások szabadon bocsáttatását megtagadta, és se Ausztriának báró *Hubner* párisi követ- és *Martini* tábornok nápolyi követ által tett közbenjárására, se Oroszország tanácsára nem hallgatott, se pedig a fenyegetésekre, melyek a nyugati hatalmak részéről, követeik visszahívását és flottaküldést illetőleg, érkeztek hozzá.

E felszólítgatások, közbenjárások, fenyegetések hónapokon át tartottak. A diplomácia, különösen az ausztriai és a francia mindent elkövetett az ügy barátságos kiegyenlítésére; Ausztria azt kívánta, hogy Párisban utócongressus tartassék s ezen — a meggyült többi kérdéssel együtt a nápolyi is tárgyalás alá jöj-
jön; de a nápolyi király abba sem egyezett s miután legkisebb engedményre sem volt hajlandó, a nyugati hatalmak oct. 20-án megszakították kormányával a diplomáciai viszonyt, követeiket visszahívták s báró *Brenier* oct. 27-én elhagyta Nápolyt; (az angol követ *Temple* pár hónap

előtt meghalt s utódja még ekkor nem volt kinevezve); a francia flotta Toulon mellől, az angol pedig Malta mellől tartotta szemmel a nápolyi partokat s e partok kikötői elé czirkáló hajókat küldött.

A későbbi események sokkal közelebb állanak e péczen hozzánk, hogy sem fölöttük helytálló ítéletet mondani lehetne; e helyett tehát inkább azon okok vizsgálására térünk, melyek a nápolyi ügy menetének hosszadalmasságát fejtik meg s melyek a francia államviszonyokban gyökerezvén, egyúttal ezekre vetnek világot.

Midőn *Brenier* a nápolyi királynak a diplomáciai viszony megszakítását jelenté s azt tette hozzá, hogy a nyugatiak hajóhada egyelőre nem jő Nápoly elé, a király ez utóbbira mosolyogva mondá: „Meghiszem azt édes miniszterem!” (A követ egy-szersmind miniszter is).

Azért mondá pedig Bourbon Ferdinand e szavakat, mert tudta, hogy a flottáknak Nápoly előtti megjelenése könnyen forradalomra ingerelhetné az olasz népet s a zavar egész Európára, de leggyorsabban Franciaországra terjedhetne el; és tudta azt is, hogy a forradalmaknak nincs nagyobb ellensége, mint Napoleon császár, mert legnagyobb oka van ezekről tartani.

Epen ezen oknál fogva nem is örömet avatkozott a francia császár a nápolyi ügybe s erre Anglia úgyszólván lépésről lépésre vonszolta őt.

Anglia, mint ezt hírlapjai nyíltan is vallották, féltékeny szemekkel nézett Olaszország felé, melyben, úgy-
mond, zavarok esetére Ausztria és

Franciaország könnyen megosztatnák egymás közt a hatalmat s Anglia elveszthetné minden befolyását; miután pedig zavaroktól tartani oka volt: hogy balsejtelve ne teljessüljön, a nápolyi kormányt engedményekre erélyesebben szorította s hajóival a dolgok színhelyéhez közelebb férni óhajtott. Ezért sürgette a hajóhadaknak Nápoly elé küldését s e szándék kivitelétől Ausztria és Franciaország igyekeztek őt visszatartani.

Ausztria, mely a keleti háború alatt is folyvást a béke létesítésén fáradozott, természetesen annál inkább igyekezett meggátolni az olasz bonyodalmat, már csak felső olaszországi birtokai nyugalmanak fenntartása végett is, mely ezen esetre a Piemonttal való feszült viszony miatt zavarást szenvedhetne.

Franciaországnak pedig, vagy is inkább Napoleon császárnak ezer oka volt a nápolyi- s ebből származható általános olasz zavargástól tartani. Ezen okoknak lényege ugyan az, mely a császárt már a keleti háború kezdetén arra bírta, hogy az oroszot ne Európában, de a távoli Krimában támadja meg. Azóta a viszonyok nem csak nem javultak, sőt az elégtelenség száma szaporodott, a kormányellenes pártok jobban elterjedtek, a befogatások sürűbbekké váltak, a munkabér csökkent, a drágaság növekedett, a pénzügy ingatag lábra jutott.

Ily körülmények közt az államfő nem igen örömet látja lángokban a szomszéd házáat, mert a magáé is gyulékony anyagokból állván, a láng — míg a szomszéd házáat oltja —

könnyen átcsaphat. Napoleon császár sem kívánt tehát olasz forradalmat.

A francia kormányellenes pártok következők:

1) A *legitimisták*, kik X. Bourbon Károly unokáját, V. Henrik név alatt tartják Franciaország törvényes királyának. Bourbon Henrik gróf Chambord címet használva Ausztria Frohsdorf helységében lakik, magtalan házasságban s mint a családág utólsója. Hívei Franciaországban: a régi főnemesség.

2) Az *orléanisták*, kik Orléans Lajos Fülöp unokáját, az anyjával Olaszországban lakó s nagykorúságát 1856. aug. havában elért Lajos Fülöp párisi grófot óhajtják trónra emelni. Hívei: a nemesség egy része, gazdagabb kereskedők, gyárosak, bankárok, s nagyatyja kormányának emberei.

Ez utóbbi pártnak lapközlőnye is van Párisban, melybe a lelket Guizot, Lajos Fülöp volt király egykori minisztere lehell. A két párt több ízben már összeolvadást is kísérelt meg akként, hogy trónürülés esetére először gróf Chambord s ennek halálával a párisi gróf legyen király; de ez utóbbinak nagyanyja Amália királyné, szicíliai hercegasszony, fia kiskorúsága alatt e tervnek ellene szegült, ragaszkodván elsőszülött fia törvényes trónörököséi jogához. Ezen összeolvadási pártnak *fuzionista párt* a neve.

E királypártiak, látszólag a törvényesség védpalástja alatt, igyekeznek folyvást tágabb tért nyerni, kedvező alkalmat várnak s titkos működéseikről kevés hallható, de annál több élénkségét fejt ki s annál

veszedelmesebb a jelen kormányrendszerre nézve a

3) *köztársasági* párt, melynek azután különböző árnyalatai vannak. Ezek titokban forralnak összeesküvéseket, merényleteket, lázadási kísérleteket és e végre társulatokká alakulnak. A különböző név alatti fiók társulatok egy közös törzsben egyesülnek, melynek neve *Marianna* (e szó átvitt értelemmel nyaktilót jelent) s célja: a központosítási rendszer végeltörlése. Az országnak talán egy megyéje sincs, melyben a Marianna több ágazattal ne bírna, a középpont azonban Páris. A gyármunkások, kivált a vashámorosak, kőfejtők, nyomdászok, bútorkészítők sat. a társulat legbuzgóbb tagjai; a nyugtalanabbak néha el-elárulják magokat s az elfogottak elleni pörökből azután kiderül, hogy a társadalom minden osztályából vannak egyének az összeesküdtek közt.

Sőt az összeesküvés külföldre is kiterjedt; a francia rendőrség nem rég nyomába jött, hogy a Marianna Svájcban nem csak részesekkel, de készlettárakkal is bír. Angliában és Belgiumban a francia menekültek legnagyobb része e titkos társulatok természetes tagja. Ezeknek működése a francia kormányra nézve már annyira alkalmatlanná vált, hogy 1855. év october havában Napoleon császár a szövetséges angol kormánytól mindent elkövetett annak kieszárlására, hogy angol földön élő menekültek ellen kitiltó törvényt hozzon a parlament, sőt azt is állíták, hogy a császárlord Palmerstont sajátkezű levélben sürgette, szállí-

tatná az összes menekülteket az oceán egy távoli szigetére.

Az angol alkotmányosság azonban ily eljárást tiltván, mindössze csak annyi volt eszközölhető, hogy az Anglia és Franciaország közötti tengeren fekvő Jersey nevű sziget francia lakói, közöttük Hugo Viktor, Raspail s több nevezetes ember, innen kiutasítottak, állítólag azért, mert „L' Homme” czimű lapjuk az angol királyasszonyt a Napoleonnal kötött szövetség miatt megróttá. A menekültek a szomszéd Guernsey szigetre mentek át; egy részük Londonba költözött.

E száműzöttek, a napoleoni uralkodás engesztelhetlen ellenségei, az országban lévő hasonérműekkel folytonos összeköttetésben állottak s a tengerparti közlekedés segélyével tömérdek izgató lapot, verseket, könyveket, felhívásokat terjesztettek, melyeknek következtében a rendőrség éjjel nappal skettözött erővel részen állt, kutatott, vizsgálódott s tevékenységének valóban élénk jeleit adta, mert egy év óta alig múlhatik el tíz tizenöt nap a nélkül, hogy külföldi lapok Párisban s a megyékben ujan fölfedezett titkos társulatról, befogatásokról, zavargásokról sat. ne hoznának híreket.

Néhányszor már nyílt lázongásra is került a dolog. 1855. augusztus havában a 36,000 népességű Angers város volt egy már-már elhatalmasodó zendülés színhelye; később ezek az ország különböző pontjain kisebb nagyobb mérvben ismétlődtek s bár elnyomattak, de a kísérlet meghírsúlta s a kemény megtorlások a kedélyek folytonos izgultságát táplálták.

Pianorinak a császár élete ellen elkövetett merénylete sem állt többé páratlanul. A 22 éves fiatal Bellmarret, ki sept. 8-án a színház felé gördülő császári hintók egyikére sütötte pisztolyát, tébolyodottnak nyilatkoztatták s ezenkívül több izbensuttogtak egy-egy testőr-, kerthen lappangó idegen-, vagy a cs. palotába tévedett katona általmegkísérlett vagy csak kísérteni akart merénnyről; mely hírek nagyobb része ha költött is, de jellemző volt, a mennyiben közhiedelemre találva, lehetők, sőt valószínűnek tűnt fel.

A korviszonyok e rövid vázlata is eléggé tanúsítja, hogy a helyzetet mindenkor oly éles észszel felfogni tudó császár méltán nem tartotta tanácsosnak a nápolyi ügyet annyira élére állítani, miszerint hajóhadának Nápoly elé küldésével az égő kanóczot a löportárba vesse s e fellobbanással a földet saját lábai alatt megrendítse.

Az elégtelenséget a háború alatt s 1856. év tavaszán még csak lehetett palástolni. A francia fegyver dicsősége Krimában, a visszatérő hadcsapatok fölötti s egyéb látványos szemlék; az ipartárlati pezsgő élet; a congressus alatt kifejtett pompa, élénkség, és a francia hiúságnak hízogató siker; a császári hercegek születésekor- és jun. 14-én a pápa küldöttje *Patrizi* bíbornok által történt keresztelések tartott ünnepélyek, valamint azok is, melyek idegen fejedelmek és herczegek látogatásakor hozták izgásba Páris városát; s a még több ok közül leginkább az, hogy a munkások keresete elég s aránylag nem drága volt, az

ipar- és kereskedelmi üzleten az idegenek tódulata lendített s a hitelintézet (credit mobilier) nyereségei tömérdek részvényjeggyel áraszták el az országot, melynek akkor értékén fölötti kelete volt: — mindezen okoknak összehatása csillapítólag hatott a közhangulatra.

Fél év alatt azonban sok változott. Voltak, kik azt tartották, hogy a francia sereg sokat szenvedett, sok vért ontott s vitézül viselte magát, az állam pedig — illetőleg a nemzet sokat költött a háborúra s hogy a békekötés eredménye ezen áldozatok nagyságával épen nem arányos. Ezek szemében a fegyverdicsőség nem aranyozta többé a napoleónida trónt. — Voltak, kik a császárnak több alkalommal tett nyilatkozatai s különösen a fia születésekor egy államtest előtt mondott szavai után az alkotmányosság felé teendő lépéseket vártak s most látva a Spanyol- és Oroszország irányában követett politikát (melyről alább), reményük ellenkezőjéről valának kénytelenek meggyőződni. — Az ország déli részét tavasszal medreikből kitolult folyamok árjai pusztíták s bár a francia- sőt a szomszéd angol részvét is nagyszerűleg, milliókkal nyilatkozott: csak kis rész nyerhetett csekély segílyt s készült az inség, mely zúgolódni szokott. Ezenkívül Párisból szétment a sok idegen s pangásnak indult az ipar; az állam költségén vagy parancsára épülő művek nagyobb része elkészült s ekkor a munka gyérült, a kenyér és lakbér drágult, annál inkább, mert a háború a kincstárt kimerítvén, a bank érzékészlete fogyatékán állott;

a kezdett vállalatok kivitele pénzhiany miatt több mint kétségessé vált; a keresett részvényjegyek és értékes papírosok ágiója nem csak elveszett, sőt e papírok értékük két harmadára s ennél kevesebbre is estek.

E pénzügyi nyomottság okairól sok hosszú tudós cikk jelent meg. Szerintünk minden okot azon egyszerű elsöre lehet visszavinni, hogy némi titkos sejtetem, másképp bizalomhiány, uralkodott a nagy közönségben a jelenállapotváltozandósága iránt. Vak hírek terjedtek a császár egészségi állapotáról, ki a nyár nagy részét Plombières és Biaritz fürdőkben tölté s mielőtt elment, megállapíttatá a trónörökösödési rendet, mely szerint a császár halála vagy hosszas távolléte esetére, a trónörökös 18 éves nagykorúsáig, a kormányzóságot a császárné — s ha ez nem élne, családbeli herceg veszi át, kivel egyetértésben öt egyénből álló kormányzó tanács határoz a trónörökös nősüléséről, a hadizenetekről, szerződéskötések- és törvénytervekről.

E kormányzósági rendről való gondoskodás, bár mennyire természetes legyen is, egyéb sejtelmekre és hírekre vezetett s máslehetőségek rémképeivel egyesülten, tetemesen járult ama pénzügyi nyomottsághoz, melynek természetes következése az életmi szerek és lakbér drágulása s ennek ismét az általános izgatottság lón. A kormányellenes pártok részei állottak; a francia, svajczi és angol földön lakó olasz menekültek pedig eltűntek s olasz partokon készültek kiszállani, az alkalom felhasználására.

Ismételjük még egyszer, hogy a francia *belviszonyok* épen nem voltak kedvezők olaszországi zavarok szítására, melyek villanyütésként terjedhetnének tovább s leggyorsabban a szomszéd francia földre.

De a *külviszonyok* is tetemes változáson mentek át a béke megkötése óta, melynek első hónapjaiban pedig úgy látszott, hogy a nyugati két hatalom és Ausztria közt szoros kapcsolatok tartják fenn a benső egyetértést. E hitre az ápril 15-ki szerződés (l. főnebb) adott alkalmat, mely állítólag az orosz meghatalmazottak tudta nélkül s érdeke ellen jött létre.

E kapcsolatoknak még szorosabbra fűzése végett sajátkezü leveleket váltottak, látogatásokat tettek s találkozásokat terveztek az uralkodók és legközelebbi vérrokonai.

Ferdinand Miksa ausztriai cs. főherceg ő fensége, ausztriai császár ő felsége legidősb öcsese s az új szerveztű ausztriai tengerészet főparancsnoka, május közepén érkezett Párisba s e hó 28-áig mulatván ott, ezen idő alatt folyvást a legnagyobb kitüntetésben részesült. A császár St. Cloudban fényes táncvigalmat, a Marsmezőn nagyszerű katonai díszszemlét rendezett tiszteletére s a becsületrend nagy keresztjével ajándékozta meg. Ferdinand Miksa főherceg ő fensége viszont egy ausztriai ezred tulajdonosságának Napóleon császárra történt ruházását jelenté; a hírlapok bizonyosként híresztelték, hogy Ausztria és Franciaország császárai utazás közben a Rajna vidéken találkozni szándékoznak; a két udvar követi, báró

Ferdinánd Miksa ausztriai cs. főherczeg.

Hübner Párisban és báró *Bourqueney* Bécsben rendes nagy követi rangot nyertek : s a világ mindezekből méltán azt a következtést vonhatta, hogy Ausztria és Franciaország közt napról napra szorosabb bensőbb barátság alakul.

E viszony azonban csak látszó-

lagos volt s a nem sokára bekövetkezett események annak hamar véget vetettek; új szövetezéseknek, új politikai eszme iránynak tévén le alapját.

A párisi békekötés tökéletlenségét ma (a szerződés aláírása után hét hónappal) az bizonyítja leginkább,

hogy majdnem több kérdés áll megoldatlanul, mint mart. 30-ka előtt s e kérdések a keleti háborút újra felgyújthatják, ha csak egy utócongressusnak nem sikerül a békés kiengyelítés.

Tartsunk rövid szemlét a politikai viszonyoknak a békekötés utáni alakulása fölött.

Az angol-francia szövetséget a békekötés épen nem erősíté meg, sőt rögtön érezhetőleg gyöngíté. Az angol közvélemény előtt népszerűtlen volt a béke, mely Angliának annyi vérbe pénzbe került és még is látható hasznót alig, dicsőséget pedig épen semmit sem hozott, maradván ez utóbbi egészen a szomszéd szövetségesnek, míg a háború Angliának csak gyöngé oldalait tárta fel a világ előtt. Ezenkívül Anglia érezte, hogy csak most, midőn tengeri hadereje legnagyobb fokra kifejtve áll, volna képes a háborút fényes sikerrel folytatni s ime Napoleon császár kedvéért békélni kell — — Ezt hitte a közvélemény s ennek közlőnye a sajtó; a hírlapi vita folyvást ingerültebbé vált s más (alább elésorolandó) tényezők segítségével a két kormány közé is átszármazott.

Más részt Franciaország láthatólag közeledett Oroszország felé. A szívéllyesség, mely a congressus alatt a francia kormány- és az orosz meghatalmazottak közt feltünővé vált, később is folytatva lön s bátran elmondható, hogy a jelen pillanatban tetteleg létező, bár diplomatiiai úton még ki nem jelentett orosz-francia szövetség alapja már a párisi congressuson tétetett le.

A fönnebb említett ápril 15-ki

szerződés, melyben Ausztria, Anglia és Franciaország a török terület megtámadója ellen háborúviselésre kötelezi magát, perczre s külszínre megzavarta az orosz-francia bensőséget. Azt állíták, hogy e szerződés kötése az orosz kormány tudta nélkül történt, ez utóbbi ellen van intézve s ez tiltakozott is ellene: a francia kormány azonban félhivatalos úton sietett kijelenteni, hogy az ápril 15-ki kötés Ausztria törökországi befolyásának meggátlására van intézve s hogy Ausztria e szerződéssel enmaga ellen nyújtott biztosítékot, kötelezvé magát a szomszéd Törökország függetlensége- és épségének tiszteletben tartására.

E nyilatkozat elvette az érdeklött szerződésnek oroszellenes s általában azon jelentőségét, hogy a három hatalmasság egyesülése az uralmat Európában magának biztosítsa.

Ez időtől kezdve folyvást szorosabbra fűződtek a kötelékek Orosz és Franciaország közt s hasonló mértékben táguáltak Anglia- és Franciaország s Ausztria- és Franciaország közt.

Ennek oka leginkább abban rejlett, hogy a congressuson befejezetlenül maradt kérdések- s különösen a Dunafejedelemségek ügyében, ezeknek jövő kül- és belserveszete iránt a vélemények megoszlottak s végre úgy alakultak, hogy az orosz-francia vélemény határozottan és merően az angol-ausztriai ellenében állott.

Azon öt bizottmány közül, melyet a congressus a befejezetlen ügyek elintézésére rendelt, eddig egy sem mutathat fel sikert; pedig csak e si-

ker. után lehetne a párisi szerződést valósággal békekötésnek nevezni.

Első dolog volt mindenesetre kijelölni azon új vonalat, mely Oroszországot jövőre Oláh- és Moldvaországától elválassza és a Besszarábiából elmetszendő darabot Moldovához csatolni. A *határszabályozó bizottmány* e végre megjelent a helyszínén; itt kitűnt, hogy a congressuson javasolt vonal helyi akadályok miatt kivihetetlen; az orosz biztosok új térképeket terjesztettek elé, új vonalakat javasoltak; de a helyett, hogy egyetértésre lehetett volna vergődni, a kedvező eredmény reménye napról napra csökkent. Pedig a *Dunafejedelemségek szervezésére rendelt bizottmány* csak a határszabályozás bevégezésével foghatott munkájához, annál inkább, mert Ausztria kijelenté, hogy míg a határ szabályozva nem lesz, seregeit nem vonja ki a fejedelemségek közül; a nyugati hatalmak pedig azt tartották, hogy míg idegen hadsereg áll az oláh- és moldován földön, ez befolyást gyakorolhatna a követválasztásokra azon országgyűlésen, mely a lakosság kívánatait a jövő szervezet- s a fejedelemségek egyesítése vagy nem egyesítése iránt nyilvánítsa, — és hogy e szerint a szervezési munkálathoz csak minden idegen haderő elvonulása után lehet kezdeni.

Mindamellet az illető kormányok kinevezték biztosaikat s ezek következők voltak: *Talleyrand* francia, *Bulwer Henrik* angol, báró *Koller* ausztriai, *Benagan* orosz, *Benzi* piemonti és *Szaffit* török biztos. Úgy volt határozva, hogy a biztosok nem fognak közösen és együtt működni,

de mindegyik külön saját belátása és ítélete szerint cselekszik; továbbá, hogy minden kormány a maga követét külön utasítással látja el, kik az oláh- és moldován országgyűléssel értekezvén, véleményöket a párisi utócongressus elé terjesszék.

Legfőbb kérdés mindenesetre az volt, vajjon egy fejedelem kormánya alatt álljon-e jövőre, azaz egyesíthet-e vagy nem Oláh és Moldvaország? A congressusi hatalmak, Ausztriát és Törökországot kivéve, eleinte mind az egyesítés mellett nyilatkoztak s már jóformán csak arról volt szó, ki legyen az örökös fejedelem; napoleoni, szavójai, kóburg házból való herczeg-e? Felváltva többről volt szó; a fejedelemségek egyesítését az ottani nép egyhangú óhajlásának mondták s valóban ez iránt több ízben tömeges nyilatkozatok is történtek. Például midőn a francia biztos *Talleyrand* Bukarestbe érkezett, az előkelő bojárok fiai ünnepélyesen fogadták őt, mint azon hatalom küldöttjét, mely az egyesítést leginkább sürgeti.

Az angol biztos *Bulwer Henrik* és az ausztriai báró *Koller* szintén Konstantinápolyba érkezett; a szervezési munkálathoz azonban kezdeni azért nem lehetett, mert a besszarábiai határszabályozó bizottmány nem csak be nem fejezte még feladatát, sőt egy *Bolgrád* nevű határváros birtokkérdése miatt munkáját kénytelen volt felfüggeszteni.

*Bolgrád*ot t. i. az angol, ausztriai és török biztosok Moldovához kívánták csatolni, míg Oroszország e helyet semmi módon nem akarta átengedni, támogatván e részben Fran-

cziaország által, mely orosz hajlamának mindinkább határozott jeleit kezdte adni.

E hajlamot a további ügyfolyam még jobban kifejté.

A nyugati szövetségesek az orosz terület megszállva tartott helyeit július 7-kéig a szerződés értelmében mind átadták az orosz hatóságoknak s Krimiából július közepéig, a török földről pedig augusztus végeig haza szállították seregeiket; az angol hajóhad *Lyons* admirál alatt azonban Konstantinápoly előtt maradt, onnan — a párisi szerződés és jegyzőkönyv értelmében csak oct. 28-áig tartozván elvonulni. Az angol kormány e hajóhaddal a párisi békekötés czikkének pontos teljesítése fölött akart, ügymonda, örködni.

Ezen ellenörködésre nem sokára nyílt is alkalom. Anglia már azon körülményben is, hogy Oroszország Ó-Bolgrádot átengedni vonakodik, a párisi szerződés megsértését látta s midőn ehhez még az is járult, hogy az orosz kormány július hó végével sem vonta ki csapatait *Karsz* vára és területéről, sőt ottani helyőrségét még szaporítá, más oldalról pedig a *Kigyósziget* birtokjogát magának követelte: ekkor Anglia elérkezettnek vélte az időt és alkalmat arra, hogy a Konstantinápoly előtt horgonyozó s 40 hajóból álló flottájának egy részét *Houston Stewart* aladmirál parancsnoksága alatt a Fekete-tengerre küldje oly utasítással, miszerint a békekötés pontos megtartását, ha kell, tengeri támadással is erőszakolja ki; az oroszok partraszállását pedig a *Kigyósziget*nél gátolja meg.

Ez a *Kigyósziget* néhány holdnyi kopár kőszirt a feketetengeren, a Dunatorkolatok fölött. Oroszország a drinápolyi béke után, midőn a torkolatok birtokába jutott, a *Kigyósziget*et mint ezekhez természetesen tartozót elfoglalta; most pedig, midőn a torkolatokat elveszté, nem akarta visszaadni a szigetet, melyen mind össze is egy világító torony s néhány ház áll: *Karsz* erősségét pedig, melyet a békekötés 3-ik czikke értelmében a töröknek visszabocsátani tartozott, vonakodott mindaddig kiüríteni, míg török földön angol-francia sereg áll.

Midőn azonban *Houston Stewart* hajórajja jul. 29-én a feketetengerre visszament s kijelenté, hogy mindaddig ott marad, míg az oroszok a megszállt török területéről s *Besszarábiának* Moldvához csatolandó részéből és a *Kigyószigetről* végkép elvonulnak: az orosz kormány *Karsz* visszaadatását azonnal elrendelte; de az angol hajóraj azért — a hátalévó két követelés teljesítéseig — a feketetengeren maradt; *Lyons* admirál pedig a hajóhad zömével a Bosporuson horgonyzott.

Franciaország távol attól, hogy szövetségesének e tettéhez csatlakozva, hajóhadát szintén a feketetengerre küldje, vagy legalább az angol eljárást helyeslje: ezt határozottan ellenzé, még világosabb jelét adván ez által Oroszország felé hajló politikájának, mely azon egy pontra nézve tökéletesen megegyezett, hogy mind a két kormány a Dunafejedelemségek egyesítését s e végett az ausztriai csapatoknak onnan mielőbb való kivonulását kívánta.

Épen ez időre esett II. Sándor koronáztatása és a nápolyi kérdésnek élre állítása.

A koronázásra, mely sept. 7-kén Moszkovában nagyszerű ünnepélyek közt ment végbe, az európai hatalmak kitűnő férfiakat küldöttek követekül. Ausztriát herceg *Eszterházy Pál*, Franciaországot gróf *Morny*, Angliát lord *Granville* képviselte. A czár Morny grófot tüntette ki leginkább, Anglia irányában hidegséget, Ausztria irányában pedig némi neheztelést tanusított, midőn Eszterházy hercegnek mondá, hogy „ezen túl tettekből s nem szavakból fog itélni.“

E közelkedés Orosz- és Franciaország közt fokonyként növelte az angol féltékenységet, kivált miután hozzájárult az is, hogy Napoleoncsászárt Nápoly elleni erélyesebb rendszabályokra birni nem lehetett. Az ingerültség eleinte csak lapok útján, de itt oly keményen s Napoleon császár ellen oly kiméletlenül nyilatkozott, hogy ő felsége a hivatalos lapba egy cikket volt iktatni kénytelen, mely az angol-francia szövetséget tarthatlannak nyilvánítá, ha az angol sajtó e korlátlan hangot folytatja. Erre az angol lapok még hevesebben zúdultak fels kijelenték, hogy Anglia a sajtószabadságot még a szövetség felbomlása árán sem fogná megszorítani. E hirlapi viták annyira mentek, hogy midőn a hivatalos lapok közbeszólása azt állítá, miszerint a két kormánynak egymásiránti kölcsönös bizalma nincs meggyöngítve: ezen állítás kevés hitelre talált, oly sok jel mutatott már az angol-francia barátság bomladozására.

E jelek közt leghathatósabb volt az, hogy Anglia, mely eleinte Oláh- és Moldvaország egyesítését pártolta, e véleményétől egészen az ellenkezőre tért s a *nem-egyesítésre* nézve Ausztriához és Törökországhoz csatlakozott.

Eközben lefolyt a határidő, mely alatt a párisi szerződés értelmében a török területről minden idegen haderőnek elvonulni kellett. A 31. cikk t. i. e kivonulást a *mihelyt csak lehet* tág kifejezéssel kötötte ki, de a congressus későbbi, ápril 4-ki XXI. ülésében határozatba ment, hogy a kivonulásnak a szentesített békeszerződés kicserélésétől számított hat hónap alatt végbe kell menni s így miután e kicserélés ápril 27-én történt, a kivonulásra kitűzött határidő oct. 28-án telt le.

A *francia kormány* ekkor egy Ausztriához írt jegyzékben *határozottan kívánta az ausztriai csapatoknak a fejedelemségekből való kivonulását.*

Az *ausztriai kormány* viszont a *kivonulást szintoly egyenesen és határozottan tagadta meg*, arra hivatkozván, hogy az Ausztria és porta közt fennálló szerződés Ausztriának e megszállást kötelességévé teszi; ennél fogva *Ausztria csak akkor vonhatja vissza csapatait, ha ezt a szultán kívánni fogja*, feltéve, hogy a besszarábiai határ ekkor már szabályozva, a Kigyósziget átengedve és a parancs kiadva lesz, hogy az angol-francia haderő Görögországból (hova ez még 1854-ben a törökellenes mozgalmak fékezésére ment) távozzék el.

Anglia pedig sajtó útján nyilvánítá, hogy miután az orosz kormány

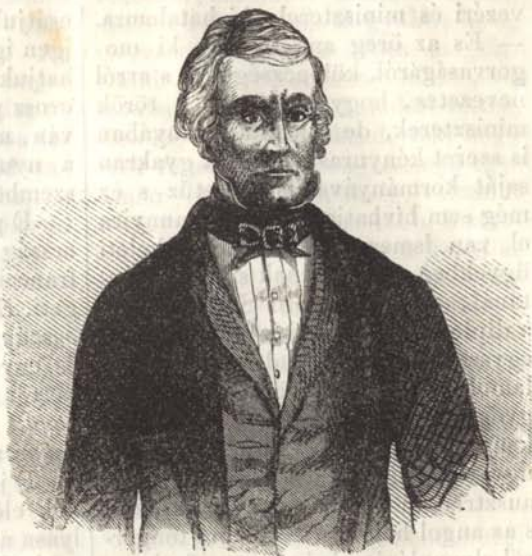
nem teljesíté még a mart. 30. szerződés minden pontját, az angol hajóhad sem tartozik oct. 28-án a feketetengerről s az ausztriai sereg a Duna-fejedelemségekből elvonulni s ezek mindaddig ott is maradnak, míg az oroszok minden szerződési kötelezettségeiket hiven és teljesen be nem töltik.

Francia- és Oroszország, mely a Dunafejedelemségekre nézve ekkor már tökéletesen egyetértő politikát követett Anglia, Ausztria és a porta ellenében — most teljes erővel azon dolgozott, hogy a portát ama kívánatra bírja, miszerint ez az idegen haderők elvonulását követelje.

A diplomatai harez Konstantinápolyban oct. végével kezdődött meg. *Thouvenel* és *Butenieff* francia és orosz követ a befolyásuk alatt álló *Ali* basa nagyvezért s miniszterelnököket sürgették, szólítaná fel Angliát és Ausztriát, a feketetenger és a fejedelemségek elhagyására.

Ali basa beegyezett, de előre kijelenté, hogy ha a nevezett hatalmak követei e felszólítást visszautasítják, akkor lemond hivataláról, annál inkább, mert a porta imént bocsátott ki egy firmánt, mely az oláh- és moldován országgyűlést összehívja s ezt csak a belszerkezeti munkálatokra hatalmazza fel, a két fejedelemség egyesítését előre lehetetlennek mondván ki.

E firmán kiadását az angol és ausztriai követ lord *Stratford de*

Lord Stratford de Redcliffe.

Redcliffe és báró *Prokes-Oszten* működése eszközölte ki a francia-orosz befolyás- és *Ali* basa akarata ellenére, ki e szerint ingadozni érezvén hatalmát, a végpróbára e felszólítással vállalkozott.

Az angol és ausztriai követ a felszólítást kereken visszautasíták, *Ali* basa lemondott, de a szultán a lemondást nem fogadta el s az orosz-francia politika pillanatra győzedelmeskedett, remélhetvén, hogy a szultán az idegen haderők visszavonulását követelendi.

De báró *Prokes-Oszten* és lord *Stratford de Redcliffe* mindent elkövetett arra, hogy *Ali* basát egy második lemondásra s a szultánt ennek elfogadására bírja és ekkor *Resid* basát, az angol befolyás alatt álló esküdt orosz ellenséget juttassa a nagy-

vezéri és miniszterelnöki hatalomra. — És az öreg angol lord, ki mogorvaságáról, különcségeiről s arról nevezetes, hogy nem csak a török miniszterek, de a szultán irányában is szeret kényuraskodni, sőt gyakran saját kormányával is összetűz s ez még sem hívhatja vissza őt, annyira el van ismerve jártassága a keleti ügyekben s eljárásának sikere a portánál, — a hires lord Stratford, ki a diplomacia e keleti küzdterén nem egyszer volt már diadalmas más államok befolyása fölött, ezúttal is győzött az orosz-francia törekvések s Ali basát megbuktatván, csakugyan *Residet* ültette helyébe, ki az ausztriai megszállás megszüntetését s az angol hajóknak a fekete tenger-ről elvonulását kívánni nem fogja.

E szerint — bár a francia hivatalos lap a nyugati szövetségnek fennmaradása iránt reményét fejezte is ki — e szövetséget 1856-ki nov. elején, midőn e sorokat sajtó alá bo-

csátjuk, ha nem is felbomlottnak, de igen igen megtágultnak méltán tarthatjuk, e megtágulásban csak az orosz porosz politika győzelmét látván, melynek hagyományos feladata a nyugati két hatalmat egymással szemben tartani.

E pillanatban Oláh- és Moldovország a poros tárgy, mely az angol-francia szövetséget aláásással fenyegeti. *Egy oldalon Francia- és Oroszország* a fejedelemségek kiürítését és egyesítését követeli, de mind a kettőt sikertelenül *a más oldalon együtt tartó Ausztria, Anglia és Törökország* ellenében.

E jelentékeny bonyodalom, melynek előre beláthatlan mikénti lefolyása a „Világ krónika“ jövő évi füzetének lesz tárgya, egészen háttérbe szorítja s függőben tartja a nápolyi kérdést, melynél a nyugati két hatalom tökéletesen egyetértő eljárására van szükség s erre a jelen viszonyok közt számolni nem lehet.

V.

Az utócongressus kérdése és tárgyai. A görög megszállás és trónörökösödés. — Neufchatteli felkelés; a porosz kormány követelése és a német szövetséggyűlés határozata. — Montenegro és vladikája Danilo. — Montenegrói vizsálya a törökökkel. — Spanyol viszonyok 1833 óta. — Az 1856. júl. 14-ki forradalom. — O'Donnell miniszteriuma. — Oct. 12-én Narvaez veszi át a kormányt.

A kérdés melynek miképeni eldőlésétől Európa legközelebbi jövője függ, a következő: megerősödik-e újra, vagy felbomlik az angol-francia szövetség? Ha a Dunafejedelemségek, Bolgrád és a Kigyósziget kérdését kölcsönös egyezkedés vagy congressus útján lehet elintézni, akkor szent a béke: de ha a kiegyenlítés létre nem jöhet, akkor a francia lapok

nyilatkozata szerint mind Konstantinápolyban, mind a Duna partjain komoly események fejlődhetnek ki.

Francia- és Oroszország az utócongressusnak Párisban mielőbbi összegyűlését ohajtja, míg Ausztria, a porta s kivált Anglia erre épen nem hajlandók s ez utóbbi hatalom azt vitatja, hogy mind *Bolgrád*, mind a *Kigyósziget* kérdése oly világos,

miszerint annak s a párizsi szerződés erről szóló czikkeinek újból való megvitatására nincs szükség. Az orosz kormány — így írnak az angol miniszterialapok — rozslleküen járt el; Bolgrádot a párisi békekötéskor átengedte azon részbe, mely Moldovához fog csatoltatni s most azt hajtja, hogy nem a jelentékeny *O-Bolgrád várost* (mely határszéli helynek épen alkalmas) hanem *Új-Bolgrád-tabaco* nyomorú puszta *salut* engedte át; — a *Kigyósziget* pedig, bár a párisi békekötésben nincs róla szó, természetesen visszaesik a porta birtokába akkor, midőn a véle átellenben fekvő Dunatorkolatok is ujra a török területhez csatoltatnak; valamint az orosz is, midőn huszonkét év előtt a torkolatok birtokába jutott, elfoglalta e szigetet, bár az akkori drinápolyi békekötésben szó sem is volt róla.

Az orosz és francia azonban más véleményen vannak s Anglia már csak azért sem hajlandó e kérdéseknek congressusi új vitatásába egyezni, mert attól tart, hogy kisebbségben maradna, miután előre látható, hogy Poroszország az orosz mellett, Piemont pedig Franciaország részére fogna szavazni. Ez utóbbi onnan gyanítható, hogy Piemont az ausztriai politikának határozott ellene lévén, inkább tartana Franciaországgal Ausztria ellen, mint sem az e kérdésben egyező angol-ausztriai véleményt pártolná.

Az utó- vagy új congressusnak azonban volna elég teendője. Illyesek:

1. A besszarábiai *megförtémt* határszabályozási munkálatot aláírni s a szentesített okmányokat kieserélni.

2. A Dunafejedelemségek szer-

vezésére kiküldött biztosok előterjesztett véleményeit tárgyalni s az új szervezetet ezekhez képest megalapítani. E két bizottmány működési azonban oly csekély haladást tettek, illetőleg meg sem kezdetek, hogy ezek végett az utó congressusra egyhamar még nincs szükség, valamint a congressus kinevezte többi bizottmány miatt sincs, melyek közül az ázsiai orosz-törökhatár hitelesítésére küldött eddig életjelt sem adott; a Dunahajózási európai bizottmányról pedig csak ujabban halljuk, hogy ez Bécsben fogna összegyűlni.

3. A nápolyi viszály megoldása.

4. A görög megszállás megszüntetése s a trónörökösödés meghatározása.

5. A neufchateli vagy neuenburgi ügy.

6. Montenegro és a porta közötti villongás elintézése.

Az itt elé sorolt kérdéses ügyek első hármának mikénti állásáról az előbbi fejezetekben szö lottunk; az utóbbi három legyen a jelen fejezet tárgya.

* * *

1854 tavaszán, midőn Oroszország és a porta közt javában folyt a háború, *Görögország* lakosai s kivált a főváros *Athén* polgárai nagy rokonszenvet tanúsítottak az orosz iránt s ezt tetteleg azzal bizonyították, hogy a határszálen csoportosan és fegyveresen áthatva, a szomszéd s különben is háborut viselő török kormány báját nagyon meggyűjtötték. Miután pedig kísült, hogy a töröknek e megtámadása orosz büjtogatásra s a görög kormánynak ha nem is nyílt parancsára, de tudtával sőt kézalatti

biztatásával is történt: Anglia és Franciaország, mint a porta szövetségesei jónak látták flottát és seregeket küldeni a görög földre s ezt oly célból megszállani, hogy a törökháborgatásnak vége szakadjon. A nyugati két hatalom e megszállásra jogosítva volt az által, hogy a görög függetlenség elismerésekor e függetlenséget Oroszországgal együtt biztosítsa s így mint védhatalmaknak, az ottani benső rend és törvényes állapot fentartásáról gondoskodniok kellett. A görögök e vendégek megérkeztevel nem is bántották többé török szomszédjaikat, de minthogy ezután még sokáig dulakodtak s a közbátorságot még a főváros közelében is veszélynek tették ki a rablóbandák, melyek a töröktámadók szétugrasztott csapatjaikból alakultak, a nyugati megszálló sereg a biztosság fenntartása végett tovább is ott maradt, annál inkább, mert *Maurokordatosz* szabadelvű s nyugati hajlamú miniszterelnök leköszönése után sok jel mutatott arra, hogy a kormány épen nem a nyugatiakhoz szit, sőt titkon Sz. Pétervár felé tekintget.

Gróf *Valevszky* a párisi kongresszus ápril 8-ki ülésében az olasz ügyekkel egyszerre megemlíté ugyan azt is, hogy ideje volna a görög megszállást is megszüntetni, sőt a francia kormány legujabban ki is vonná onnan haderejét: de mióta a párisi és pétervári udvar közt bizalmas egyetértés kezd fejlődni, Anglia nem akarja hajóit és csapatjait Görögországból haza hozni, Franciaország pedig maga nem vonúlhat ki, mert így a tért és befolyást egészen Angliának engedné át.

E megszállás megszűnését herceg *Gortsakoff* orosz külügyminiszter 1856. szeptemberben kelt körirattal sürgette, melyben egyszerűs mind a nyugati hatalmaknak Nápoly belügyeibe avatkozását is rosalt; s most némely kormányok ezen ügyet congressus elé valónak tartják, egy úttal az is elintézhető lévén, ki legyen utódja *Otto* mostani görög királynak, ki a görög függetlenség elismerésekor bajor hercegből választott görög királylyá s a görög valásra tért át, oly célból, hogy nemzedéke, mint trón örökös, már e valásban neveltesse. Azonban *Otto* királynak *Amália* oldenburgi hercegasszonny alkötött házasságát magtalan maradt utódjául az 1844-ki görög alkotmány testvérét *Luitpold* bajor herceget jelölte ki, még azon esetre is, ha ez a görög vallásra térni vonakodnék. *Luitpold* azonban mind maga-, mind örökösei nevében lemondott a görög trónról s ekkor *Otto* király második öcsésére *Adalbert* hercegre került a sor. A görög függetlenség három biztosítója Angol-, Francia- és Oroszország *Adalbert*et utódu elfogadta. De *Adalbert*, ki 1856-ban *Amália Felipa* k. spanyol hercegasszonnyal kelt össze, a görög vallást felvenni s leendő gyermekeit ebben neveltetni nem akarja s most az a kérdés, vajjon alkalmazható e reá vagy örököseire a *Luitpold* herceg részére tett engedmény, mely szerint a görög vallásra térés ne legyen a trónra lépés okvetlen föltétele? s ha nem alkalmazható, akkor ki legyen *Otto* király utódja? — szó van *Leopold* bajor király másodszülött fiáról a fland-

driai grófról és arról, hogy e kérdés tisztába hozatala után Otto király leköszönni készül s utódja azután más politikát követvén, a megszállás szükségé megszűnne.

* * *

Congressuson tárgyalandó más ügy a *neufchateli* volna, melynek elővetelét báró *Manteuffel* porosz meghatalmazott már az 1856-ki párisi congressuson sürgette, de siker nélkül. Azóta, az 1856. szeptemberi események a szunnyadozó kérdést újra felelevenítették s elintézését szükségesebbé tették.

Neufchatel vagy *Neuenburg* tizenegyet négyzet mérföldnyi területű s 71,000 lakossal bíró kantonja a svajci köztársasági szövetségnek. Hajdan *Longueville* francia hercegség család birta *Neufchatel*t, de e család magvaszakadtával 1707-ben a porosz király örökölte azt. A nagy *Napoleon* 1806-ban elfoglalta, de az 1814-ki párisi béke Poroszországhoz csatolta vissza e hercegséget; a porosz király alkotmányt adott neki oly feltétel alatt, hogy *Neufchatel* viszont évenként 70,000 frankot fizessen s a porosz királyi gárdába 400 főnyi zászlóaljat állítson. Az 1815-ki bécsi congressus beegyezésével azután *Neufchatel* a svajci szövetségbe állott mint ennek 22-ik kantona s ezek közt egyetlen monarchiai állam.

Ezen időktől kezdve *Neufchatel* lakossága két pártra szakadt; svajci és porosz, vagy is köztársasági és királyi pártra; az első azon igyekezett, hogy a porosz alkotmány helyébe köztársaságot állítson s Poroszországtól végkép elszakadva, ennek az adót többé ne fizesse; míg a máso-

dik viszont a köztársaságtól elszakadni s egészen Poroszországhoz csatlakozni ohajtott.

E pártok közt folyton folytak a surlódások, míg 1848. mart. 1-jén a köztársaságiak győztek, a monarchiát a kantonban eltűrték s a porosz alkotmány helyébe új köztársasági alkotmányt szerveztek. A porosz király több ízben tiltakozott jogainak e csorbitása ellen s tiltakozásainak mindössze az lőn sikere, hogy Anglia, Ausztria, Francia- és Oroszország, 1852-ben a londoni értekezleten ejogokat egy jegyzőkönyvben elismerték; *de tetteleg* azért *Neufchatel* Svajcz köztársasági kantonja maradt s a két párt közti surlódások tovább folytak.

A *Pourtalés* család egyike a *neufchateli* legelőkelőbb királpárti családoknak. Ennek tagjai *De Meuron* alezredessel szövetkezve összeesküdtek, hogy a köztársaságiakat *Neufchatel* városából és kastélyából, hol a kormány székel s később az egész kantonból kiverik s a porosz alkotmányt helyre állítják. A berlini kormány tudtával történt-e ezen összeesküvés, ez mai napig sem tudható s csak onnan gyanítható, hogy annak fővezére gróf *Pourtalés Frigyes* kévéssel a megkísérlett felkelés előtt Poroszországban járt s hogy Poroszország a meghíusult felkelés áldozataiért élénken kitette magát.

A királpártiak a felkelést tervezvén, bizalmukat azon viszályban helyezték, mely egy vasuti kérdés miatt a köztársasági pártot két részre osztotta. Gróf *Pourtalés Frigyes* 1856. sept. 2-án a *neufchateli* királpártiakhoz egy proclamációt bocsátott, melyben mint főparancsnok „a

királyért és hazáért!“ fegyverre szólítá a hiveket s a *hercegséget* ostrom-állapotba helyezettnek nyilvánítá.

Sept. 3-án éjféltűni két órakor a királpártiak megrohanták a kanton hasonló nevű s 8000 lakossal bíró fővárosát, az ottani várkastély és kormányépületeket elfoglalták, több köztársasági hivatalnokot elfogtak s *De Meuron*, ki a rohamot vezette, e kiáltványt ragasztattá ki a városban: „Éljen a király! A királyi zászló ismét lobog hercegeink kastélyán. Neufchateliek! adjatok hálát Istennek!“

De a porosz királyi zászló 24 óráig sem lobogott a Hohenzollern hercegek kastélyán. A köztársaságiaknak a vasúti kérdés miatti megoszlása nem terjedt ki a politikai kérdésre s alig vették a történetek hírét, tömegesen gyülekeztek, és számra 1500-an *Denzler* ezredes vezénylete alatt sept. 4-ke hajnalán megtámadták a neufchateli kastélyt, egy órai kemény harc után elfoglalták s az 500 emberből álló helyőrség megadta magát. A királpártiak közül 15 halva, 30 sebesülve maradt a csataterén, a többi fogságba esett. Ez utóbbiak közt volt gróf *Pourtalès Frigyes*, kinél fontos s az iménti eseményre világot vető irományokat találtak; a külföldi hatalmak képviselői azonban intézkedtek, hogy ezen iratok közzététele meggátoltassék.

A kastély és a város már akkor be volt véve, midőn a svajci szövetség négy zászlóalja a kormány tekintélyének helyreállítása végett a hely színére érkezett. E zászlóaljak megszállották a kastélyt s a kanton azon vidékeit, melyek a királpártiak felkelését gyámolították és

a bűnrészeseket fogva a szövetségi törvényszék elé küldték.

A porosz követ Svajczban *Szydow* azonnal tiltakozott a Neufchatel *felséges* ura ellen elkövetett sérelmek iránt s azt követelte, hogy a foglyok fölött addig ne hozassék ítélet, míg az elv (kinek hatósága alá tartoznak?) nincs eldöntve: a szövetség-tanács azonban e kívánatot egyenesen elvetette s kijelenté, hogy a foglyok fölött a szövetségi törvényszék itélni fog.

Később a porosz kormány a foglyok szabadon bocsátását kívánta a szövetségi tanácstól, mit ez csak azon feltétel alatt ígért meg, ha egyszersmind Poroszország is elismeri Neufchatel függetlenségét.

Végre a *frankfurti német szövetséggyűlés* elé terjeszté panaszát a porosz kormány s ott indítványhoz képest határozatba ment, hogy a *német szövetség* csatlakozik az 1852-ki májusi jegyzőkönyvhez, mely a porosz királynak Neufchatelhez való jogait elismerje; hogy a királpárti foglyok szabadon bocsátását sürgetni fogja s hogy Poroszország további lépéseit nyomatékosan támogatni akarja; mi más szavakkal annyit is tehet, hogy ha Poroszország a foglyok kiszabadítását és Neufchatel iránti jogait fegyveres kézzel szándékoznék érvényesíteni, a német szövetség azon államai, melyeken a Svajcz felé nyomuló porosz csapatoknak át kellene menni, azoknak az átmenetelt nem csak meg engedik, de minden telhető segílyt adni fogának.

A svajci szövetség kantonjai viszont, melyeken a Neufchatel felé

induló poroszok utat törni volnának kénytelenek, az erőt erővel visszaverni készülnek; — a hatalmak pedig ezen lehetőösszeütközés és következéseinek meggátlása végett ohajtanák az ügynek congressuson leendő békés elintézését.

*

* *Montenegrót* illetőleg tudjuk, hogy a porta ezen fensősége alatti, de onnan szabadúlni vágyó tartománnyal közvetlen a keleti háború kitörése előtt folytatott hadjáratot, melyben *Omer basa* hirnevet vívott ki magának s mely leginkább Ausztria közbenjárása folytán ért véget. Azt is tudjuk, hogy a párisi congressus — ha magába a békekötésbe nem is —

de a mart. 25 és 26-ki jegyzőkönyvekbe foglalta az orosz meghatalmazottak azon nyilatkozatát, hogy kormányuknak Montenegróval — a kölcsönös rokonszenven kívül semmi egyéb viszonyanincs: Ausztria, Anglia és a porta pedig a nyilatkozatot biztosításképp vették, miszerint Oroszország e tartománnyal semmi politikai viszonyt nem ápol; míg a török meghatalmazott kijelenté, hogy a porta Montenegrót a török birodalom

Világ krónika.

Omer basa.

kiegészítő részeként tekinti. — E nyilatkozat jegyzőkönyvbevételének szüksége már magában bizonyítja, hogy az európai hatalmak némi aggodalommal tekintenek az európai török birodalom e nyugat-északi szögletére, melynek görög vallású és szláv származású népe régi idők óta megszokta az orosz csárokot fővédői gyanánt tekinteni, míg az európai közvélemény Montenegrót az oroszok előre tolt elő-

örsi állomásának tartá — s hogy nem ok nélkül kitűnik a következőkből.

Montenegro, e 90 □ mértföld területű, 100,000 népességű s nyugat felé ausztriai Dalmátiával határos tartomány egykor a nagy Szerbországhoz tartozott, de ennek török hatalom alá hódoláskor 1389-ben szintén a török birodalomba lőn kebelezve, bár függetlensége fenntartásáért folyvást küzdött. A védelemre rendkívül kedvező fekvése, mert magas hegyektől környezetten; a szorosok benyomulni akaró ellenség elől elzárhatók. De más részt e kopár hegyek tömege átka is a népnek, mely földmívelésből és marhategyésztésből élve aránylag kevés szántófölddel, réttel és legelővel bír. A tartomány nyolcz kerületre van felosztva: van ezekben 200 falu, melyek közt a legnépesebb 1200 lelket számlál. Városa egy sincs, mert *Czettinje* a kormány székhelye, egyszerű kis helység, hol egy zárdán s a vladika kastélyán kívül alig áll hús-z jó ház. A férfinép erős, magas-, de egyszersmind vad szenvedélyes faj, valamennyi ügyes, bátor fegyverviselő, annyira hogy Montenegro szükség idején 20,000 harczost is állíthat ellensége elé.

E népet legujabb időkg egy főnök kormányozta, ki a *vladika* cím mellett egyszersmind *herzegérsék*, bíró, törvényhozó, polgári és katonai igazgató volt. E hivatalt két század óta a *Petrovits Njegos* család tagjai viselték smiután a herzegérsék nem nőülhetett, mellék ágakon szállt az bátyáról öcsre. A mostani vladika *Petrovits - Njegos Danilo* azonban nem

Danilo, montenegrói vladika.

visel egyházi hivatalt, 1855 januárban megházasodott, egy trieszti kereskedő leányát vevén nőül s új örökösödési rendet hozott be, mely szerint fiai kor szerint következnek s ha fiai nem lennének, akkor testvérének *Mirkónak* fiai; ha pedig a férfiág kihalna, akkor a nép választhat magának fejedelmet, de csak a Petrovits családból.

Danilo 1826-ban született, Bécsben neveledett és tanult s midőn nagybátyja, az eddigi vladika, 1851. meghalt, Montenegroba jött le, honnan nem sokára Pétervárbá utazott s ott Miklós császár által hivatalában megerősítettett. Miklós császár ez alkalommal Montenegro függetlenségének elismeréséről oly határozottan nyilatkozott, hogy a felbízott lakosok a törököket megtámadták s ebből fejlődött azután az imént említett s Ausztria által kiegyenlített háború.

A párisi congressust Danilo vladika hasznára ohajtván fordítani, régi határai visszaállításáért s területe nagyobbitásáért folyamodott; minő eredményen, főnebb érintők. Az orosz meghatalmazottak csak a politikai viszonyt tagadták, de a montenegróták iránti rokonszenvet nyíltan bevallották, mit az orosz kormány azóta is tanusított irántok. Jelesül Danilo kevéssel a békekötés után két segédtisztjét küldé a francia és orosz udvarokhoz; minő megbizással, maig sem tudható, valamint e küldetés eredménye sem. A két küldött aug. elején tért vissza elégedetten; *Bukovics* Párisból 50,000 frank értékű ajándékokat hozott Napoleon császártól; *Medakovics* pedig az orosz császártól a Sándor-Nevszki rendet. Később ismét hire jött, hogy Sándor czár Montenegro számára 40,000 aranyfrtot küldött oly reménnyel, miszerint e tartomány terület nagyobbodással oly fejedelemséggé fog alakíttatni, minő Szerbia.

Ily ajándékok és biztatások, melyekkel Oroszország már másfél század óta igyekezik e hegyi népet magához csatolni, ez utóbbit azután támadásra ingerlik a szomszéd török ellen, mire az ürügy mindig készen áll bizonyos terület miatt, melyet a törökök birnak, de a montenegróták magoknak követelnek. 1856 tavaszán gyakori viszálkodás folyt ily kérdéses rétekért; a montenegróták továbbá albániai földeket akarván felszántani, köztük és a törökök közt összecsapásra került a dolog s a felbőszült törökök Montenegróba rohanva, pár határszéli falut elpusztítottak.

E surlódás és ingerültség még magasabb fokra fejlődött a hat-hu májum,- vagy is a mahomedánok s keresztyének egyenjogúsága kihirdetésekor. Ezúttal törökök voltak a támadók s Podgorizza és Setta kerületekben négy keresztyén templomot romboltak le, sőt a Skutariban levő káthol. templomot is megrohanták; míg a montenegróták kölcsön fejében a podgorizzai török mecsetet röpitették levegőbe s egy mahomedán utas csoportnak útját állván, ettől több öszvért és 600 darab aranyat elvettek s tizennégy törököt legyilkoltak.

A függetlenségi és terület nagyobbitási vágyon kívül tehát már vallási vakbuzgóság is növelte a két faj közötti gyűlölséget. Ehhez még egy harmadik tényező is járult. *Kutske* vagy *Kutsi* albániai kerület 1836-ban a vladika fensősége alá rendelte magát, de adónyomás- és vallás különbség miatt (lakosai mind r. katólikusok) 1843-ban ismét elvált és Albániához csatlakozott vissza. Azóta a kutsii és montenegrói lakosok egymásnak legdühösb ellenségei.

1856 július elején *Danilo* vladika testvérét *Petrovics Mirko-t* a kutsii földre küldte ezer fegyveressel s oly megbizással, hogy e föld népét különböző rabló hadjáratokért megfenyítse s tőlük egy régi adósságot hajtson be. Mirko a feladatot vitézül teljesíté, a védtelen lakosokat éjjel megrohanta, 100 embert, vénet, gyermeket, asszonyt, lemészároltatott, 300 háznál többet felégetett s a régi adósság fejében mintegy 6000 darab marhát elhajtott.

A porta e berontást a török fen-

Montenegróták és törökök közötti harc.

sőség megsértésének tekintvén, a korábbi ingerlések hozzá járultával rögtön hadjáratot támadta volna meg a zavargókat, ha e pillanatban fegyvernagy nem áll fenn közöttük, — így nem maradt fel egyéb, mint hadkészületekhez fogni s Montenegró határszéleire csapatokat küldeni, melyek a fegyvernagy letételével azonnal benyomuljanak.

Ily készülétekkel szemben Danilo vladika Czettinjeben nagy nemzetgyűlést hirdetett hol határozatba menjen az, hogy minden 18—50 év közötti montenegróta fegyvert ra-

gadni s a háborúba részt venni legyen köteles.

A viszonyok ekkor oly fenyegetőkké alakultak, hogy az ellenségeskedés már-már kitörő félben volt s miután a csatátér ausztriai Dalmátiához közel leendett, s az ausztriai kormány figyelő hadtestet készült oda rendelni, egyszersmind pedig Cattaróból egy ausztriai ezredest s egy kormány-ügynököt küldött Czettinjébe az ellenségeskedés megszüntetése végett, míg az ügynök kiegyenlítése iránt Konstantinápolyban a cs. internuntius fáradozott.

E békés törekvésnek lön is annyi sikere, hogy az ellenséges-

kedés még nem tört ki; de azért ez folyvást küszöbön áll s a kérdés nincs megoldva.

A porta hajlandó volna a viszályt véglegesen elintézni s késznek nyilatkozott mérsékelt terület-átengedésre: de Danilo állami függetlenségre törekszik s e végett az európai udvarokhoz emlékiratot is küldött, melynek sugallója állítólag Oroszország volt. Az érdeklött udvarok közül egynémely e kérdést *congressus* elé valónak tartja.

* * *
Mig a keleti háború és a béke-

kötés következményei Európának csaknem valamennyi kormányát egy közös érdekebe vonták: azalatt e közös érdektől különváltan kizárólag a saját magáéval foglalkozott Európa délvidékén egy hajdan hatalmas, most csekélyebb jelentőségűre olvadt nemzet; *Spanyolországot* értem, a szerencsétlen szép Spanyolországot, melynek pártokra szakadt népe évek óta emésztő villongásban él s a koronként kitörő polgárháborúban bár melyik fél legyen is a győztes, a győzelem árát mindig a közös édes anya, a haza adja meg.

A pártviszályok VII. *Ferdinand* király halála után 1833 végén kezdődtek. E beteg testű és lelkű fejedelem négy évvel halála előtt *Mária Krisztina* nápolyi hercegasszonyt vette nőül, kitől 1830-ban *Isabella* leánya született. Minthogy azonban a *száli* törvény a nőket a trón örökösödésből kizárta, a korona *Ferdinand* testvéröccsére *Don Carlosra* nézett. A szép és ármányos nápolyi Krisztina ekkor a két testvér közt gyűlölséget szított s midőn ez nyíltan kitört, beteges férjét arra bírta, hogy ez a *száli* törvényt enhatalommal eltörölje s *Isabella* leányát trónörökösnek jelentse ki.

E naptól kezdve izgalom és forrongás uralkodott az országban, mi polgárháborúba VII. *Ferdinand* halála után s akkor tört ki, midőn a három éves *Isabella* helyett az uralkodást édes anyja *Krisztina* mint kormányzó vette át. *Don Carlos* azt vitatta, hogy a korona törvényesen őt illeti s pártja, a *carlista* párt fegyvert ragadva, az ország nagy részét elfoglalta s Madridig nyomult,

— *Mária Krisztina* pedig kétségbeesetten lemondott a kormányzóságról s gyermekeivel együtt Franciaországba menekült.

A kiskorú *Isabella* trónját s az 1837-ki alkotmányt *Espartero* védte s több évi harcz után a *carlista* seregeket tönkre vervén, az országgyűlést 1841-ben Madridba oly célból hitta össze, hogy ez *Krisztina* helyébe kormányzót válasszon. A választás magát *Esparterot* érte, ki az ó-liberális pártból minisztériumot alakított. Alig alakult meg e kabinet, az eddig széthúzó pártok ellene egyesültek, a hadsereget magokhoz csábították, a lázadás kitört, *Narvaez* 1843 júliusában a forradalmi sereggel Madridot elfoglalta, átvette a miniszterelnökséget, a mérséklettekből (moderados) kabinetet alakított, az 1837-ki alkotmányt egészen a franciaországi alkotmány mintájára módosítá, melyet az országgyűlés 1845. májusban elfogadott. *Narvaez* visszahívta *Mária Krisztinát*, ki első férje halála után *Munoz* nevű testőrtisztel lépett házasságra s most kivitte azt, hogy férje *Riansares* hercegi név- és címmel ruháztassék fel.

Isabella 1846. *Don Francisco* kir. herceget s rokonát választá férjéül, ki király címet kapott; *Krisztina* második leánya *Luíza* pedig *Lajos Fülöp* francia király legifjabb fiának *Montpensier* hercegnek lett nejevé.

A kiházásitási alkudozások alatt *Krisztina* és *Narvaez* közt valami szakadás támadt, melynek folytán *Narvaez* leköszönt; utána egy év alatt négy miniszterium váltotta fel egymást s 1847-ben ismét *Narvaez*

állt a kormány élére, 1848-ban a diktátori hatalmat ragadta meg, a köztársaságiak felkelését legyőzte és saját tekintélyét s hatalmát annyira növelte, hogy ezt az önkény-uralom felé törő Krisztina tovább nem tűrhette, Narvaezt titkon és kéz alatt mindaddig ostromolta, míg ez megúvva az örökös hányatást, leköszönt a miniszterelnökségről s 1851 elején Franciaországba utazott.

A következő három év alatt ismét négy minisztérium bukott meg. Az utolsót, melynek élén az önkény-uralom felé erősen közelgő gróf *San Luis Sartorius* állt, összeesküvés és forradalom buktatta meg. A felkelés zászlóját 1854. január 28-án *O'Donnel* tábornok tűzte ki, ki a lovasságot s a hadsereg nagyobb részét magához csábítván, az ellentálló részt pedig legyőzvé, San Luis minisztériumát felforgatta. E miniszter csak akkor köszönt le, midőn 1854. július 17-én Madridban is kiűtött a forradalom s a nép az utcákon torlaszokat emelt, a fegyvertárt kiűritette, Mária Krisztina palotáját félig lerombolta, a puskával és ágyúval tüzelő katonasággal egy nap- és egy éjen át harczott és San Luist halálra keresve, a kir. palota felé tódult.

A királyi családot is fenyegető ezen forrongás csak akkor csillapult, midőn a nép arról értesült, hogy *Espartero* van miniszterelnökül meghíva. *Espartero* jul. 31-én egy minisztériumot nevezett ki, melyben *O'Donnell* mint hadügyminister foglalt helyet. Krisztina anyakirályné külföldre szökött s leánya Izabella 1854-dik november 8-kán személyesen nyitotta meg az országgyűlést,

mely egészen új szabadelvű alkotmányt hozzon.

Nem célunk itt az alkotmányozó országgyűlésben előfordult vitákról, melyek gyakran tettleges személyeskedésig mentek, sem a kormány kebelében történt szakadásokról szólni: elég az, hogy az elég szabadelvű alkotmány, melyet azonban a köztársaságiak keveseltek, míg a módosítások sokaltak, nagy vajúdas közt megszületett s csak kihirdetése volt hátra.

Ezen alkotmány egy czikke a nemzeti és egyházi javak eladását rendelte el. Izabella e cikket kényszerítve s csak akkor irta alá, midőn Madrid ismét már-már forrongani kezdett. A római pápa viszont excommunicálta mind azokat, kik e törvény hozatalában részt vettek. A spanyol papság, mely mindig Don Carloshoz szitott, most ennek fia *Montemolin* herczeg, mint VI. *Károly* részére kezdett izgatni s a *carlisták* mozgalma a hegyek közt 1855 nyarán csakugyan ki is tört, a királyi csapatok azonban a zendülőket szétszórták s egy részüket a szomszéd francia földre átszorították.

Napoleon császár nem igen szívesen látta az átszorult vendégeket, kik az ő legitimista ellenségeivel épen egy húron pendülnek s hogy ürügye legyen e carlistákat megsemmisíteni, azt indítványozta: küldjön a spanyol kormány segélysereget Krimába az orosz ellen, a francia kormány ezért majd a carlista mozgalmaknak vet véget. A tervezett szerződés azonban nem jött létre, hihetőleg leginkább azért, mert Izabella és férje félt, hogy e szövetség-

gel a különben is carlisták részére hajló Oroszországot maga ellen ingerli.

Ez alatt a surlódás folyton folyt a minisztérium kebelében, az országgyűlési pártok közt és országszerte a nemzetben. 1854. júliusától 1856. júliusáig a forradalmi lázongások száma harmincznál többre ment s 1856. július 14-én ismét nagyobbserű forradalomra került a dolog, mely a fennálló viszonyok lényeges változását okozta.

E forradalmat ez alkalommal nem a nép, hanem a kormány tagja O'Donnell hadügyminiszter idézte elé. Két év óta, midőn e két ellenkező elvű férfiú San Luis bukása után egy minisztériumban egyesült, O'Donnell csak kényszerűségből tűrte Esparterot s leste a perczet, melyben fölé kerekedhessék. E perczet a hadügyminiszter a mondott napon elérkezettnek hitte. *Escosura* belügyminiszter, ki a vidéken kenyérdrágaság miatti lázongások vizsgálatából tért haza, azt jelenté, hogy e lázadás bujtoatói O'Donnell párthívei, O'Donnell erre kijelenté, hogy lehetlen tovább *Escosura*val szolgálnia s mind a két miniszter beadta lemondását. Izabella azonban csak *Escosura*át fogadta el, bár Espartero előre kijelenté, hogy a belügyminiszterrel ő is lelép, a mint le is lépett s Izabella akkor O'Donnellt bízta meg új minisztérium alakításával.

O'Donnell' e feladatát rögtön teljesíté s az új miniszterek névsorával egy időben jul. 14-én kihirdette, hogy egész Spanyolország *ostromállapota* van helyezve.

Ezek olvasására a tompa izga-

lom, mely Madridban már napok óta lappangott, nyílt forrongássá kezdett változni. Az utcázakon csoportok alakultak, a nemzetőrség gyülekezett, a kalmárok bezárták boltjait, a katonák a kaszárnyában fegyverben állottak s szájról szájra járt a hír, hogy O'Donnell már mindent elkészített s Esparterot lelépésre kényszeríté.

E közben a Madridban volt szabadelvű követek összegyűltek s Izabellához egy kérvényt intéztek, hivná össze ő felsége azonnal az országgyűlést s addig is O'Donnell helyébe, ki a nemzet bizalmát nem bírja, nevezne oly férfiakat, kiket a nemzet ohajt, ilyenek Espartero, Mados sat. A követek ezután e kérvény átnyújtását egy bizottmányra bízták s midőn e bizottmány, nemzetőrség által kísérve, a kir. palotához ért, a *sorkatonaság* nem akarta bebocsátani, visszanyomta s a követekre és a nemzetőrökre lőtt.

Ez jelül szolgált a felkelésre. A nép és a hozzá csatlakozott nemzetőrség Esparterot és a szabadságot éltetve s O'Donnellre halált kiáltva tömegesen csoportosult, torlaszok építéséhez fogott s néhány nevezetesebb épületet elfoglalt; a katonaság viszont összpontosult s több helyen ágyukat szögezett ki a város ellen.

A borzasztó utcahárcz éjjelkor csakugyan megkezdődött, folyt egész éjjel, folyt jul. 15-én egész nap, folyt jul. 16-ka hajnaláig. O'Donnell lett a győztes. A nemzetőrség várva várta Espartero megjelenését, mely új erőre, új lelkesülésre buzdította s talán diadalra vitte volna. De Espartero nem mutatta magát. A fel-

kelők vezérei kijelenték, hogy miután azon ember, kinek a vezerséget kellett volna elvállalni, nem jó: tehát vége a harcznak; elmehetnek. Így oszlottak szét. Madridnak jul. 16-ka reggelén oly véres, rongált, kietlen arca volt, mintha vad ellenség ostrommal vette volna be.

Az ország több nagy városában is felkelt a lakosság és nemzetőrség O'Donnell kormánya ellen s Espartero nevében proclamált; de midőn megtudta, hogy Espartero a proclamáló pártot elhagyta: a fegyvert mindenütt letették. Az ellentállás utolsó bástyája *Szaragossa* város volt. A forradalomnak vége és Spanyolország ismét csendes lett.

Most már azt lehetett hinni, hogy miután a szabadelvű párt Espartero leléptével fejét vesztette, a carlisták pedig tehetlenekké váltak, *O'Donnell* lesz és marad a helyzet ura, annál inkább, mert Napoleon császár nyíltan helyeselte O'Donnell tettét (mely egyébiránt nagyon hasonlított a francia társadalom dec. 2-ki megmentéséhez) s megelégedése jeléül e tábornagyot a becsületrend nagy keresztjével ajándékozta meg.

A látszat azonban gyakran csal s esalt most is. Izabella királyasszony nem felelthette el O'Donnellnek a két év előtti forradalmat, mely a királyi trónt majdnem megrendíté; nem érzé magát biztosnak ily férfiúval a kormányon s az udvari párt titkon *Narvaez* visszatértén dolgozott, ki akkor Franciaországban mulatott s Napoleon császárhoz járatos volt....

Az udvari párt legelőször is az 1845-ki alkotmány — *Narvaez* műve

— helyreállításán igyekezett s célját el is érte. Ezen alkotmány alapvonalai első pillanatra szabadelvűeknek tűnnek fel, de a követválasztási törvény az alsó házat is egészen a kormány kezébe adja, mely a felsőnek tagjait kénye kedve szerint nevezi ki; és így a miniszteri felelősség csak holt betű.

O'Donnell, ki se népszerűséggel, se a kir. család feltétlen bizalmával nem birt, fennállhatása végett kénytelen volt visszaállítani ezen alkotmányt, melyet 1854. júliusában ő maga döntött meg. Ekkor világossá kezdett válni, hogy ő sem állhat már sokáig a kormány élén. Úgy is lőn.

Narvaez oct. 5-kén érkezett vissza Madridba s 12-én már ő volt a miniszterelnök. O'Donnellnek, egy vasárnap mise után, röviden azt adta tudtára a királyasszony, hogy tiszteli becsüli őt, de nincs reá többé szüksége. Az új minisztérium első tette az volt, hogy az egyházzal régebben kötött, de megbontott concordátumot helyre állítja s az egyházi és községi javak eladásáról szóló törvényt felfüggeszté. Ezt csak az országgyűlés törölhetné el, de ennek összehívásáról maig mi sem hallható.

Krisztina anyakirályné javairól a zár levéttetett s a visszatérés Spanyolországba meg van neki engedve, de ő ezt még nem tartja tanácsosnak s *jobb idők*et vár.

E *jobb idők* az önkényuralommal következnenek be, mely felé *O'Donnell* volt az első-, *Narvaez* a második lépcső; a harmadik lépcsőről a teljesen abszolút érzelmű *Concha* vagy *San Luis* személyében már is szó van.

Az önkényuralom visszaállításának kedvezni látszik azon körülmény is, hogy a carlisták legujabban elvesztették főtámaszukat Oroszországban, mely Izabella kormányát *Benkendorf* rendkívüli követ által elismerte.

VI.

Hazai viszonyok. — Irodalom. — Kereskedelmi forgalom a szabad Dunán. — Magyar iparczikkek a párisi ipartárlaton. — Bortermesztés. — A földmivelés emeltyüi. — Viz szabályozás. — Vasúthálózat. — Budai alagút. — Földhitelbank terve. — Az esztergomi főegyház.

A keleti háború, a párizsi békekötés, az elébbi öt fejezetben elmondott események *csaknem* nyomtalanul suhantak el hazánk fölött, mely azalatt, míg Krimióban dörgött az ágyú, Spanyolországban folyt a polgárvér, Olaszország forrongott; míg a nagy hatalmak diplomatiája tartós béke alapításán fáradozott s a megkötöttet mindjárt az első hónapokban ingadozni látta; míg az angol parlamentben a világ sorsáról néha hajnalig folytak heves viták; míg az orosz czár koronázására Európa legnagyobb pompája jelent meg s egy állam a máséval vetélkedett; míg új kormányrokonszenvek keletkeztek, nézetek, szövetségek és minisztériumok változtak: — azalatt magyar hazánk, befolyást nem adva véve, félrevonult csendjében az ipar, kereskedelem, tudomány és művészet terén iparkodott telhetőleg haladni, mert e hon népe végre azon öntudatra ébredett, hogy ha az európai népcsaládban helyét s legfőbb kincseként becsült nemzetiségét fentartani kívánja, akkor első mellőzhetlen feltétel gyanánt mind anyagi gyarapodásra-, mind pedig szellemi erejének nemzeti irányban való kifejtésére van szüksége.

Nemzetiségünk ápolói közt mindenesetre legfontosabb tényező az irodalom s hogy ennek pártolásában az utóbbi évek alatt tanusított részvét sokszorosan meghaladja az egy évtized előtti, ezt mind az értelmiség növekedése, — mind pedig az ohajtandó irányban való haladás jelének vehetjük. Az 1854-ben megjelent magyar nyomtatványok száma az 570-et, az 1855-ben megjelenteké a 680-at haladta meg; e számot 1856-ban már oct. végén közelítők meg. E nyomtatványok közé a politikai, tudományos, szépirodalmi, és néplapok nincsenek számítva, melyek előfizetőinek száma pedig közel 20,000-re meg, míg az olvasóké ötször hatszor annyira tehető.

Nem mondom, hogy e számokkal már mind az olvasó közönség-, mind az irodalom emberei részéről minden lehető meg volna téve, mert hiszen míg egy részt a komolyabb tudományok sok ága egészen paragon hever s az ezeknek emelésével foglalkozó testületeknek nincs hatalmában a törekvő vágyat testté változtatni, addig más részt a meggyőződés, hogy irodalmunk nem csak értelmiségi, de nemzetiségi emeltyü is, úgy látszik e hon népének nem minden osztályát

hatotta át, különösen nem azon legfelsőbbnek nevezett osztályt, melyet pedig, mint magyart, e nemzet még most örömmel és büszkeséggel valana magáénak, mert ugyanazon osztály ez, melynek példájára e hon népe századok óta békében és háborúban tenni, hatni, lelkesülni megtanult.

De tekintve- s a legterjedtebb külföldi irodalmak statisticájával vetve össze a főnebbi számokat, örvendetesen esik tapasztalnunk azt, hogy először nálunk a közértelmiség és lelkesülés nem csak nem hanyatlík, sőt (jó órában legyen mondva) évről évre növekedik; másodszor, hogy a német, francia, angol több százados irodalom, s e nemzeteknek külön külön harmincz milliót meghaladó népessége irányában, a mi fiatal irodalmunk s nem is merem összeszámlálni hány milliónyi magyarságunk a hasonlítást bátran kiállhatja.

De hiszen nekem itt nem vezérczikket vagy röpiratot, hanem „világkrónikát“ kell írnom s kérdés, tartoznak-e ide hasonló *apróságok*, melyek a világtörténetben, mint csepp a tengerben, veszhetnek el? Igen, de ezen *apróságok* reánk nézve *életkérdések* s mint ilyenekről — bár itt talán helyen kívül — legyen szabad legalább rövid említést tennem.

Főnebb mondám, hogy a lefolyt év alatti világeseemények hazánk fölött *csaknem* nyomtalanul suhantak el. *Ecsaknem* azon kivételt jelöli, melyet a párisi békékötés 15-ik czikke foglal reánk nézve magában. E czikk a *dunai hajózást* minden akadály alól *felszabadítja*, eltöröl minden egyed-
 áruságot, adót, vámot; minden nem-

zetbeli hajók szabad mozgását biztosítja s e határozmányt, mint európai közjogokhoz tartozót, a szerződést aláírt hatalmasságok biztosítása alá helyezi.

Jövőre tehát nem csak a Lloyd-gőzhajózási társulatnak, mely eddig egyedárúsági joggal birt Ausztriában s most ennek megszűnéseért kárpótlást nyer — hanem bármely nemzet hajójának nyitva áll a Duna, mely szabad folyam Németországból lesietve s a Dunafejedelemségek- és Törökország közt a Feketetengerbe rohanva, épen ott képez kereskedelmi központot, hol partjain az ország fővárosa *Budapest*, jobb partján a fejedelmi *Buda*, kívül-belül ujonnan s nagyszerűen feldiszitett királyi palotájával, bal partján a fiatal virágzó *Pest* áll, melynek kereskedelmét az európai folyam szabadsága hatalmasan emeli és biztosítja.

A bajorok és francziák legelsők valának, kik e szabadság használatát igénybe vették; azok Ausztrián át, Buda és Pest között mentek a magyar alföldi vidékre, ezek a Feketetengerről jöttek felfelé s bár az első kísérletek — eddigi, de elhárítandó hajózási nehézségek miatt — nem nagy sikernek örvendettek, mindamellett Franciaországban egy társulat alakult, mely 50 milló frank tőkével *hatvan* gőzhajót kiállítani, felszerelni s ezekkel a Dunán kereskedelmi forgalmat alapítani szándékozik.

Kétséget nem szenved, hogy e hajózási csődület jótékonyan s biztoslag fog hatni iparviszonyainkra, különösen földmívelésünk emelésére. Kézműipar és gyártmányok dolgá-

A szabad Duna és a budai kir. palota.

ban, ugyan sok víz lefoly a szabad Dunán, míg a nyugattal versenyre léphetünk: mindamellett az 1855-ki párisi nagy ipartárlaton több magyar küldemény tűnt fel. Ilyenek voltak *Beregszászi* pesti zongorái, a Veszprémhez közel fekvő *herendi* gyár edényei sat. Legnagyobb figyelmet gerjesztett azonban a gróf Bethlen erdélyi uradalmából küldött 99 fontos búza, melyből ritka becse miatt Spanyolországba, Amerikába, sőt

Chinába és Ausztráliába is vittek magot. Némely tárgy e tárlaton állítólag hibás elhelyezés miatt félreeső helyre jutván nem tűnhetett fel; a magyar borok pedig éppen nem méltóan voltak képviselve, holott a bortermelés nálunk a legfőbb iparágak első sorában van, vagy lehetne. A *tokaji* bor külföldön még most is oly jó hírnévben és becsben áll, hogy a fejedelmi lakomák leírásánál rendszeren olvassuk, miszerint a legdrágább

borokon kívül még tokaji is volt az asztalon. B. Geissler a hegyaljai 1811-ki aszúbor hordaját, mely $2\frac{1}{2}$ akót tartalmaz, 1856-ban a bécsi császári udvar számára ezer darab aranyon adta el.

A honi szőlőszet és borászat egyéb-iránt az utóbbi évek alatt tagadhatlanul nagy lendületet nyert, részint az okszerű kezelés tökéletesbülése-, részint nemesebb szőlőfajok behozatala és szaporítása által. Az elsőre nézve Havas József k. tanácsos úrnak Franciaországban és a Rajna vidékén szerzett tapasztalásai tettek jó szolgálatot; a másodiknak fő előmozdító a m. gazdasági egyesület budai szőlőkertje és dr. Encz Ferencz pesti fanőveldeje, honnan évenként nem csak sok ezer nemes borág, hanem néhány értelmes ifjú is kerül ki az országba, ki a fáradhatlan s nagy ügyességű kertészeti tanárnál kellő kiképzést nyert.

Es valóban, miután geographiai helyzetünknel fogva, természetű országnak lenni hivatásunk, kívánatos, hogy mind a bortermelés és kezelés oly fokra hágjon, miszerint a magyar borok hitele külföldön elfoglalja az öt megillető helyet; mind pedig a földmivelés és magtermelés lehető kiterjedést nyerjen s az okszerű gazdálkodás elvei szerint folyjon.

E célra két fő eszköz és kellék van; első a közlekedés könnyűsége, melyen a termelt bornak és mának lehető legdrágább piacot szerezni lehessen; második egy hitelintézet, mely a mezei gazdának lehető legolcsóbb áron nyújtson forgalmi tőkéhez szükséges kölcsönt.

A vízi közlekedés tömérdeket

nyert a Duna felszabadítása által. A keletkező francia társulat a mellékfolyókat is elakarja lepni hajóival. Ezek közt a fő-fő, a magyar szöke Tisza szabályozása a múlt évek árjai miatt lassan haladhatott. Legújabbban az eddigi központi igazgatóság megszűnt s a szabályzati munka vezetése az ausztriai belügyi és kereskedelmi minisztériumnak lőn alárendelve, míg a technikai ügyvitel számára Budán egy központi felügyelőség állítottott fel. A szabályozás részint az állam, részint az érdekettek költségén fog folyni; az állam az átmetszéseket vállalja el, az érdekelt birtokosok társulatai pedig a gátozásokat és töltésezeseket.

A száraz közlekedés fő eszközei a vasutak. A meglévő állami vasutakat az ausztriai kormány egy francia társulatnak adta át 1855. april havában kilenczven esztendei haszonvétele 65,400,000 forintért aranyban és ezüstben; később, 1856. május hóban az 1855. decemberben megnyitott győrbécsi vasút szabadalmát legf. határozat az ausztriai vasúttársulatra ruházta át. A győr-nagyszőnyi vasútvonal aug. 11-én adatott át a közforgalomnak.

A tervben lévő s részint az előmunkálatokra és építésre legf. engedélyt nyert vasutak röviden a következők:

1. Ferencz József Császár keleti vaspálya, a következő vonalakkal: 1) Bécsből Sopronon N. Kanizsán át Eszékiig. 2) Szőnytől Sz. Fejérváron át Eszékiig. 3) Budáról N. Kanizsán át Pöltschachig. 4) Eszéktől Zimonyig. E vasúthálózatnak tíz év alatt el kell készülnie, mint ez ki van köt-

ve azon legf. engedményben, melyet az építésre és üzletre kaptak : gr. Zichy Ödön, gr. Apponyi György és Károly, gr. Károlyi György, Festetics Ágoston, gr. Eltz Károly, gr. Khuen Antal, b. Prandau Gusztáv, gr. Pejácsevics Péter, gr. Waldstein János, gr. Zichy Domokos, Kreutter Ferencz, gr. Festetics György, hg. Batthyányi Fülöp, hg. Esterházy Pál, gr. Erdődy Sándor, gr. Zichy Henrik, Biedermann Gusztáv, Töshurl Ödön, b. Kordon Ferencz altábornagy, Revoltella Pasquale, Brentano József, b. Sina Simon, Arnstein et Eskeles és Wodiáner Móríc, André Ernő, Pereire Emil, Fould Benedek, Pereire Izsák, Biessa Hyppolit, Thurneissen Ágosta, Mac Gédéon des Arts, gr. Morny Károly, José-Luis d' Abaroa, Salvador Kázmér, Grienlinger Frigyes, Szeilliere Florent, Mallet Károly és d' Eichthal Adolf. Az engedély 90 évre szól; a vonalak azután az állam birtokába esnek, de ez 30 év letelte után is visszaválthatja azokat. Az állam az engedménytulajdonosoknak öt százalékos kamatot biztosít s a 100 millió pftig rugható beruházási tőke törlesztésére két tized kamatot. Az engedményes társulat részvényeket bocsáthat ki 60 millió pft erejéig.

Tervben van továbbá e vasutat Zimonytól Konstantinápolyig folytatni, mi végett gr. Zichy Ödön a szerb kormányval már értekezett s a vállalkozó társulat részéről feltétel gyanánt azt kívánta, hogy a szerb kormány a vasútra szükséges területet adja ingyen, hét százalékos biztosítson s előre meghatározandó mérsékelt áron szükséges fával lássa el a

társulatot. Az alkudozás 1856. oct. végén még függőben volt.

2. A *tiszai vasút*, melynek építésére és üzletforgalmára végleges engedélyt 1856. sept. 28-án kelt legf. határozat adott egy földbirtokosok és tőkepénzesekből alakult társulatnak. E vasút vonalai *Pesttől Miskolczig*, *Miskolcztól Kassáig*, *Miskolcztól Tokajon át Debreczenbe és Aradtól Püspök-Ladány és a Tisza balpartja közt* egy-egy ponton a *szolnok-debreczeni pályához csatlakozva* futnának. Az építés alatti szolnok-debreczeni és püspökladány-nagyvárad vonalak az építés befejezése végett ezen engedményeseknek adatnak át.

3. Az *Ipoly-Sajó völgyi* vasút, mely Kubinyi Ágoston úr folyamodása szerint *Verőcztől* vagy *Szobtól* későbbi terv szerint *Nánától*, gr. Andrássy Manó legújabb indítványa szerint pedig egyenesen *Pestről* a *Galgavölgyön át* futna *B.-Gyarmath és Losonc felé Miskolczig*. A kért engedély 1855. oct. havában azon világos kikötéssel adatott meg, hogy az előmunkálatok legalább két év alatt fejeztessenek be.

4. Az *erdélyi vasút*, melynek előmunkálataira 1856. jun. 17-kén érkezett engedély s mely *N.-Váradtól Kolosvár-, Maros-Vásárhely-, Brassó- és Ojtozon* átfutva, a *szebeni* szárnyvonallal egyesülne.

Ezek volnának a főbb vonalak, melyeken kívül egy *Kassáról Eperjesen át Tarnovba* (Galliczia) vezető továbbá egy *marmaros-naményi* vonal, nem különben egy *arad-temesvári és szöny-budai* szárnyvonal volt megpendítve.

E vasút hálózat hazánk legtávolibb vidékeit összekapcsolva s ezeknek kölcsönös érdekeit egyesítve, a honi ipar minden ága felvirágozásának reményét alkotja.

A közlekedés megkönnyítésére szolgál azon *alagút* is, mely a *budai várhegy* alatt 180 öl hosszúság és 5 öl szélességben vezet keresztül s 1857-ben már a szekerek átjárására is készen fog állani.

Gróf *Széchenyi István* ezen eszméjét *Ürményi József* fogta fel s 300,000 pforinti tőkével részvényes társulatot alakítván, ennek fáradhatlan buzgalmú elnöke lőn. Az anyagi kivitel érdeme *Clark Ádám* angol építészti ill. ki a hasonló nevű *Thirney Clark* nagy hírnevű építész remekművét, a páratlan lánczhidat, elhúnyt mestere jobb keze gyanánt fejezte be. Az alagút díszes homlokzata s tömör idoma a lánczhid nagyszerűségéhez van mérve s ennek folytatásaként tekinthető, miután e két nagy mű egyenes vonallal köti össze a pesti partszegélyt Buda Krisztina külvárosával. Az angolul tunnelnek nevezett alagút belseje is — bár az átfurásnál és sziklarepesztéseknél sok akadálylyal kellett megküzdeni — mindenütt csinos és arányos. A ki- és bevezető két oldalgyalogút között egymás mellett elhaladó szekerek számára kellő tér van hagyva. Építés módja — *Clark Ádám* találmánya szerint eltér az eddigi alagutakétól, mert míg azok belebb egyre magasodnak, itt az üreg magassága közép felé kissebbedik s míg a bejárásnál az öt ölet három lábbal haladja meg, addig e magasság a középén csak egy lábbal több négy ölnél.

A mezei gazdaszat és ipar emelésének második nélkülözhetlen feltevése a *hitelintézet*, mely mint említém a földmivelőnek és iparosnak lehető legolcsóbb áron nyújtson forgalmi tőkéhez szükséges költsönt. Ily intézet fájdalom még csak tervben — de tetteleg nem, létezik. Pedig e nélkül még a vasútak is csak csekély hasznót hajthatnak.

Voltak eleinte, kik az ausztriai nemzeti banknak 1856. év tavaszán megnyílt *jelszálogi szakmányától* (bécsi credit mobilier) vártak e részben segílyt a magyar birtokosok számára, de csakhamar kitűnt, hogy ezen intézet Magyarországot (állítólag a telekkönyvek rendezetlensége és hiánya miatt) figyelembe sem vette, egyetlen magyar földbirtokosnak sem szavazott meg költsönt s az első hónapokban költsönzött összegeket nagyobbbrészt bécsi házakra adta.

Ennélfogva a magyar birtokosoknak nem maradt fenn egyéb, mint *Magyarország számára külön földhitelbankot* tervezni, mely a magyar földbirtokosokat részletes törlesztésre adandó olcsó költsönhez juttassa és így az összes magyarországi földmivelést s az ezzel kapcsolatban álló iparágakat e hitellel gyámolítsa. E célra több magyar főúr és nagybirtokos egyesült, a következő alaptervvel:

A *földhitelbank* 90 évre 50 mill. pft tőkével alakúljon részvények útján, melyeknek száma 250,000 s egy részvény aláírási ára 200 pft legyen. Eleinte e részvényeknek csak fele, az az 25 millió bocsátassék ki, miből az alapítók 15 milliót magok számára megtartván, a többi 10 millió a

lipcsei, desszaui, berlini és sziléziai bankegyleteknek engedessék át.

E tervezett magyar bankegylet elnökségét gróf *Zichy Ferráris Bódog* vállalta el. Vezérelni egy 12 tagból álló tanács fogná azt, mely a folyó ügyek vitelére 3—4 tagból álló igazgatóságot választ.

Székhelyéül az egylet *Pestet* választotta. Az alapító tagok első sorában állanak: gr. *Károlyi István*, hg. *Pálffy*, gr. *Hunyady József*, b. *Gabbon*, b. *Wenkheim Béla* és *Sczitovszky János* bibornok hercegprimás, ki a folyamodványhoz csatolt tervet az esztergomi főegyház felszentelése alkalmával *Császár Ő Felségének* átnyújtá. Ő Felsége a terv szentesítésére reményt adott s a folyamodványt *Albrecht főherceg* ő cs. fenségének előleges gondjaira bízta, ki szintén Magyarország legnagyobb földbirtokosainak egyike, bírván Moson megyében a magyar-óvári s Baranya megyében a 15 négyszög mérföld területű béklyei uradalmat.

A legjobb kerékvágásban indult s fényes sikerrel kecsegtető terv azonban csakhamar megakadástszenvedett s most függőben van, — minek okát nagy részt az általános európai pénzzavarban ha fel is találjuk, de a sikeres megoldás másik gátköve az, hogy a nagy földbirtokosok közül e hitelbank tervét szóval-tettel nem karolták fel annyian, mint ezt egyelőre remélni lehetett. Tagadhatlan azonban, hogy a mostani általános pénzviszonyok, midőn Európa első bankjai hihetetlen magasra emelik a kamatlábat s a párisi egykor leggazdagabb érzékszletű bank ingadozik — éppen nem kedvezők egy új rész-

vénytársulat működésének megkezdésére.

E földhitelbank engedélyezése iránti folyamodványnak imént említett átnyújtásakor, 1856. aug. 31-én Esztergom nagy ünnepélynek volt színhelye. A három esztergomi hercegprimás, *Rudnay*, *Kopácsy* és *Sczitovszky* ő eminentiájok által épített főegyház nyerte e napon felszentelését. Császár Ő Felsége a megelőző nap délutánján érkezett Esztergomba, két császári főherceg, több államminiszter s katonai egyházi és világi főrangú urak kíséretében. Ott volt Magyarország főkormányzója *Albrecht főherceg* ő cs. fensége, nyolcz érsek, negyven püspök, kath. papság roppant számmal s az ország minden vidékéről sok ezerre menő idegen. A kicsi, ezúttal túlnépes városka, melyben nyüzsgött, pezsgett, tolongott a sok vendég, virággal, zászlókkal, diadalivekkel s díszes öltözkű néppel ékeskedett.

Aug. 31-én reggeli 8 óra után megdördültek az ágyúk, zúgtak a harangok s a primási szertartó papi öltönyben, lóháton, paripáját vezető két csatlóssal s jobb kezében keresztet tartva a főegyház felé léptetett; utána hat pompás aranyos szerszámmal ékesített fehér lovas díszkocsiban a bibornok hercegprimás s más két díszkocsiban papi személyzete jelent meg a felszentelés megkezdésére.

A bazilika többszöri szertartásos megkerülése után a primás és a szolgálattelvő papság a nagy ajtó előtt állt meg, melyet e tömeges felkiáltásra: *Aperite!* (nyissátok fel!) a templomba zárkozott pap felnyitott s

Az esztergomi főegyház.

ezen a primás és segédlete bevonult.

Míg benn és a szent ereklyék kápolnájában, honnan szent Bálint és szent Modesztina ereklyéit a főegyházba vitte és tette le az ünnepélyes papi körmenet — félórával déli tizenkét óra előtt újra dörgöttek az ágyúk, zúgtak a harangok; Császár Ő Felsége s magas kísérete jött és érkezett a bazilikához, melynek ajtaja előtt a hercegprimás magyar beszéddel üdvözölte Ő Felségét.

Ezután tovább folyt a felszentelési szertartás; erre *Te Deum* következett, azután *Farkas Imre* fejevári püspök tartott jeles, hazafias szellemű magyar egyházi beszédet. Végre három negyedkor kettőre következett a nagy mise, melyet *Liszt Ferencz* szerzett és igazgatott.

A három órakor végződött nagy misét a primási lakban nagy lakoma, melyen Császár Ő Felsége is jelen volt — s a lakomát népnönp követte.

